

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra filozofie

**Symbol světla v noetických koncepcích Jana Amose
Komenského a Valeriána Magniho**

Diplomová práce

Vedoucí práce

prof. PhDr. Tomáš Nejšleba, Ph.D.

Vypracoval

Bc. Jan Skopal

Olomouc 2020

Poděkování

Chtěl bych především poděkovat prof. PhDr. Tomáši Nejeschlebovi, Ph.D za příkladné vedení diplomové práce, podnětné komentáře a cenné rady. Velké díky také patří rodině a mým známým za podporu a vytvoření potřebných podmínek pro sepsání práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci *Symbolika světla v noetických koncepcích Jana Amose Komenského a Valeriána Magniho* vypracoval samostatně s využitím uvedených bibliografických a elektronických zdrojů.

V Olomouci dne 6. 5. 2020

podpis

Abstrakt

Práce se věnuje tématu užití světla jako symbolu poznání v noetických teoriích Jana Amose Komenského a Valeriána Magniho. V současném bádání nemáme k dispozici studii, která by toto téma komplexněji zpracovávala. V práci dané téma popularizují a ukazují možnosti jeho dalšího rozšíření. Práce je rozdělena na pět hlavních částí. V první z nich se zabývám významem světla v noetické tradici. Poukazuji také na zájem o tento pojem v raném novověku. Dále představuji noetické teorie Komenského a Magniho a jejich užití symbolu světla. Komenský spojuje světlo s představou univerzalizmu, vzděláním a eschatologií. Pro Magniho je centrálním pojmem jeho noetiky Světlo mysli. V další části práce porovnávám hlavní znaky jejich noetických teorií a metody zkoumání vnějšího světa. V posledním oddílu práce představuji možnosti zařazení obou učenců do učeneckých sítí v 17. století.

Klíčová slova

Jan Amos Komenský, Valerián Magni, světlo, noetika, poznání, raný novověk

Abstract

This work deals with the topic of use of light as symbol of knowledge in noetic theories John Amos Comenius and Valerian Magni. In the current research we don't have a study that would deal with this topic more comprehensively. I popularize the topic and point out the possibilities of its further expansion. The work is divided into five parts. In the first of them, I deal with the concept of light in noetic tradition. I want to point out on the interest in this concept in the early modern period. I further present the noetic theories of Comenius and Magni and their use of the symbol of light. Comenius connects light with the idea of universalism, education and eschatology. Light of the Mind is the central concept of Magni noetics. In the next part of the work, I compare the main features of their noetic theories and methods of knowledge of the external world. In the last section of the thesis I present the possibilities of including of both scholars in scholarly networks in the 17th century.

Keywords

John Amos Comenius, Valerian Magni, light, noetics, knowledge, early modern period

Obsah

1. Úvod	7
2. Světlo jako symbol pro akt poznání a jeho využití ve filozofické tradici	12
2.1. Světlo jako předmět zájmu přírodních věd v raném novověku.....	14
3. Symbol světla u Komenského	17
3.1. Vliv filozofické a iluministické tradice	20
3.2. Triadismus v Komenského nauce o světle.....	24
3.3. Univerzální světlo a idea univerza jako harmonického celku	25
3.4. Vzdělání jako prostředek k dosažení všeobecného světla.....	29
3.5. Exkurz: Věk univerzálního světla rozumu (Komenského eschatologismus)	31
3.6. Optické názory a metoda zkoumání vnějšího světa	34
3.6.1. Bacon a Komenský (dva způsoby popisu přírody)	36
4. „Světlo myslí“ v noetické teorii Valeriána Magniho	39
4.1. Filozofická tradice a její znaky v Magniho noetice	42
4.2. „Sebevědomí“ jako výchozí bod poznání vnějšího světa.....	44
4.3. Poznání Světla myslí skrze reflexi aktu poznání	46
5. Užití světla v noetických koncepcích Magniho a Komenského	49
5.1. Porovnání způsobů zkoumání vnějšího světa	54
6. Kontakty Magniho a Komenského	57
6.1. Idea tolerance jako společné téma Magniho a Komenského	59
6.2. Exkurz: Komenský a Magni v učeneckých sítích 17. století	61
7. Závěr	64
Bibliografie	66
Shrnutí	72

1. Úvod

Práce se zabývá tématem světla jako symbolu poznání v noetických koncepcích Valeriána Magniho (1586–1661) a Jana Amose Komenského (1592–1670). Hlavním cílem práce bude představení a porovnání jejich noetických projektů, ve kterých pojem světla využívají. Spojení světla s intelektuální aktivitou hraje významnou úlohu v dějinách noetiky. Nauka o světle bývá označována také jako iluminismus. V této tradici nacházíme základní dělení světla na přirozené (smyslové poznání) a vnitřní (rozumové poznání). Přirozené světlo je předmětem zájmu přírodních věd (optiky), vnitřní světlo je spojováno s aktem poznání, tedy s kognitivní aktivitou mysli. Tyto dvě linie zkoumání světla se často v noetických teoriích doplňují. Na základě analogie jsou srovnávány základní vlastnosti přirozeného a vnitřního světla. Podobnou tendenci vidíme i u Komenského a Magniho.

Práce je rozdělena do pěti hlavních částí. V první z nich popisují základní význam symbolu světla v dějinách noetiky a iluminismu. Dále se zabývám zvýšeným zájmem o tuto problematiku v raném novověku. V této části práce chci poukázat na kontext, ze kterého oba myslitelé ve své symbolice světla vycházejí. Následující dvě části se zaměřují na noetické koncepce obou myslitelů. V úvodních kapitolách se přitom snažím zhodnotit vliv tradice iluminismu na jejich práci se symbolem světla.

V případě Komenského dělím kapitoly s ohledem na základní témata, která se v současné komeniologii objevují. Jedná se o univerzalizmus, ideu harmonie, triadismus a úzké spojení pansofie se vzděláním, respektive s nápravou společnosti.¹ Téma nápravy souvisí s eschatologickými představami, které se odráží v jeho koncepci všeobecného světla (pansofie). V posledních dvou kapitolách se zaměřuji na Komenského názory o přirozeném světle, které přebírá z tradice optiky. Porovnávám také jeho způsob zkoumání vnějšího světa s přístupem Francise Bacona.

U Magniho vycházím z dělení Stanislava Sousedíka, který si všímá užívání světla v souvislosti se smyslovým a rozumovým poznáním. Upozorňuji také

---

¹ Věra Schifferová, Aleš Prázný, a Kateřina Šolcová, *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského*, Vyd. 1 (Červený Kostelec: Pardubice: Pavel Mervart; Univerzita Pardubice, 2014); Petr Pavlas, *Trinus liber Dei: Komenského místo v dějinách metaforiky knihy* (Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015); Markéta Pánková a kol., ed., *Jan Amos Komenský – odkaz kultuře vzdělávání: příspěvky z mezinárodní konference Odkaz Jana Amose Komenského kultuře vzdělávání (Praha, 15.–17. listopadu 2007)*, (Praha: Academia, 2009); Jan Čížek, „On the eschatology of Consultatio catholica“, *Studia Comeniana et historica* 44, č. 91–92 (2014): 19–30.

na subjektivní prvky Magniho noetiky (sebevědomí, reflexi aktu poznání), které jsou spojené s koncepcí Světla mysli. V rámci úvodní kapitoly zmiňuji Magniho pozorování existence vakua, které je provázáno s jeho noetikou.

Ve třetí části práce se věnuji komparaci noetických teorií Komenského a Magniho. Nejprve srovnávám významy, které oba myslitelé symbolu světla připisují. Soustředím se především na pojem „světlo mysli“, který je spojen s metodou introspekce. Každý z nich také popisuje odlišné postavení člověka (jeho mysli) v procesu poznání. Krátce tedy hodnotím jejich řešení této otázky. Dále porovnávám jejich metody zkoumání vnějšího světa, které úzce souvisí i s jejich noetickými názory.

V poslední části práce se snažím poukázat na možné kontakty mezi oběma mysliteli. Tyto kontakty můžeme sledovat i díky společným tématům – teologické polemiky a idea tolerance. Druhé z témat ukazuje na přesah jejich noetických projektů do oblasti etiky. Jejich korespondenční okruhy odráží i stěžejní témata jejich myšlení. Magniho korespondence je spojena s obhajobou závěrů z pozorování vakua a teologickými polemikami. U Komenského nacházíme velkou část korespondence, ve které popisuje své pansofistické plány. Téma korespondenčních okruhů je propojené s problematikou tzv. učenecských sítí. V rámci exkurzu představuji možnosti zařazení obou myslitelů do těchto korespondenčních sítí.

Při vypracování práce jsem vycházel z dostupných primárních pramenů. Komenského stěžejní spisy jsou dostupné v četných kritických edicích. Jedná se předně o edici *Johannis Amos Comenii Opera Omnia*.² V práci využiji překlady spisů *De rerum humanorum emendatione*,³ *Pansophiae praeludium*, *Conatuum pansophicorum dilucidatio*⁴ a *Via lucis*.⁵ Dále je třeba upozornit na edici *Spisy o první filosofii*.⁶ Pro potřeby některých částí práce využiji také starší edici Komenského díla

---

² Edici *Dílo Jana Amose Komenského* tvoří v současnosti 26 svazků, které obsahují hlavní spisy Komenského a výběr korespondence. Pro potřeby práce uvádím 19. díl (*Europae lumina*, *Panaugia*) a 14. díl (*Via lucis*) [Jan Amos Komenský, *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii Opera omnia. 19/I, De rerum humanarum emendatione consultatio catholica. Část 1* (Praha: Academia, 2014); Jan Amos Komenský, *Dílo Jana Amose Komenského. 14 = Johannis Amos Comenii Opera omnia*. (Praha: Academia, 1974).]

³ Jedná se o trojsvazkovou edici/překlad Komenského stěžejního díla. V práci budu vycházet z části (Evropským světlem, *Panaugia*, *Pansofia*) [Jan Amos Komenský, *Obecná porada o nápravě věcí lidských. I. svazek*, ed. Marta Bečková a kol. (Praha: Svoboda, 1992).]

⁴ V práci budu používat první překlad z roku 1992. (V druhém překladu vyšel tento spis ve dvou vydáních 2009 a 2014). [*Cesta světla*, přel. Jaromír Kopecký, 2. vyd. (Praha: Mladá fronta, 1992).]

⁵ Jan Amos Komenský, „Objasnění pansofistických pokusů sepsané kvůli kritikům“, in *Předehra pansofie; Objasnění pansofických pokusů.*, přel. Markéta Klosová (Praha: Academia, 2010).

⁶ Jan Amos Komenský, *Spisy o první filosofii*, přel. Věra Schifferová a Vojtěch Balík (Praha: OIKOYMENH, 2017).

Vybrané spisy Jana Amose Komenského.⁷ Díky práci komeniologů máme k dispozici i revidovaný soubor Komenského korespondence.⁸ V současnosti je věnována pozornost jeho korespondenční aktivitě v rámci výzkumů učeneckých sítí v raném novověku. Jedná se zejména o projekty *Early modern letters online* a *Hartlib papers*.⁹

V případě Magniho nemáme k dispozici podobný soubor kriticky vydaného díla. Většina jeho spisů je však dobře dostupná v databázích knihoven.¹⁰ Základní pramen pro Magniho využití symbolu světla v noetice představuje kritické vydání spisu *De luce mentium et ejus imagine*.¹¹ Dále je třeba zmínit jeho dvě raná díla *Lux in tenebris lucens. Quam tenebrae non comprehendunt*¹² a *Judicium de Aatholicorum et Catholicorum Regula credendi*.¹³ Závěry pozorování neexistence vakua zpracovává ve spisu *Demonstratio ocularis loci sine locato*.¹⁴ Svoji noetickou nauku poté shrnuje v díle *Opus philosophicum*.¹⁵ V souvislosti s Magniho spisy a korespondencí nelze opomenout práci *Valerianus Magni (1586-1661): "Vita prima,"*

---

⁷ Edice čítá 8. svazků. V této práci budu vycházet z 5., 6. a 8. svazku.

⁸ Korespondenci se věnuje 8 sv. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*, dále 26. sv. edice *Dílo Jana Amose Komenského*. [Vladimír Urbánek a kol., ed., *Dílo Jana Amose Komenského. 26/I, Část I, 1628-1638: Korespondence*, Vydání první (Praha: Academia, 2018); Jan Amos Komenský, *Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Sv. 8: Autobiografická vyznání. Plány a dopisy*, ed. Josef Brambora, 1. vyd., *Vybrané spisy Jana Amose Komenského* (Praha: SPN, 1975).]

Část korespondence je i kriticky přeložena [Ján Kvačala, ed., *Korespondence J.A.K.-Listy Komenského a vrstevníků jeho. I. sv* (Praha: Státní nakladatelství, 1898); Jan Amos Komenský, *Sto listů Jana Amose Komenského*, ed. Bohumil Ryba (Praha: Jan Laichter, 1945).]

⁹ „Komenský, Jan Amos, 1592-1670“, *Early modern letters online*, viděno 24. březen 2020, <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/profile/person/edb080aa-312f-4e4b-ae3d-0cf4f1eb7a67>; Greengrass, M., Leslie, M. and Hannon, M, „The Hartlib papers - Comenius“, *The Hartlib papers*, viděno 18. duben 2020,

https://www.dhi.ac.uk/hartlib/search?return=home&main=yes&additional=yes&pamphlets=yes&form_transtext=comenius.

¹⁰ Spisy, které budou zmíněny (vyjma *Demonstratio ocularis*), jsou dostupné v historických fondech VKOL

¹¹ Valerianus Magnus, *O Světle myslí a jeho obraze = De luce mentium et ejus imagine*, ed. Tomáš Nejeschleba a Markéta Klosová a kol., svazek 90 (Praha: OIKOYMENH, 2016).

¹² Valerianus Magnus, *Lux in tenebris lucens. Quam tenebrae non comprehendunt*. (Straubingae: Excud Simon Gallus, 1634),

https://books.google.cz/books?id=ZJhLAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

¹³ Valerianus Magnus, *Valeriani Magni Mediolanensis Fr. Ord. Min. Seraphici P. S. Francisci nuncupatorum Capucinatorum Judicium de Aatholicorum et Catholicorum Regula credendi*. (Viennae: Formis Matthaei Cosmerovii, 1641).

¹⁴ Pozn. Spis byl vydán poprvé roku 1647. Velmi záhy byl však samotným Magnim revidován a znovu vydáván (8 vydání za Magniho života). [Valerianus Magnus, *Demonstratio ocularis loci sine locato*, 1648,

<https://books.google.it/books?id=w4syO59RNZAC&printsec=frontcover&hl=it#v=onepage&q&f=false>.

¹⁵ Pozn. Dílo je rozděleno na dva díly (dostupné v historickém fondu VKOL) Valerianus Magnus, *Opus Philosophicum Valeriani Magni Fratris Capuccini* (Lithomisslij: Typis Joanis Arnolti, 1660).

Nerevidované překlady uvádí Stanislav Sousedík ve své publikaci *Valerián Magni. 1586-1661*.

operum recensio et bibliographia jeho řádového spolubratra Jerzyho Cygana. Cygan ve svém katalogu popisuje jednotlivé Magniho spisy a uvádí jejich lokaci. Zmiňuje také Magniho kontakty v rámci učenecké sítě.¹⁶

V současném bádání chybí komplexní řešení předkládaného tématu. Studie se ve většině případů zabývají Komenským a Magnim odděleně. Výjimku představuje práce Pavla Flosse, která se zaměřuje na porovnání pojmu „světlo mysli“ mezi oběma mysliteli. Teologickým polemikám a kontaktům Magniho a Komenského se dále věnují studie Tomáše Nejeschleby, Ladislava Brabce, Milady Blekastad, Stanislava Sousedíka a Jerzyho Cygana.¹⁷

Symbol světla v souvislosti s Komenského pansofistickým projektem popisují Jan Patočka,¹⁸ Věra Schifferová¹⁹ a Jan Čížek.²⁰ Dále jsem čerpal ze sborníků,

---

¹⁶ Jerzy Cygan, *Valerianus Magni (1586-1661): „Vita prima“ operum recensio et bibliographia*, Subsidia scientifica Franciscalia 7 (Romae: Institutum Historicum Capuccinum, 1989).

¹⁷ Pavel Floss, „Komparace gnoseologických názorů Valeriána Magniho a Komenského“, *Studia Comeniana et historica* 4, č. 8–9 (1974): 39–45; Tomáš Nejeschleba, „Hranice mezi katolictvím a nekatolictvím. Myšlenkové jádro teologických polemik Valeriána Magniho.“, in *Studia Comeniana et historica*, roč. 47, 97–98 (Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského, 2017), 9–22; Ladislav Brabec, *Polemika Jana Amose Komenského (Ulricha de Neufeld) s Valerianem Magni*. (Praha: L. Brabec, 1992); Milada Blekastad, *Comenius* (Oslo, 1969); Stanislav Sousedík, „Valerián Magni (Jeho život a vztahy k J. A. Komenskému)“, *Studia Comeniana et historica* 9, č. 21 (1979): 5–62; Jerzy Cygan, „Theologische Themen im Dialog von Johann Amos Comenius und Valerianus Magni“, in *Comenius als Theologe: Beiträge zur Internationalen wissenschaftlichen Konferenz „Comenius“ Erbe und die Erziehung des Menschen für das 21. Jahrhundert“ (Sektion VII): anlässlich des 400. Geburtstages von Jan Amos*.“, 1998. vyd. (Praha: Nadace Comenius), 184–203.

¹⁸ Jan Patočka, „Cesta světla, předosvěcenská brána k osvícenským ideálům.“, in *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 3, Nепublikované texty*. (Praha: OIKOYMENH, 2003), 464–78; Jan Patočka, „Fyzika a její principy“, in *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 3, Nепublikované texty*. (Praha: OIKOYMENH, 2003), 311–327; Jan Patočka, „Vývoj pedagogického myšlení Komenského“, in *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 2, Texty publikované v letech 1959–1977* (Praha: OIKOYMENH, 1998), 70–107; Jan Patočka, „Komenský a Bacon“, in *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 3, Nепublikované texty*. (Praha: OIKOYMENH, 2003), 542–53.

¹⁹ Věra Schifferová, „Per tenebras iter intutum est. K pojetí světla v díle Jana Amose Komenského.“, *PAIDEIA: philosophical e-journal of Charles University* 11, č. 1 (2004): 127–139, <https://ojs.cuni.cz/paideia/issue/archive>.

²⁰ Jan Čížek, „Filosofie Franceska Patriziho a Jana Amose Komenského ve světle jejich vrcholných děl.“, *Studia Comeniana et historica*, č. 40 (2010): 21–45; Jan Čížek, „Patricius – Alstedius – Comenius. A Few Remarks on Patricius' Reception in Early Modern Central Europe“, in *Francesco Patrizi: Philosopher of the Renaissance: Francesco Patrizi: Philosopher of the Renaissance 2014 Olomouc*. (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014), 370–84; Jan Čížek, *The conception of man in the works of John Amos Comenius*, European studies in theology, philosophy and history of religions, vol. 15 (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016); Čížek, „On the eschatology of Consultatio catholica“; Jan Čížek, *Komenský a Bacon: dvě raně novověké cesty k obnově vědění*, (Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017).

Dále je třeba zmínit i monografii, ze které budu vycházet v rámci komparativní kapitoly mezi metodami zkoumání přirozeného světa Komenského a Bacona [Čížek.]

kteře řeší klíčová témata Komenského noetiky.²¹ Pro potřeby tohoto tématu jsem také vycházel z komeniologických periodik *Studia comeniana et historica* a *Acta Comeniana*.

Na osobu Magniho upozornil Stanislav Sousedík.²² V současnosti se Magnim zabývá Tomáš Nejeschleba, který se soustředí na důkaz existence vakua a jeho spojení s Magniho noetikou.²³

Dále jsem využil sborníky, které mapují tradici iluminismu a zkoumání přirozeného světla v přírodních vědách (optice).²⁴ Pavel Floss si pak ve svém eseji všímá významů světla v noetické tradici.²⁵

Vzhledem k malému množství sekundární literatury věnující se řešenému tématu, budu vycházet ze zmíněných spisů obou myslitelů. Práce by měla poukázat na možnosti zpracování tohoto tématu na základně dostupných primárních pramenů a literatury. Chtěl bych také upozornit na provázanost symboliky světla s myšlením obou autorů a jeho zařazení do hlavních tendencí v dějinách myšlení raného novověku.

---

²¹ Schifferová, Prázny, a Šolcová, *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského*; Aleš Prázny a Věra Schifferová, ed., *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského* (Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009); Pavlas, *Trinus liber Dei: Komenského místo v dějinách metaforiky knihy*; Petr Pavlas, *Definovat a kombinovat: Komenského projekt posledního jazyka* (Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2018); Jozef Pšenák, ed., *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica a odkaz Jana Amosa Komenského pre tretie tisícročie* (Bratislava: Univerzita Komenského, 2001); Pánková a kol., *Jan Amos Komenský – odkaz kultuře vzdělávání*.

²² Stanislav Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, Vyd. 1 (Praha, 1983).

²³ Tomáš Nejeschleba, „Valerian Magni o vakuu“, *Dějiny Vědy a Techniky* 48, č. 3 (2015): 135–50. V předmluvě ke kritickému vydání spisu *De luce mentium* představuje Nejeschleba základní body Magniho noetiky [Tomáš Nejeschleba, „De luce mentium Valeriána Magniho“, in *O Světě myslí a jeho obraze = De luce mentium et ejus imagine*, Knihovna novověké tradice a současnosti (Praha: OIKOYMENH, 2016), 7–26.]

Tomáš Nejeschleba, „Metaphysica Valeriani Magni: The Doctrine on God and the World for Those Who Love God“, *American Catholic Philosophical Quarterly* 93, č. 2 (b.r.): 361–383; Tomáš Nejeschleba, „Light and Void. The Philosophical Background of Valerian Magni’s Vacuum Experiments“, *Perspectives on Science* 27, č. 6 (2019): 767–86.; Tomáš Nejeschleba, „Bonaventurismus jako svébytný filosofický systém? (K recepci středověké filosofické tradice v díle Valeriána Magniho)“, in *Studia Neoaristotelica (Pluralita tradic od antiky po novověk)* (České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, 2015), 135–46; Tomáš Nejeschleba, „The Platonic Framework of Valeriano Magni’s Philosophy“, in *Platonism and its Legacy*, ed. John F. Finamore (Lydne: The Prometheus Trust, 2019), 345–56

²⁴ Daniel Garber a Michael Ayers, *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy* (Cambridge University Press, 2003).; Vasco Ronchi, *Nature of Light: An Historical Survey* (Harvard University Press, 1970), <https://archive.org/details/TheNatureOfLight/page/n5/mode/2up>; Olivier Darrigol, *A History of Optics from Greek Antiquity to the Nineteenth Century* (OUP Oxford, 2012)

²⁵ Pavel Floss, „Pohledy do dějin filosofického pojetí světla v kontextu západní tradice.“, in *Meditace na rozhraní epoch.*, ed. Magdaléna Milatová, (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012), 143–155.

2. Světlo jako symbol pro akt poznání a jeho využití ve filozofické tradici

Světlo je v noetice spojováno s idejemi krásy, pravdy a harmonie. Dále je popisováno jako životní princip, v této souvislosti je pak přirovnáváno k ohni (plamenu) a Slunci, hlavnímu zdroji přirozeného světla.²⁶ Světlo je tak vnímáno jako pozitivní princip. Nejčastěji bylo používáno jako symbol pro rozumové poznání a božský intelekt. Druhý ze zmíněných významů světla je zdůrazňován v iluminismu. Po vzoru platónské tradice rozlišuje iluminismus mezi jednotlivými druhy světla (přirozené, nebeské, rozumové, duchovní), které tvoří hierarchický systém. Tyto druhy však vycházejí z jednoho zdroje, kterým je Bůh. Boží intelekt (věčné světlo) působí na lidskou mysl („osvětluje ji“). Od věčného světla přebírá mysl ideje věcí vnějšího světa.²⁷

Protikladným pojmem ke světlu je temnota, která symbolizuje nedostatek poznání či jeho zkreslení. S temnotou jsou také spojovány emoce a pudy. Pavel Floss si všímá významné role těchto pojmů v prvních filozofických teoriích. Světlo symbolizovalo ohraničený prostor (peras), který bylo možné zkoumat. Pojem temnoty označoval neomezenost (apeiron), jež vylučovala poznání a nemožnost daný pojem vymezit a definovat.²⁸

Floss také poukazuje na souvislosti mezi používáním symbolu světla upřednostněním zraku před ostatními smysly v řeckém myšlení. Tato tendence se podle něj projevuje v silném vizuálním charakteru evropské kultury.²⁹ Vasco Ronchi definuje zrak jako základní lidskou schopnost, která byla spojena se zájmem o přirozené světlo a akt poznání.³⁰ Základní rysy fyzického zraku přenáší tradice iluminismu analogicky na rozumové poznání. Duše a intelekt jsou popisovány jako „vnitřní oko“ nebo „vnitřní zrcadlo“. Pomocí duchovního vidění (zření) vnímá mysl božský intelekt (Světlo). V souvislosti se zrakem se také často setkáváme

---

²⁶ Darrigol, *A History of Optics from Greek Antiquity to the Nineteenth Century*, 15.

²⁷ Floss, „Pohledy do dějin filozofického pojetí světla v kontextu západní tradice.“, 145. a 147–8.; Robert Pasnau, „Divine Illumination“, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Spring 2015 (Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2015), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/illumination/>.

²⁸ Pavel Floss, „Pohledy do dějin filozofického pojetí světla v kontextu západní tradice.“, in *Meditace na rozhraní epoch.*, ed. Magdaléna Milatová, (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012), 143–4.

²⁹ Floss, 146.; Darrigol, *A History of Optics from Greek Antiquity to the Nineteenth Century*, 3.

³⁰ Ronchi, *Nature of Light: An Historical Survey*, 4–5.

se symbolem lucerny jako zdroje světla, které vychází z mysli. Toto vnitřní světlo umožňuje naše poznání vnějšího světa.³¹ Pojem lucerny používá i Komenský pro označení zdrojů poznání (Boží intelekt, lidskou mysl, vnější svět). Možnou paralelu k tomuto symbolu vidíme i u Magniho, když popisuje svit, který vychází z mysli.³²

Světlo je již v řeckém myšlení vnímáno jako zprostředkovatel informací (poznání) mezi vnějším světem a rozumem. Dále umožňuje zraku rozlišit objekty (barvy, proporce ...).³³ Podobně pomocí vnitřního světla rozlišuje mysl jsoucná. Vnitřní světlo je také spojováno s viděním (zřením) božského intelektu, který zahrnuje ideje objektů vnějšího světa. Noetika dále rozlišuje mezi zdrojem světla (lux) a jeho šířením (lumen). Kromě přirozených zdrojů světla je zmiňován i rozum jako zdroj vnitřního světla (aktivity poznání) a Bůh, který je zdrojem věčného světla. Přímé šíření světla je spojováno s pravdivým poznáním vnějšího světa, lomené s určitým zkreslením obrazu, který se dostává k mysli prostřednictvím smyslů.³⁴

Ve středověku je rozvíjena teorie osvětlení mysli božským intelektem. Skrze božský intelekt, který je popisován jako zdroj idejí, získává lidská mysl pravdivé poznání o vnějším světě. Světlo, které je s tímto supranaturálním zdrojem spojováno, je také korekcí smyslového a rozumového poznání.³⁵ V období vrcholného středověku a navazujícího humanismu dochází k zdůrazňování významu rozumového světla v aktivitě poznání. Akt poznání je vnímán jako důležitá schopnost člověka, který vymezuje jeho postavení v rámci stvoření (univerza). Předmětem zájmu se stává i lidské oko a jeho schopnost zobrazovat objekty vnějšího světa. V umění je věnována pozornost perspektivě, tedy vzdálenosti zobrazovaného předmětu od oka. Myslitelé si také všimají zásadní role světla a jeho možného šíření pro zobrazování objektů (pozorování *camera obscura*). Světlo se také stává pro mnohé autory centrálním pojmem jejich myšlení (Francesco Patrizi/1529–1597). Jako symbol rozumového

---

³¹ Floss, „Pohledy do dějin filosofického pojetí světla v kontextu západní tradice.“ 145–6

³² Jan Amos Komenský, „Panaugia“, in *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, 1.sv. (Praha: Svoboda, 1992), 148.; Nejeschleba, „De Luce mentium Valeriána Magniho“, 125.

³³ Darrigol, *A History of Optics from Greek Antiquity to the Nineteenth Century*, 15.

³⁴ Komenský, „Panaugia“, 148. a 184–5.; Schifferová, „Per tenebras iter intutum est.‘ K pojetí světla v díle Jana Amose Komenského.“, 129.; Nejeschleba, „Bonaventurismus jako svébytný filosofický systém? (K recepci středověké filosofické tradice v díle Valeriána Magniho)“, 141.

³⁵ Pasnau, „Divine Illumination“; Floss, „Pohledy do dějin filosofického pojetí světla v kontextu západní tradice.“, 148–9.

poznání je světlo zmiňováno i v souvislosti s dějinami myšlení (Giordano Bruno/1548–1600).³⁶

2.1. Světlo jako předmět zájmu přírodních věd v raném novověku

V raném novověku zaznamenáváme nárůst prací, které se zabývají fyzikální podobou světla, s čímž souvisí i postupné vystupování optiky jako svébytného přírodovědného oboru. Myslitelé vycházeli z dlouhé tradice optických zkoumání, jejíž počátky nacházíme v antice. Ve středověku se přirozeným světlem zabýval jen úzký okruh vzdělanců. Zájemem o optiku byl oživen v renesanci, která navazovala i na optická zkoumání arabských vzdělanců. Některá pozorování (barevné spektrum světla) však byla v raném novověku prováděna bez možnosti opory v předcházející tradici. Zkoumání přirozeného světla je zejména v první polovině 17. století spojeno s astronomií. Pro toto období je také charakteristická snaha o jasné oddělení vědy a teologie.³⁷

Floss poukazuje na spojení světla s idejí pravdy, které nacházíme v iluminismu. Demonstrovat to lze na Descartově požadavek, aby naše poznání bylo jasné a rozlišené (*clare et distincte*). Základní rysy světla, které uváděla předchozí noetická tradice, se tak v podobě kritérií pravdivosti a rozlišení stávají základem novodobé vědecké metody zkoumání vnějšího světa.³⁸

V souvislosti s astronomií s přirozeným světlem zabývali předně Galileo Galilei (1564–1642) a Johannes Kepler (1571–1630). Galilei rozpracovává teorii lomu světla v souvislosti se zdokonalením pozorování vzdálených objektů pomocí dalekohledu (dvou spojených zrcadel). Pomocí dalekohledu (úpravou trajektorie světla) potom můžeme pozorovat detaily objektů, které jsou pro lidský zrak neviditelné. Poznání o těchto objektech získáváme právě prostřednictvím světla (jeho šíření).³⁹

---

³⁶ Darrigol, *A History of Optics from Greek Antiquity to the Nineteenth Century*, 24–5.; Floss, „Pohledy do dějin filosofického pojetí světla v kontextu západní tradice.“, 149–150.; Garber a Ayers, *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy*, 62–3.

³⁷ Ronchi, *Nature of Light: An Historical Survey*, 42–61. a 112.; Floss, „Pohledy do dějin filosofického pojetí světla v kontextu západní tradice.“, 149.

³⁸ Floss, „Pohledy do dějin filosofického pojetí světla v kontextu západní tradice.“ 151.

³⁹ Optické názory předkládá ve svém díle *Sidereus Nuncius (Hvězdný posel)* z roku 1610. [Nicholas J. Wade a Marco Piccolino, *Galileo's Visions: Piercing the Spheres of the Heavens by Eye and Mind* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 251–5.; Ronchi, *Nature of Light: An Historical Survey*, 92–100.]

Kepler přichází z teorií průniku světelných paprsků, ve kterém pozorujeme obraz objektu vnějšího světa. Skrze spojené paprsky se informace dostávají na sítnici oka. Na základně nich vytváří oko obraz (*pictura*), který Kepler považuje za reálný. Rozměry odpovídají zobrazovanému objektu, jen jsou zmenšené nebo zvětšené v závislosti na vzdálenosti (perspektivě). V mysli si vytváříme imaginární obraz (*imago*) podle této předlohy (reálného obrazu). Tímto pozorováním navazuje Kepler na zmiňovaný pokus „camera obscura“, který využívá při popisu tvorby obrazu a jeho přenosu na sítnici oka.⁴⁰ Lidskému zraku je v této teorii přiznán aktivní podíl na poznání vnějšího světa, přičemž je zdůrazněna jeho schopnost zachytit reálné proporce objektů.

Na tuto teorii vidění navazuje René Descartes (1596–1650), který vnímá světlo jako základní přírodní princip, jenž uvádí do pohybu atomy a je příčinou jejich změny místa.⁴¹ Keplerův popis vytváření reálných a imaginárních obrazů doplňuje o optická nervová zakončení, která převádí reálný obraz na imaginární. V rámci optiky se také věnuje lomu světla, ke kterému dochází při vzniku duhy. Konkrétní barvy duchy jsou podle něj vázány na rychlost pohybu, které světlo při lomu dává atomům.⁴²

Podobný výzkum nacházíme i u Jana Marka Marciho z Kronlandu (1595–1667). Přirozené světlo (tzv. bílé světlo) je podle něj složeno z paprsků, které mohou vyvolat určitou barvu. Bílé světlo definuje Jan Marek jako čistý a neviditelný princip. Barvy jsou spojené s defektem přímého světla (lomem paprsků, odklonu od proudu světla). Marci však nepopisuje přirozené světlo jako soubor barevných složek. Na Marciho závěry se ve svých dílech odkazuje i Isaac Newton.⁴³

Na šíření světla a jeho barevné spektrum se dále zaměřuje Francesco Maria Grimaldi (1618–1663). Grimaldi uvádí čtvrtý způsob šíření světla – ohyb. Šíření světla

---

⁴⁰ Optikou se zabývá v dílech – *Astronomiae Pars Optica* (Optická část astronomie, 1604), *Dissertatio cum Nuncio Sidereo* (Rozprava s Hvězdným poslem, 1610), *Dioptrice* (*Dioptrika*, 1611). [Darrigol, *A History of Optics from Greek Antiquity to the Nineteenth Century*, 26–31.; Wade a Piccolino, *Galileo's Visions: Piercing the Spheres of the Heavens by Eye and Mind*, 25–7.]

⁴¹ Darrigol, *A History of Optics from Greek Antiquity to the Nineteenth Century*, 39–41.

⁴² Mezi nejdůležitější Descartova díla zabývající se optikou patří *Traité de la lumiere* (Smlouva o světle, 1633), *Discours de la methode* (Rozprava o metodě, 1637) a *La Dioptrique* (*Dioptrika*, 1637). [Darrigol, 41–8.]

⁴³ Uvádím hlavní Marciho dílo ze čtyř zabývajících se tématem optiky *Divotvornost, kniha o duze nebeské jakož o povaze, původu a příčině objevujících se barev* publikovaný roku 1648. [Jiří Marek, „Jan Marek Marci a optika“, in *Jan Marek Marci 1595 – 1667. Život, dílo, doba. Sborník přednášek k 400. výročí narození*. (Lanškroun: ROSA, 1995), 20–7.; Jiří Marek, „K historii složenosti bílého světla“, *Acta Universitatis Carolinae* 8, č. 1 (1967): 93–5.]

V práci budu používat jeho jméno ve zkrácené podobě – Jan Marek/Marci

spojuje s vlněním, přičemž si všímá podobnosti s šířením zvuku. Porovnává podobné vlastnosti tónů (výšku, zabarvení) s barvami, které odpovídají různé intenzitě světelného vlnění. Tyto druhy vlnění však Grimaldi mezi sebou neztotožňuje.⁴⁴

S analogickým přirovnáním tónů a barev světla se setkáváme u Marina Mersenna (1588–1648). V kontextu noetiky můžeme analogii mezi principy světla a zvuku vnímat jako pokus o rovnováhu (harmonii) mezi smysly (zrak a sluch). Z hlediska optických zkoumání však nelze zákony šíření světla a zvuku analogicky spojovat.⁴⁵

---

⁴⁴ Grimaldiho pozorování byla publikována po jeho smrti v díle *Physico-mathesis de lumine* of (1665). [Darrigol, *A History of Optics from Greek Antiquity to the Nineteenth Century*, 58–60.; Marek, „K historii složenosti bílého světla“, 96–101.]

⁴⁵ Mersenne se světlem zabýval ve svém díle *Divine harmony*. [Darrigol, *A History of Optics from Greek Antiquity to the Nineteenth Century*. 38.]

3. Symbol světla u Komenského

Po představení kontextu řešeného tématu se v následujících kapitolách zaměřím na Komenského, který zabývá světlem ve dvou zmíněných liniích. V případě přirozeného světla však u něj nenacházíme jeho vlastní pozorování. Symbol světla využívá především ve své noetické koncepci, která je spojena s pansofistickým projektem. Metafora světla se objevuje i v jeho pedagogických spisech a eschatologických představách. Světlo vnímá jako důležitý ontologický princip. Počítá ho mezi tři základní prvky univerza (látka, duch, světlo).⁴⁶

Symbol světla nacházíme již v jeho raných spisech (*Předehra Pansofie, Přehled fyziky, Velká didaktika, Labyrint světa a ráj srdce*).⁴⁷ V dílech *Via lucis* a *De rerum humanorum emendatione* (2. část díla *Panaugia*) představuje světlo centrální pojem jeho noetické teorie.⁴⁸

V souladu s platónskou tradicí rozděluje Komenský světlo na tři druhy: vnější, vnitřní a věčné. Vnitřní světlo dělí Komenský na tři další druhy (rozum – vůli – cit). V souladu s augustiníánskou tradicí ztotožňuje věčné světlo s Bohem.⁴⁹ Tyto části světla spojuje pomocí principu analogie. V noetické teorii se zabývá především druhou podobou světla (rozumové světlo). Patočka mluví v této souvislosti o myšlenkovém rozboru (mapování), který je základním nástrojem poznání. V raných dílech přirovnává Komenský vnitřní světlo k lampě. Jeho poznání považuje za nutnou podmínku k správnému rozlišování (poznání vnějšího světa). Vnitřní světlo také popisuje jako oko, které symbolizuje pozornost. Pozornost může být trojí – přímá (rovný lom), nedostatečná (vypouklé zrcadlo) a roztržštěná (zakřivené zrcadlo). Vnitřní světlo (pozornost) předá rozumu jen tolik informací, kolik se jich ukáže.⁵⁰ Komenský v této úvaze vychází z pozorování přirozeného světla, které ukazuje smyslům jen tu část předmětu, která je jím osvětlena. K vnitřním smyslům myslí patří

---

⁴⁶ Jan Amos Komenský, „Přehled fyziky“, in *V. svazek Vybraných spisů Jana Amose Komenského.*, ed. Josef Brambora (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968), 102–3.

⁴⁷ Jan Amos Komenský, „Předehra pansofie“, in *Předehra pansofie; Objasnění pansofických pokusů.*, ed. Markéta Klosová (Praha: Academia, 2010), 31–113; Komenský, „Přehled fyziky“, in *I. svazek Vybraných spisů Jana Amose Komenského.*, ed. Jan Patočka (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958), 431; Jan Amos Komenský, *Labyrint světa a ráj srdce*, ed. Miroslav Huptych (Praha: Práh, 2013).

⁴⁸ Patočka, „Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům.“, 470–1.

⁴⁹ Schifferová, „Per tenebras iter intuitum est.‘ K pojetí světla v díle Jana Amose Komenského.“, 129–130.; Komenský, *Cesta světla*, 79–80.

⁵⁰ Více v kapitole 3.6. [Komenský, „Panaugia“, 184–5.]

dále paměť. Zmiňovaná reflexe poznávacího aktu je spojována s pojmem „osvícení“ naší mysli.⁵¹ Skrze vnitřní světlo nepoznáváme objekty vnějšího světa bezprostředně, ale pomocí abstrakce (zrcadlení).⁵² Mohu předznamenat, že podobný přístup nacházíme i v Magniho metodě reflexe aktu poznání (koncepti Světla mysli). Komenský explicitně používá pojem „světlo mysli“ v *Pansofii*.⁵³

Základním charakterem rozumového světla je univerzalizmus, který se odráží ve snaze definovat jednotnou metodu poznání. Univerzalizmus má potom u Komenského dvě podoby. První z nich je požadavek na dostupnost poznání pro všechny jedince. Dále je to představa o aktivním podílení všech lidí na pansofistickém projektu.⁵⁴ S univerzalizmem je spojena metoda syntézy. Syntéza ukazuje na postup od vnitřního světla (myslí) jednotlivců k univerzálnímu světlu.⁵⁵ Komenský dále mluví o třech zdrojích poznání (svítlnách) – přírody, rozumu, Písma.⁵⁶ Sjednocujícím článkem mezi touto trojicí je idea harmonie, která hraje zásadní úlohu i v Komenského představě univerza a noetice. Pomocí tohoto principu propojuje tři druhy světla ve všeobecné světlo (univerzální způsob poznání vnějšího světa).

Komenský dále popisuje fáze (cesty) rozumového světla v dějinách myšlení. Popis vývoje poznání je ovlivněn jeho představou pokroku. Tato myšlenka je zřejmá i z popisu sedmi cest k univerzálnímu světlu. Cesty rozumového světla na sebe navazují a směřují k univerzalitě zdrojů poznání. Podobnou tendenci můžeme podle Patočky najít i u Francise Bacona.⁵⁷ Komenský v této souvislosti mluví o spojování svítlen (lidských mysli). Vychází přitom z pozorování vnějšího světla. Při spojení paprsků vidíme silnější proud světla. V případě světla rozumu mluví o spojení

---

⁵¹ Komenský, „Velká didaktika“, 74–5.; Komenský, „Panaugia“, 168 a 194.; Komenský, *Cesta světla*, 110–1.; Jan Patočka, „J. A. Komenský a vyučování přírodním vědám“, in *Komeniologické studie: soubor textů o J.A. Komenském. Díl 1, Texty publikované v letech 1941–1958*. (Praha: OIKOYMENH, 1997), 294.

⁵² ...nenazírá bezprostředně věci (jednotlivé a jedinečné, jak existují mimo nás a jak je uchopují smysly), nýbrž ideje věci vzniklé abstrakcí v naší mysli. A tak jakýmsi způsobem napodobuje Boha, který když vidí sebe, vidí všechno, protože jsou v něm obsaženy bytnosti všech věcí... [Komenský, „Panaugia“, 167.]

⁵³ Jan Amos Komenský, „Pansofia“, in *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, 1.sv. (Praha: Svoboda, 1992), 476. a 484.

⁵⁴ Komenský, *Cesta světla*, 130–145.; Komenský, „Panaugia“, 146–7.; Schifferová, „Per tenebras iter intuitum est.“ K pojetí světla v díle Jana Amose Komenského., 152.

⁵⁵ Dále v kapitole 3.4. [Patočka, „Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům.“, 474.]

⁵⁶ Komenský, *Cesta světla*, 116 a 144; Pavlas, *Trinus liber Dei: Komenského místo v dějinách metaforiky knihy*, 95–9.

⁵⁷ Komenský, *Cesta světla*, 119–29; Patočka, „Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům.“, 470. a 475.

vrozených pojmů, vášní a schopností. Pro univerzálnost rozumového světla je důležité i propojení lidské aktivity související s poznáním (metody poznání, knihy, vzdělání).⁵⁸ Tato tendence je podpořena Komenského přesvědčením o potřebě sjednocení zdrojů poznání a nápravy společnosti. V této představě rozvíjí podle Schifferové myšlenku platonismu o emanaci a návratu.⁵⁹

Se symbolem světla je spojena temnota. Oba pojmy dává Komenský do protikladu. Světlo představuje aktivitu, život a poznání, tma pak pasivní princip (nevědomost). Oproti světlu nevychází temnota z vlastního zdroje a je vymežována absencí světla. Komenský ji definuje jako stav bez světla.⁶⁰ V noetice popisuje vztah světla rozumu a nevědomosti jako „zápas“ o pozornost (smyslů a mysli). Proti temnotě mysli (nevědomosti) je nutné rozumové světlo udržet, spojit a šířit. V této optimistické představě o šíření přirozeného a intelektuálního světla, vidí Patočka podobnost s osvícenstvím, které se velmi výrazně promítlo do podoby evropské společnosti.⁶¹

V souvislosti se zápasem poznání a nevědomosti zmiňuje Komenský nutnost nápravy poznání (vědy). Všimá si vzestupné aktivity související s poznáním (vydávání knih, nové objevy). Poukazuje však na nejednotnost této aktivity.⁶² Tento stav chce překonat univerzálním světlem rozumu, které se tak stává důležitým prvkem pro nápravný projekt společnosti. S představou univerzálního světla se setkáme již v jeho raných spisech. Komenský mluví o „chrámu moudrosti“ a nutnosti spojení poznání (jednotná metoda zkoumání světa, pansofistická kniha).⁶³

Propojení světla jako noetického symbolu se vzděláním ukazuje využití symbolu světla v pedagogických spisech. Mezi jednotlivými smysly, které mají být rozvíjeny vzděláním, upřednostňuje Komenský zrak. Používá spojení *...více očí více vidí...*, které můžeme chápat jako snahu o názornou výuku s využitím obrazu. Prostřednictvím obrazu můžeme podle Komenského poznávat vnější svět. Zrakem

---

⁵⁸ Komenský, *Cesta světla*, 102. a 119.; Komenský, „Panaugia“, 157.; Schifferová, „Per tenebras iter intutum est.“ K pojetí světla v díle Jana Amose Komenského., 136.

⁵⁹ O myšlence emanace a návratu více v následující kapitole (3.1.) [Schifferová, „Per tenebras iter intutum est.“ K pojetí světla v díle Jana Amose Komenského., 130–1.]

⁶⁰ Komenský, *Cesta světla*. 83–5.

⁶¹ *...Je tedy jisté, že jestliže světlo nepřestane působit a stále se rozšiřovat, nenajde tma nikde skryše, z nichž by nebyla vypuzena...* [Komenský. 87; Patočka, „Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům.“, 472.]

⁶² *...Tyto temnoty rozbíjejí a pochyb však přesto ukazují, že pravé pochodně se dosud nezažijají a že přejasně slunce pravdy nevychází...* [Komenský, „Předehra pansofie“, 41.]

⁶³ *...Více svící, více světla...* Komenský, „Objasnění pansofistických pokusů sepsané kvůli kritikům“, 122.; Komenský, „Předehra pansofie“, 60. a 68–9.

bychom měli poznat nejprve věc v celku a potom její části.⁶⁴ V rámci pansofistického projektu je vzdělání nutnou podmínkou pro vznik univerzálního světla rozumu. Schifferová uvádí důležitost metafory světa jako „školy Boží moudrosti“, kterou Komenský přebírá z novoplatonismu.⁶⁵

Světlo také představuje důležitý bod jeho antropologie. Člověka Komenský popisuje jako aktivní a rozumovou bytost, která je schopna světlo přijímat, ale i „vyzařovat“. Druhou schopností má Komenský na mysli lidskou práci s poznatky o vnějším světě (pedagogika, tvorba knih). V rámci platónské tradice také popisuje tři části lidské duše (rozum, vůle, cit), ze kterých se skládá vnitřní světlo (světlo mysli). Člověk je podle něj schopen skrze toto světlo poznávat vnější svět.⁶⁶

V neposlední řadě je také třeba zmínit Komenského četné biblické citace související se světlem, kterými podporuje své noetické teze. S biblickými citacemi je spojena i číselná symbolika. U Komenského nacházíme často princip trojnosti (triadismus). Dále popisuje osm cest světla a osm pansofistických světů.⁶⁷

3.1. Vliv filozofické a iluministické tradice

Využití světla jako symbolu poznání přebírá Komenský z platonismu. Podobně jako Magni, jak uvidíme později, vychází zejména z díla sv. Augustina. Po vzoru platonismu používá také metaforu cesty světla (poznání) a cesty temnoty (mínění). Schifferová si dále všímá jeho představy o nutnosti nápravy vědy a společnosti, která je úzce spojená s pansofistickým projektem. Komenského požadavek na nápravu podle ní vychází z teorie emanace a návratu. Tato teorie je rozvíjena v platonismu (Plotínus, Pseudodionýsos Areopagita a Jan Scotus Eriugena). Eriugena popisuje vyzařování světla, které dává Bůh (Otec světél) věcem vnějšího světa. Komenský v této souvislosti mluví o pochodních, které vyzařují paprsky světla a tím se dávají poznat. Označení Boha jako Otce světél také explicitně používá. Myšlenka emanace a návratu se u něj objevuje v několika podobách – jako optimistická vize všenápravy,

---

⁶⁴ Komenský, „Velká didaktika“, 57. a 182–3.

⁶⁵ Vztahem vzdělání k univerzálnímu světlu (pansofii) se budu podrobněji zabývat v kapitole 3.4. [Komenský, „Panaugia“, 148.; Schifferová, „Per tenebras iter intutum est.“ K pojetí světla v díle Jana Amose Komenského.“, 135–6.]

⁶⁶ Komenský, „Panaugia“, 154.; Schifferová, „Per tenebras iter intutum est.“ K pojetí světla v díle Jana Amose Komenského.“, 129; Jan Čížek, *The conception of man in the works of John Amos Comenius*. (Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016), 36–7.

⁶⁷ K biblickým citacím v Komenského díle více v kapitole 3.5. [Patočka, „Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům.“ 475.]

postupný (stupňovitý) vývoj poznání k univerzalismu (všeobecnému světlu), návrat k původní jednotě (harmonii), v souvislosti s křesťanskou praxí i v jeho eschatologických názorech.⁶⁸

Jeho dalším důležitým inspiračním zdrojem bylo myšlení Mikuláše Kusánského, od kterého přebírá triadický pohled na skutečnost. Komenský z tohoto principu vytváří deduktivní systém (vzájemné vyplývání triád) a staví na něm svoji ontologii a noetiku. Při popisu vnějšího světa vychází z Kusánského triády – (pasivní) materie, (aktivní) forma a (sjednocující) harmonie.⁶⁹ Pavlas dále ukazuje Kusánův vliv na Komenského představu třech zdrojů (knih) poznání (příroda, mysl, Písmo). Kusánský se více zabývá knihou myslí, která měla význam pro Komenského pojetí rozumového poznání (vnitřního světla).⁷⁰ Patočka, který se vlivu Kusánského díla na jeho noetiku dlouhodobě věnoval, ukazuje, že se u Kusánského objevuje pojem světla (lux, ignis) jako ontologický princip, který dává formu hmotě. Kusánský také popisuje duši světa (spiritus mundi), která má v Komenského představě univerza zásadní místo v podobě panpsychismu. V Komenského pojetí harmonie a synkritické metody se objevuje myšlenka „splývání protikladů“ (coincidentia oppositorum). Od Kusánského dále přebírá atomistický pohled na hmotu.⁷¹ Kusánský ovlivnil i jeho novoplatónské myšlení, které Komenský spojoval s aristotelskou metodikou zkoumání přírody.⁷²

Dalším zdrojem jeho přírodovědných a kosmologických názorů je Tommaso Campanella, který popisuje dualismus Boha a člověka. Komenský zmiňuje svoji obeznámenost s Campanellovým dílem explicitně v předmluvě spisu *Přehled fyziky*.⁷³ S jeho myšlením se s největší pravděpodobností také setkal díky Alstedovi. Komenský uvádí tři zdroje poznání (svítilny) – rozum, mysl a Písmo, které tento italský učenec

---

⁶⁸ Komenský, *Cesta světla*, 218–22; Komenský, „Panaugia“, 152.; Schifferová, „Per tenebras iter intutum est.“ K pojetí světla v díle Jana Amose Komenského.“ 129–132.

⁶⁹ Pavlas, *Trinus liber Dei: Komenského místo v dějinách metaforiky knihy*, 97–8.; Jan Patočka, „Triády Cusanovy a triády Komenského“, in *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 2, Texty publikované v letech 1959–1977* (Praha: OIKOYMENH, 1998), 289–290.

⁷⁰ Petr Pavlas, „Jan Patočka’s Transcendentalia and Categories on Jan Amos Comenius’s Triadic System and Its Cusan Inspiration“, in *Acta Comeniana*, roč. 54, 30 (Praha: Academia, 2016), 187–200.

⁷¹ Patočka, „Fyzika a její principy“. 321–4.

⁷² Patočka mluví o tzv. novoplatonizaci aristotelismu u Kusánského. [Věra Soudilová, „Patočkova interpretace Komenského“, in *K filosofii Jana Amose Komenského Příspěvky z filosofického semináře*, ed. Zdeněk Jeník (Krnov: Střední pedagogická škola, 1992), 50–60. 51.]

⁷³ Komenský, „Přehled fyziky“, 84–5.

také zmiňuje.⁷⁴ Campanella je i hlavním inspiračním zdrojem pro Komenského panpsychistické vnímání univerza. Campanella spojuje Telesiův emergentismus (objektům vnějšího světa připisuje schopnost citu) a Ficinovu představu světové duše. U Komenského vidíme panpsychistické tendence v ideji harmonie univerza, vnímání světa jako Boží školy a v noetické triádě (rozum, vůle, cit).⁷⁵ Patočka dále upozorňuje na společnou představu ontologických světů. Campanella uvádí pět světů, které vnímá jako emanaci Božího díla. Mezi těmito není provázanost, pohyb je možný jen pomocí vzestupu duše. Komenský uvádí sedm světů, které jsou úzce propojené a vzestupně na sebe navazují. Každý z nich je vnímán jako reálný a univerzální. Svět možný (mundus possibilis) je tak popisován jako ucelený systém představ mysli.⁷⁶

Stěžejní význam pro Komenského noetiku má Francesco Patrizi. Čížek ukazuje podobnost mezi jejich vrcholnými díly *Nova de universis philosophia*⁷⁷ a *De rerum humanorum*. U obou myslitelů představuje světlo centrální princip jejich ontologie a noetiky. Oba vnímají závislost poznávacího procesu na ontologickém stupni světla. Výchozím bodem je pro ně smyslové poznání, které je zprostředkováno vnějším světlem. Toto poznání umožňuje aktivita mysli (vnitřní světlo), která má směřovat k poznání věčného světla (Božského intelektu). V procesu poznání shodně předpokládají spolupůsobení poznávajícího a poznávaného objektu (panpsychismus). U obou myslitelů se také setkáme s upřednostňováním zraku před ostatními smysly. Dále vidíme i podobnou strukturu výše zmíněných děl, přičemž je to právě Patrizi, od kterého s největší pravděpodobností přebírá Komenský termín „panaugia“ i ideu univerzálního světla.⁷⁸ Oba myslitelé však vnímají zmíněný termín rozdílně, Patrizi přírodovědně, Komenský noeticky v souvislosti s pansofickým projektem. Patrizi dále rozlišuje mezi zdrojem světla (lux), který vydává zář (lumen) do prázdného prostoru (spatium). Komenský ukazuje, že světlo (zdroj poznání) by mělo být dostupné (šířit se)

---

⁷⁴ Pro tyto tři zdroje poznání Komenský často používá metaforu tří Božích knih (více v kapitole 3.2.) [Komenský, „Panaugia“, 148–9.; Čížek, „Filosofie Franceska Patriziho a Jana Amose Komenského ve světle jejich vrcholných děl.“, 40–1.]

⁷⁵ Tomáš Nejeschleba, „Formy panpsychismu v renesanční filosofii“, *Studia Comeniana et historica* 46, č. 95–96 (2016): 82–4.]

⁷⁶ Jan Patočka, „Koncepce pěti světů u Campanelly a sedmi reálných světů Komenského“, in *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 3, Nепublikované texty*. (Praha: OIKOYMENH, 2003), 586–7; Čížek, *The conception of man in the works of John Amos Comenius.*, 40.

⁷⁷ Francisco Patrizi, *Nova de universis philosophia* (Mamarellus, 1591), <https://books.google.cz/books?id=3-RPAAAACAAJ>.

⁷⁸ Čížek, „Filosofie Franceska Patriziho a Jana Amose Komenského ve světle jejich vrcholných děl.“, 24–9.; Čížek, „Patricius – Alstedius – Comenius. A Few Remarks on Patricius’ Reception in Early Modern Central Europe“, 371–6.

všem a napravovat nejednotnost ve zkoumání vnějšího světa. U obou myslitelů nacházíme triádu – světlo (lux) – paprsek (radius) – světlost (lumen). Symbol světla používají v podobných významech (*lux intellectualis*, *lux universalis*). Patočka však upozorňuje i na rozdíly. Patrizi nezná tři výše zmíněné vlastnosti, které Komenský světlu připisuje (všechno osvěcovat, uvádět do pohybu a zahřívát). Komenský popisuje jen jeden druh vnějšího světla. Patrizi oproti němu dělí přirozené světlo na další tři druhy (lux prima – zdroj světla, radius – světlo v pohybu a lumen – prostor mezi paprsky a zdrojem světla).⁷⁹

Na Komenského užití symbolu světla mohlo mít také vliv myšlení Roberta Fludda.⁸⁰ Fludd vychází ze třech základních principů, které nacházíme v novoplatónské tradici – Bůh, světlo a látka. Podobně jako Komenský považuje Fludd světlo za základní (životní) princip.⁸¹ Uvádí také známou metaforu dvou knih (přírody a zjevení). Komenský doplňuje tuto dvojici knihou mysli.⁸² Fludd dále popisuje pasivní hmotu (temnotu), která získává působením světla formu. Světlo je v protikladu k temnotě. Formuje temnotu (pasivní hmotu) a rozšiřuje se do jednotlivých světů univerza. Vytlačuje tak temnotu do nižších oblastí kosmu. Podobný vztah mezi světlem a temnotou nacházíme i u Komenského.⁸³ Fludd také vnímá univerzum jako celek. Při jeho popisu využívá principů harmonie a analogie mezi mikrosvětlem (člověk) a makrosvětlem (vnější svět). Podobné vnímání univerza nacházíme i v Komenského představě o harmonii (logu univerza).⁸⁴

V Komenského noetickém projektu můžeme vidět i encyklopedistické tendence. Encyklopedismus vycházel z humanistické tradice a byl spojen se snahami o nalezení jednotné vědecké metody a systematizaci a nápravu vědy.⁸⁵ Vliv encyklopedismu je patrný v jeho didaktických spisech i v závěrečném díle *De rerum humanorum*. Ve raném díle se však proti tomuto směru vymezuje. Dosavadní projekty

---

⁷⁹ Komenský, „Panaugia“, 143–4.; Čížek, „Filosofie Franceska Patriziho a Jana Amose Komenského ve světle jejich vrcholných děl.“, 30–2.; Patočka, „Fyzika a její principy“, 317–8.

⁸⁰ Floss, „Pohledy do dějin filosofického pojetí světla v kontextu západní tradice.“, 152.; Jiří Michalík, *Robert Fludd a Johannes Kepler: dvě podoby platónské tradice* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014), 74.

⁸¹ Michalík, *Robert Fludd a Johannes Kepler: dvě podoby platónské tradice*. 51–3. a 74.; Garber a Ayers, *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy*. 62–3.

⁸² Komenský, „Panaugia“, 166–7.; Michalík, *Robert Fludd a Johannes Kepler: dvě podoby platónské tradice*, 56–7.

⁸³ Komenský, *Cesta světla*, 83–5.; Michalík.74.

⁸⁴ Více kapitola 3.3. [Michalík, *Robert Fludd a Johannes Kepler: dvě podoby platónské tradice*, 105.]

⁸⁵ Patočka, „Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům.“, 466–7.

encyklopedismu podle něj postrádaly jednotný výchozí bod a univerzální harmonii, která by propojovala vědomosti a metody poznání.⁸⁶ Tento stav chce napravit ve své pansofii, kde popisuje potřebu univerzálního světla pro nápravu vědy a společnosti. Právě v jeho chápání univerza jako harmonického celku však můžeme vidět vliv encyklopedismu.⁸⁷

V souvislosti s encyklopedismem upozorňuje Čížek i na osobu Alsteda, který ovlivnil Komenského názory na přírodní filozofii koncepcí mosaické fyziky. Podle Patočky vychází Komenský z teorie mosaické fyziky, ale vytváří na jejím základě svoji vlastní systematickou fyziku.⁸⁸ Oba myslitelé chápou přírodu jako sebe utvářející princip (*natura ars*). Zde můžeme vidět opět inspiraci pro Komenského pansychismus. Alsted také vyzdvihuje kreativitu člověka.⁸⁹

3.2. Triadismus v Komenského nauce o světle

Pro Komenského noetiku je zásadní princip triadismu. Komenský popisuje tři základní prvky univerza látku, světlo a oheň. U světla rozlišuje tři druhy – vnější, vnitřní a věčné. Toto rozdělení kopíruje triáda smyslů, rozumu a víry. Vnější světlo je dále děleno na přímé, odražené a lomené. Vnitřní na rozum, vůli a cit (svědomí).⁹⁰ Dále uvádí tři zdroje světla – přírodu, Písmo a společné vrozené pojmy.⁹¹ Metaforicky zmiňuje tři pochodně (*faces*) nebo tři svítilny (*lucernae*). Tři svítilny Komenský analogicky ztotožňuje se třemi oblastmi poznání (příroda, mysl, Písmo). Dále jsou spojovány s prameny poznání (mysl, rozum, víra), které souhlasí s triádou *omnia–omnes – omnino* (všechno – všichni – veskrze). Poslední triáda ukazuje propojení světla s pansofistickým projektem. První požadavek odkazuje na poznatelnost světa, druhý a třetí na univerzálnost tohoto poznání,

---

⁸⁶ Komenský, „Předehra pansofie“, 38 a 50.

⁸⁷ Patočka, 466–7.

⁸⁸ Více k tématu mosaické fyziky v kapitolách 3.6. a 5.1. [Jan Čížek, „Encyklopedismus J. H. Alsteda jako jedna z inspirací Komenského pansofismu?“, *Studia Neoaristotelica* 15, č. 7 (2018): 279–285.; Patočka, „Fyzika a její principy“, 319.]

⁸⁹ Jan Čížek, „Encyklopedismus J. H. Alsteda jako jedna z inspirací Komenského pansofismu?“, 271. a 286–294.

⁹⁰ Komenský, „Panaugia“. 167; Komenský, *Cesta světla*. 79–80.; Patočka, „Fyzika a její principy“, 321–3.

⁹¹ Komenský, *Cesta světla*. 116.

kteřé je pro všechny a je dostupné všemi možnými prostředky.⁹² Světlo také můžeme vidět pomocí tzv. trojího oka (třít metod) – analýzy, syntézy a synkřize.⁹³

S triadismem úzce souvisí tzv. „třít Boží knihy“. Pavlas si všímá, že se tato metafora objevuje v rozsáhlé filozofické tradici. U Komenského však tento symbol nemá podobu pouhé literární metafory, ale tvořít propracovaný ontologický koncept univerza.⁹⁴ V raných spisech Komenský pracuje pouze s dvojicí knih (Boží a přírody). V pozdějším díle uvádí třetí knihu (mysl).⁹⁵

Dále se více zaměřím pouze na knihu myslí, kterou Komenský spojuje s vnitřním světlem. Mysl také označuje symbolem svítily. Dále mysl popisuje jako abecedu myšleného, řečeného a vykonaného. Ve shodě s Patřizim považuje mysl za mikrokosmos, ve kterém jsou obsaženy všechny objekty makrokosmu (univerza). Z platonismu přebírá vrozené (apriorní) poznání, které však popisuje pouze jako formy objektů vnějšího světa. Oproti platonikům tak připisuje myslí jistou autonomii a tvořivost v procesu poznání, kterou popisuje jako vyzářování vnitřního světla, které osvětluje věci. Komenský dále mluví o spojení světél (pramenů poznání) v jediné všeobecné světlo, které by osvětlovalo všechny lidi. Lidská mysl vyzářuje vnitřní světlo. Toto světlo je podle Komenského potřeba obnovovat, očišťovat a užívat k správným účelům. První dvě potřeby odkazují na reflexi (pozornost) našeho procesu poznání. Komenský také uvádí schopnost lidské myslí odrážet sebe samu (sebeuvědomění).⁹⁶ Za výchozí bod pro akt poznání tak považuje subjekt.⁹⁷

3.3. Univerzální světlo a idea univerza jako harmonického celku

Univerzalizmus představuje další výrazný rys Komenského myšlení. Nacházíme ho ve všech oblastech jeho díla (ontologie, noetika, výchova, náprava, mírové snahy, eschatologie). Samotné koleniologické bádání představuje vývoj

---

⁹² Komenský, „Panaugia“, 148–9. a 150.; Komenský, *Cesta světla*, 59–60.; Věra Schifferová, „Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku.“, in *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*, ed. Aleš Prázdný (Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009), 184.

⁹³ Komenský, „Panaugia“. 169–170.

⁹⁴ Komenský, *Cesta světla*, 39–40.; Komenský, „Panaugia“, 166.; Pavlas, *Trinus liber Dei: Komenského místo v dějinách metaforiky knihy*, 168.]

⁹⁵ *Via lucis, Janua rerum reserata a De rerum humanorum*, kde je zároveň metaforika třít Božích knih nejvíce patrná. [Pavlas, *Trinus liber Dei: Komenského místo v dějinách metaforiky knihy*. 97.]

⁹⁶ Komenský, *Cesta světla*, 116–8.; Komenský, „Panaugia“, 157–8. a 168.; Pavlas, *Trinus liber Dei: Komenského místo v dějinách metaforiky knihy*, 151–9.

⁹⁷ K porovnání noetických přístupů obou myslitelů více v kapitole 5. Pavel Floss, *Nástin života, díla a myšlení Jana Amose Komenského* (Přerov, 1973). 23.

Komenského myšlení právě z pohledu konceptů univerzalizmu a pansofie. Patočka dělí Komenského dílo na tři období – předpansofistické, pansofistické a všenápravné. I z této koncepce vyplývá důležitost univerzalizmu v Komenského myšlení, který získával v posledních dvou obdobích jeho tvorby stále více prostoru.⁹⁸

Komenský nejčastěji spojuje s univerzalizmem světlo (všeobecné poznání). Všeobecné světlo by mělo splňovat zmíněnou triádu *vsechno – všichni – veskrze*. Jeho vznik popisuje Komenský jako spojení lidských myslí (svítlen). V této představě můžeme vidět vyzdvižení hodnoty individuálního vkladu každého jedince na vytvoření pansofistické (osvícenecké) společnosti. Spojení myslí (svítlen) je znázorněno na příkladu temné místnosti, ve které každý z přítomných pečuje o svůj zdroj světla (oblast poznání). Pokud se však podle Komenského najde zdroj světla, který osvítl celou místnost (Slunce, světlo rozumu), budou se všichni obracet k němu (univerzálnost poznání). Univerzalizmu také odpovídá zmiňovaná představa pokroku a stupňovitosti poznání (přibývání světla).⁹⁹

Univerzální světlo je úzce spojené s pansofistickým projektem, který je popisován jako poslední teorie poznání v dějinách myšlení. K jeho realizaci uvádí Komenský čtyři základní potřeby – univerzální knihy, školy, sbor a jazyk. První z potřeb se snaží realizovat ve svém pansofistickém díle, které však zůstalo nedokončené. Myšlenku univerzálního vzdělání mělo podpořit jeho pedagogické dílo. Představa „obecného sboru“ (sboru světla) jako nadkonfesijního intelektuálního společenství se odráží v jeho korespondenčních vazbách. Komenský spojoval své snahy okruhem učenců v Anglii (konkrétně se vznikem *Royal Society for the Improvement of Natural Knowledge*). Poslední ze zmiňovaných potřeb Komenský rozpracovává ve snaze o vytvoření dokonalého (univerzálního) jazyka za využití kombinatoriky.¹⁰⁰

U Komenského se také setkáme s humanistickým ideálem univerzalistické osobnosti. Člověka vnímá jako harmonické spojení rozumu, vůle, citu (svědomí). Přiznává mu schopnost poznání skrze vnitřní (rozumové) světlo. Rozvíjení této schopnosti považuje Komenský za klíčovou činnost, která ovlivňuje i dvě zbývající

---

⁹⁸ Jan Patočka, „Význam filosofického úsilí Komenského“, in *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 3, Nepublikované texty.*, ed. Věra Schifferová (Praha: OIKOYMENH, 2003), 30.

⁹⁹ Komenský, „Panaugia“, 197. a 202–6.; Komenský, *Cesta světla*, 127–9.

¹⁰⁰ K tématu univerzálního jazyka více v následující kapitole. [Komenský, *Cesta světla*, 146–150.; Patočka, „Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům.“, 476–7.]

složky.¹⁰¹ Podle Čapkové však Komenský věnuje i velkou pozornost vůli (schopnosti rozhodovat se). Získané poznatky o vnějším světě by měly být správně využity. Člověk má směřovat k jednotě, která je popisována jako vyváženost výše popsaných složek jeho osobnosti. Vůle má člověka vést k odpovědnosti vůči společnosti a univerzu (svět jako škola Boží moudrosti).¹⁰² Vztah mezi zmíněnými složkami lidské osobnosti popisuje Komenský jako analogii mezi makrokosmem a mikrokosmem. Rozum přirovnává ke Slunci, vůle k měsíci a cit k hvězdám. Rozum představuje zdroj aktu poznání, vůle je osvětlována vnitřním světlem rozumu a vymezuje oblast poznání, cit (výkonné schopnosti) ovládá pohyby těla. Spojení těchto tří složek představuje pro Komenského univerzální nástroj, díky kterému můžeme poznávat řád univerza.¹⁰³

Schifferová si dále všímá spojení Komenského univerzalizmu s tradicí barokního myšlení. Představuje dílo Dietricha Mahnkeho, který Komenského noetiku začleňuje do silného proudu konstruktivního racionalismu.¹⁰⁴ Vlivem tohoto myšlenkového směru vidíme v Komenského teorii poznání orientaci na celek. Toto zaměření se projevovalo i v upřednostnění zájmů společnosti (vševýchova, všenáprava). Charakteru barokního myšlení odpovídá i idea harmonie. Tato myšlenka se odráží v jeho přesvědčení o analogii mezi věcmi, pojmy a slovy.¹⁰⁵

Princip harmonie zaujímá v Komenského noetické koncepci stěžejní místo. Komenský vychází z představy univerzálního logu (zákona), který je základním principem univerza. Harmonii popisuje jako soulad s tímto logem. Pro vyjádření tohoto vztahu používá často metaforu „škola světa“.¹⁰⁶ S harmonií jsou spojeny dva principy: paralelismus a analogie. Paralelismus propojuje jednotlivé vrstvy univerza.

---

¹⁰¹ ...budeme především sledovat cesty rozumového světla, protože kde je toto světlo čisté a jasné a kde před vůlí správně nese své pochodně, tam také vede vůli k následování světla a projasňuje city... [Komenský, „Panaugia“, 143.; Čížek, *The conception of man in the works of John Amos Comenius.*, 111.]

¹⁰² Komenský, *Cesta světla*, 80.; Komenský, „Pansofia“, 477.; Dagmar Čapková, „K některým podnětným principům díla J. A. Komenského“, in *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského* (Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009), 20–3.

¹⁰³ Toto harmonické spojení (rozumu, vůle a citu) označuje Komenský pojmem „světlo myslí“. (více v kapitole 5. [Komenský, „Panaugia“, 155.; Čížek, *The conception of man in the works of John Amos Comenius.*, 111–2.]

¹⁰⁴ Mezi další představitele tohoto myšlenkového směru počítá Mahnke Descarta, Spinozu a Leibnize. [Věra Schifferová, „K otázce barokní povahy Komenského filosofie: O komeniologické koncepci Dietricha Mahnkeho“, in *Bene Scripsisti: filosofie od středověku k novověku: sborník k sedmdesátinám Stanislava Sousedíka.*, ed. Jirí Beneš (Praha: Filosofia, 2002), 276–8.]

¹⁰⁵ Schifferová, 278–284.

¹⁰⁶ Radim Palouš, „Komenského harmonie a synkrize“, in *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského.* (Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014), 31–46.

Pomocí analogie spojuje Komenský triády (tři zdroje poznání, tři druhy světla, tři metody...) v kompaktní celek. Paralelismus ukazuje, že všechny složky těchto triád působí současně. Projevují se však na jiných rovinách univerza. Zmíněné tři druhy světla tak společně působí v procesu poznání. Jejich základní vlastnosti však zůstávají (díky paralelismu) zachovány i v rámci univerzálního světla.¹⁰⁷

Princip harmonie je také důležitý pro propojení stupňů poznání (cest světla). Komenský popisuje sedm cest světla (poznání), které mají vzestupnou tendenci. Jedná se o autopsii (bezprostřední poznání věci), řeč, veřejná shromáždění, písmo, knihtisk a zámořské objevy. Sedmou cestu představuje výše zmíněná panharmonie (univerzální cesta světla). Stěžejní fáze dějin světla přirovnává Komenský k šíření přirozeného světla. Autopsii symbolizuje přímé světlo (paprsek), veřejná shromáždění světlo odražené (rozptýlené). Poslední cesta univerzálního světla (pansofie) je spojena s (pan)harmonii, která předchází cesty světla spojuje. Tuto cestu Komenský popisuje jako univerzální a poslední teorii v rámci noetické tradice.¹⁰⁸

S tématem harmonie je také spojena synkritická metoda, která je podle Komenského nejvhodnější pro zkoumání vnějšího světa. Synkritická metoda za využití analogie spojuje způsoby poznání (mysl, rozum, víra). Kromě této metody uvádí Komenský ještě analýzu a syntézu. Synkrize (porovnávání) nám umožňuje vidět obrazy věcí (symbol zrcadla). Analýza ukazuje na části celku (dalekohled). Díky syntéze si z poznatků jednotlivých částí vytváříme poznání o celku (drobnohled). Využití analytické metody vidí Komenský v popisování vnějšího světa, syntézu uplatníme při zkoumání naší mysli (procesu poznání). Synkritická metoda nám umožňuje chápat svět jako celek (poznat jeho harmonii).¹⁰⁹

Tento postoj neodpovídá novověké představě zkoumání oddělených jednotlivin (objektů) vnějšího světa (Baconova pravá indukce, Descartova dedukce „more geometrico“).¹¹⁰ Rozdílnost východisek a cílů těchto myšlenkových směrů lze ukázat v kritice synkritické metody, která poukazuje na její nevhodnost při sbírání

---

¹⁰⁷ Příklad Komenského analogické vyvozování můžeme vidět v XII. kapitole spisu *Cesta světla* [Komenský, *Cesta světla*. 110–8.]

¹⁰⁸ Schifferová, „Per tenebras iter intuitum est.“ K pojetí světla v díle Jana Amose Komenského.“ 137. Po této cestě uvádí Komenský ještě osmý (doplňující) způsob poznání tedy opět autopsii (bezprostřední náhled božích principů ve světě – harmonického řádu) [Komenský, *Cesta světla*. 125–7.]

¹⁰⁹ Komenský, „Panaugia“. 170–1.

¹¹⁰ Palouš, „Komenského harmonie a synkrize“. 37–40.

a zpracovávání poznatků (dat) vnějšího světa. Komenský však oproti této tendenci směřuje svoji noetiku k pochopení principu harmonie (celku) univerza.¹¹¹

Patočka upozorňuje, že Komenský svoji myšlenku panharmonie rozvíjí na základě velké filozofické tradice. Komenského originalita podle něj spočívá ve spojení panharmonie s pedagogickým projektem.¹¹²

3.4. Vzdělání jako prostředek k dosažení všeobecného světla

Patočka upozorňuje na Komenského přesvědčení o nutnosti výchovy a nápravy společnosti. Svoji dobu vnímá Komenský jako rozhodující období dějin pro vytvoření univerzálního světla (poznání). Výchovu (pansofistické školy) potom považuje za základní nástroj pro dosažení tohoto světla a realizaci pansofické společnosti. V této souvislosti požaduje reformu škol, která by měla vycházet z nápravy knih, jazyka a metody vyučování. Tuto nápravu se Komenský snaží realizovat v publikační činnosti (učebnice, slovníky a školní metodika).¹¹³

Nápravu má řídit centrální instituce – sbor světla. Mimo tuto instituci zmiňuje Komenský mezinárodní konzistorium a mírový soud. Sbor světla je popisován jako mezinárodní společenství vzdělanců, které má dohlížet na školy, vydávání knih, používání správných metod a používání univerzálního jazyka. Mírový soud má spojovat státy a řešit spory na nadnárodním formátu. Světová konzistoř sjednocovat církve a řešit teologické otázky. V popisu těchto institucí opět nacházíme zmiňovaný triadický princip. Sbor světla by měl dohlížet nad třemi typy škol (triviální, latinské a vysoké). Mírový soud disponuje třemi institucemi (radnice, tribunály, sněmy). Světovou konzistoř dělí Komenský na tři stupně (zemskou, světovou a svatosvatou).¹¹⁴

S prvním návrhem na vytvoření sboru světla se setkáváme ve *Via lucis*, detailnější popis však Komenský podává až v *De rerum humanorum (Panorthosia)*. Členové sboru světla by měli být podle Komenského muži, kteří se budou starat o veřejné blaho (pansofistický projekt). Nemusí být přítom shromáždění

---

¹¹¹ Jiřina Popelová, „Komenského filozofie ve vztahu k filozofickým systémům 17. století“, in *Studia comeniana et historica*, roč. 15, 39 (Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského, 1985), 18–20.

¹¹² Věra Schifferová, „Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského“, in *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského*. (Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014), 57–69. a 48–9.

¹¹³ Jan Patočka, „Vývoj pedagogického myšlení Komenského“, in *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 2, Texty publikované v letech 1959–1977* (Praha: OIKOYMENH, 1998), 83–5.

¹¹⁴ Jan Amos Komenský, „Panorthosia“, in *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, 3.sv (Praha: Svoboda, 1992), 350–365.

na konkrétním místě. Je však třeba, aby spolu udržovali vzájemný kontakt, byli organizováni v jednom sdružení a přejali jeho stanovy. První dva požadavky odkazují na potřebu komunikace mezi učenci. Sbor světla má mít dále hierarchickou strukturu. Členové předsednictva by měli sídlit v zemi, která je dobře logisticky dostupná. Právě snadná dostupnost hraje zásadní roli v představě učenecké (korespondenční) sítě.¹¹⁵

Jako prostředek této komunikace by měl sloužit univerzální jazyk, který se Komenský snaží vytvořit na základě kombinatoriky. Tato snaha je úzce spojená s představou vševýchovy a všenápravy společnosti.¹¹⁶ Tento jazykový projekt můžeme zařadit do dlouhé tradice jazykového vzdělávání v Evropě a hledání společného jazyka pro tento prostor. S hledáním dokonalého jazyka se setkáváme i u Komenského současníků.¹¹⁷ Jednotný jazyk vnímal Komenský jako prostředek k propojení společnosti a univerzalitě poznání. Tomuto tématu se v současné komeniologii věnuje řada studií, které poukazují na jeho důležitost pro Komenského pansofii.¹¹⁸

K publikační činnosti sboru světla se váže i správa knihoven. Komenský uvádí centrální knihovnu, kde by bylo možné uložit knihy vhodné pro pansofistický projekt, přičemž doporučuje vytvoření všeobecného registru. V souvislosti s publikací nových knih mluví Komenský o vhodnosti (výběru). V pansofistické knihovně je důležité uchovávat jen ty knihy, které odpovídají pansofistickému projektu. Tato selekce poznání odpovídá jeho snaze o řád (harmonii) univerza, který by se měl analogicky promítnout i do pansofistické společnosti. Mimo výše zmíněné oblasti zájmu má sbor světla nezastupitelnou úlohu i v Komenského mírové koncepci, která je založena na spolupráci a jednotné komunikaci.¹¹⁹ Výsledkem práce sboru světla by měla být

---

¹¹⁵ Komenský, *Cesta světla*, 171–3.; Blekastad, *Comenius*, 323–4.

¹¹⁶ Jana Přívratská, „The importance of foreign language communication in J. A. Comenius work.“, in *Jan Amos Komenský (odkaz kultury vzdělávání)*, ed. Markéta Pánková (Praha: Academia, 2009), 556–62. 558–9.

¹¹⁷ Hüllen Werner, „The european culture of foreign language teaching and learning“, in *Jan Amos Komenský (odkaz kultury vzdělávání)*, ed. Markéta Pánková (Praha: Academia, 2009), 548–55; Stanislav Sousedík, „Univerzální jazyk v české filozofii 17. století“, in *Studia comeniana et historica*, roč. 20, 40 (Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského, 1990), 42–72.]

¹¹⁸ Jana Přívratská, „Komenského model jazykové komunikace“, in *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica a odkaz Jana Amosa Komenského pre tretie tisícročie*, ed. Jozef Pšenák, 2001. vyd. (Bratislava: Univerzita Komenského, b.r.), 87.; Přívratská, „The importance of foreign language communication in J. A. Comenius work.“, 556–562.; Pavlas, *Definovat a kombinovat: Komenského projekt posledního jazyka*.

¹¹⁹ K tématu propojení mírové koncepce (ideje tolerance) s Komenského noetikou (pansofistickým projektem) se budu více věnovat v kap. *Idea tolerance a snaha o smír*. Eduard Lukáč, „Zbor svetla – jeden z nástrojov všenápravných snáh u J. A. Komenského“, in *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica a odkaz Jana Amosa Komenského pre tretie tisícročie*, ed. Jozef Pšenák (Bratislava: Univerzita Komenského, 2001), 56–7.

náprava společnosti a výchova univerzalisticky zaměřené generace, která se bude podílet na nápravě společnosti.¹²⁰

S popisovanou nápravou je spojeno rozumové světlo, které má člověka vést k harmonickému chápání univerza a sebe samého. Pansofická společnost musí být podle Komenského harmonická. Měla by být schopna propojit zdroje poznání (soustředit světelné paprsky). Patočka upozorňuje, že význam poslední složky Komenského triády *omnino* (veskrze) dává smysl právě ve spojení vševýchovy a univerzálnosti prostředků k proměně společnosti.¹²¹

Vzdělávání se podle Komenského má realizovat ve třech stupních. V prvním jsme vzdělávání věcmi (přírodou), v druhém sami sebou a ve třetím Bohem.¹²² Vzdělání je pro člověka prostorem k seberealizaci a kultivaci. V návaznosti na Komenského náboženské tendence ovlivňuje výchova kvalitu lidského života na zemi a poté i ve věčném životě. Úlohu člověka popisuje Komenský jako spolupodílení na Božím díle. Člověk má být svítilnou, která tvoří část univerzálního světla a podílí se na všenápravě společnosti.¹²³

3.5. Exkurz: Věk univerzálního světla rozumu (Komenského eschatologismus)

S všenápravným projektem společnosti je spojena i eschatologie. Martin Steiner popisuje eschatologické prvky v Komenského noetice pomocí tří pojmů: labyrinthus, emendatio a paradisus, které můžeme najít v názvech jeho stěžejních spisů. Labyrintem je myšlena nejednotnost způsobů poznání (svícen mysli). Komenský vidí nutnost nápravy tohoto stavu především skrze výchovou. Při nápravě společnosti Komenský počítá s rozšířením intelektuálního světla, omezeného na prostor konkrétních myslí, na celou společnost. K ráji přirovnává ve shodě s biblickou eschatologií Kristovo království, v noetice pak dokončenou

---

¹²⁰ Jan Patočka, „Vývoj pedagogického myšlení Komenského“, in *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 2* (Praha: OIKOYMENH, 1998), 83. a 90–1.

¹²¹ Patočka. 95. a 98.

¹²² Schifferová, „Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského“. 54.; Komenský, *Cesta světla*. 39–40.

¹²³ Komenský, „Panaugia“, 141.; Komenský, „Panorthosia“, 267–8; Jan Amos Komenský, „Pampaedie“, in *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, 3. sv. (Praha: Svoboda, 1992), 143.; Čížek, *The conception of man in the works of John Amos Comenius*. 87. a 92–3.

nápravu společnosti na pansofickou a dosažení univerzálního způsobu poznání vnějšího světa.¹²⁴

Eschatologické tendence vidíme i ve zmiňované představě o přibývání světla (rozšiřování poznání) v dějinách. Tuto myšlenku podporuje často citovaným biblickým veršem Da (12,4). S využitím citátů z Písma se u Komenského setkáváme často. Tomáš Havelka mluví o tzv. „biblickém myšlení“, které má v jeho noetice zásadní roli.¹²⁵ Poslední fázi rozšiřování poznání (cest světla) popisuje Komenský jako pansofistické období. V této souvislosti mluví o osvíceném, nábožném a pokojném věku. Spojuje zde pansofii (univerzalitu poznání), toleranci (sblížení náboženských skupin) a harmonii.¹²⁶ Pansofické období je popisováno jako konečná etapa dějin poznání.¹²⁷ Komenský je přesvědčen, že do tohoto věku musí společnost dospět v krátkém časovém horizontu. Vychází přitom z přesvědčení o rozšíření lidského poznání v takové míře, že je možné mluvit o realizaci všeobecného světla.¹²⁸

Prvky eschatologie najdeme i v popisu osmi světů, které jsou spojeny s pansofickým projektem. Komenský vychází ze světa možného (mundus possibilis) a končí u světa věčnosti (mundus aeternus). Tyto světy jsou mezi sebou úzce provázané a kopírují stejný princip descendance a následné ascendance jako fáze poznání (cesty světla). V Panaugii Komenský charakterizuje osmou cestu jako „rozplynutí se v Božích chválách“, která odpovídá věčnému světu. Propojenost světů ukazuje charakteristika věčného světa, jako nejvyššího harmonického spojení třech základních principů látky, ducha a světla.¹²⁹ Věčný svět představuje paralelu k eschatologické představě Kristova království. Oproti představě o predestinaci

---

¹²⁴ Martin Steiner, „LABYRINTHUS – EMENDATIO – PARADISUS Několik poznámek o ráji v didaktických spisech Komenského“, *Studia Comeniana et historica* 32, č. 67–8. (2002): 85–8; Čížek, „On the eschatology of Consultatio catholica“, 21–2.

¹²⁵ Tomáš Havelka, *Skrytý tajemství Božích poklad: biblické citace v českých spisech Jana Amose Komenského*, (Praha: NLN, 2019). 12–23 a 25–7.]

¹²⁶ Tématu jednotlivých fází lidského poznání (cest světla) se věnují podrobněji v kapitolách 3. a 3.3. [Jan Amos Komenský, „Světům Evropy“, in *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, 1. sv. (Praha: Svoboda, 1992), 53. a 57–8.]

¹²⁷ ...tato sedmá cesta světla jako nejbohatší, kterou si lze pod nebem myslet, bude na světě poslední. Po ní nezbude nic než ona blažená osmá na nebesích, opět autopsie... [Komenský, *Cesta světla*, 125.]

¹²⁸ ...Věřme, že tomu tak bude, všechno tomu přece navědčuje. Strom lidského pokolení se už rozrostl, kam až mohl a musí konečně nést ovoce. Dospěli jsme ke konci věků, odkud máme být zakrátko přeneseni na nebeskou akademii, a tak už se nám ohlašuje vše, co tu ještě zbývá poznat... [Komenský, „Panaugia“, 202–3.]

¹²⁹ Komenský, *Cesta světla*, 127.; Komenský, „Panaugia“, 203.; Čížek, *The conception of man in the works of John Amos Comenius.*, 84.

přítomné v protestanském prostředí však Komenský vyzdvihuje hodnotu lidské aktivity na díle spásy.¹³⁰

V souvislosti s tématem práce je třeba zmínit vydání souboru prorocství, který vyšel pod Komenského jménem ve dvou vydáních (*Lux in tenebris – 1657* a *Lux e tenebris – 1665*).¹³¹ Spis obsahuje prorocství Kryštofa Kottera, Kristiny Poniatovské a Mikuláše Drábíka. Vydání tohoto souboru bylo akademickou obcí vnímáno kontroverzně. Samotný Komenský hodnotí, že ho toto rozhodnutí postavilo do nepříjemné situace.¹³² Schmidt-Biggemann ukazuje silný vliv dobových událostí i protestantského prostředí na Komenského.¹³³ Eschatologické představy podporoval i korespondenční okruh přátel (Samuel Hartlib, John Dury) a komunita Jednoty bratrské (Pavel Skála, Ondřej Habervešl z Habrnfeldu). Druhý jmenovaný spojuje stejně jako Komenský eschatologii s nápravou společnosti a vzděláním.¹³⁴

V Komenského projektu nápravy společnosti můžeme podle Jiřího Beneše najít i utopistické tendence. Inspiraci mohl Komenský najít u svých současníků Bacona (*The New Atlantis*) a Johanna Valentina Andreaeho (1586–1654). Ten ve svém díle *Christianopolis* zdůrazňuje individuální vzdělání v rámci křesťanské společnosti. Oproti těmto „klasickým“ utopiím, které zasazují ideální společnost do fiktivního prostoru (město nebo ostrov) charakterizuje Beneš Komenského utopii jako „časovou“. Tomuto pojetí utopie odpovídá i představa pokroku (cest světla) a výše zmiňovaná individuální sebevýchova v konkrétním lidském životě.¹³⁵

Eschatologie je spojena i s jeho kazatelskou činností. Komenský zde využívá metafor, které byly ovlivněny barokním charakterem myšlení. Schopnost zraku

---

¹³⁰ Čížek, „On the eschatology of Consultatio catholica“, 24. a 26–7.

¹³¹ Wilhelm Schmidt-Biggemann, „Apocalyptic political concepts: Comenius collection of prophecies Lux in tenebris.“, *Studia Comeniana et historica* 38, č. 79 (2008): 145–9.

¹³² V jednom ze svých posledních spisů hodnotí Komenský vydání tohoto spisu. ...*Nadto jsem náhodou vešel do jiného, kromobyčejného labyrintu, když jsem totiž vydal zjevení Páně, která se stala za našich dnů, pod názvem Lux e tenebris. To mi přineslo jednak spoustu těžké práce, jednak mnohou úzkost a nebezpečí...* [Jan Amos Komenský. *Unum necessarium*. (Amsterdam: 1668)

¹³³ Schmidt-Biggemann, „Apocalyptic political concepts: Comenius collection of prophecies Lux in tenebris.“, 134–6.]

¹³⁴ Schmidt-Biggemann, 148.; Vladimír Urbánek, „Počátky Komenského chiliasmu a chiliastická očekávání u Simeona Partlicia a Pavla Skály“, in *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského* (Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009), 133–5. a 146.

¹³⁵ Jiří Beneš, „Obecná porada o nápravě věcí lidských – pokus o smír mezi tolerancí a řádem“, in *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*, ed. Věra Schifferová (Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009), 77–9.

symbolizuje naději na spasení. Z barokního myšlení vychází i Komenského vnímání univerza jako harmonického celku.¹³⁶

3.6. Optické názory a metoda zkoumání vnějšího světa

U Komenského se setkáváme s velmi úzkým propojením vnějšího a vnitřního světla, které vychází z triády zdrojů našeho poznání *sensus, ratio, fides*. Mezi přirozeným světlem a vnitřním světlem (aktivitou poznání) používá často analogické srovnání jejich základních rysů.¹³⁷

Vnější světlo představuje pro Komenského důležitý fyzikální prvek. Spolu s látkou a duchem počítá světlo mezi tři základní principy věcí. Uvádí jeho tři vlastnosti: všechno osvětlovat, všechno uvádět do pohybu a všechno ohřívat.¹³⁸ Světlo se ze svého zdroje může šířit všemi směry. Tento pohyb vytváří prostor a následně i čas. Dále je světlo příčinou vzniku tepla, které dává konkrétní podobu (formu) látce. Díky této aktivitě můžeme vnímat objekty vnějšího světa (tvary, barvy...)¹³⁹

Světlo, které Komenský popisuje také jako základní životní princip, je v přímém protikladu s temnotou (entropií). Světlo (oheň) je ústředním prvkem jeho kosmologie, ve které vyzdvihuje roli Slunce (zdroje světla a tepla) pro život na Zemi.¹⁴⁰

Každé světlo vyžaduje zdroj, který určuje jeho intenzitu (oblast jeho působení). Světelné zdroje pochází od Boha (Slunce a další hvězdy) nebo jsou lidským produktem (uměle vyrobené). Komenský pracuje s představou světelných zdrojů, které stále září

---

¹³⁶ Eduard Petrů, „Eschatologie Komenského a barokní kazatelé“, *Studia Comeniana et historica* 32, č. 67–8 (2002): 81–3.

¹³⁷ Věra Schifferová, „Per tenebras iter intutum est.“ K pojetí světla v díle Jana Amose Komenského., in *PAIDEIA: philosophical e-journal of Charles University*, roč. 11, 1 (Praha: Pedagogická fakulta UK, 2004), 134, <https://ojs.cuni.cz/paideia/issue/archive>.

Jako příklad analogického porovnání charakteristik vnějšího a vnitřního světla uvádím teorém 32. z *Panaugie ...Světlo, jež několikrát odskočilo od neprůhledných těles se nakonec proměnilo ve stín a tmou...* z toho podle Komenského vyplývá, že *...i světlo usuzování pohasíná tím více, čím více se vzdaluje od věcí a od smyslů...* [Komenský, „Panaugia“. 186.]

¹³⁸ Komenský, „Přehled fyziky“. 102–3

¹³⁹ Komenský, 96–7.; Jan Skopal, „Problematika světla v kultuře sedmnáctého století: Jan Amos Komenský a síť českých vzdělavců“ (Bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2017), 44.

https://theses.cz/id/0pdm54/Problematika_sv_tla_v_kultu_e_sedmnctho_stolet_Jan_Amos_K.pdf

¹⁴⁰ ... *Vezmi světu světlo a všechno se vrátí v chaos...* [Komenský, „Přehled fyziky“. 103–5; Josef Brambora, „Přehled fyziky (předmluva)“, in *V. svazek Vybraných spisů Jana Amose Komenského*. (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968), 76–7.; Jan Amos Komenský, „Atrium“, in *V. svazek Vybraných spisů Jana Amose Komenského.*, ed. Josef Brambora (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968), 322–4.]

na všechny strany. Tyto zdroje jsou tak v centru oblasti, která je světlem ozařována. Ze světelného zdroje vychází světlo v podobě paprsku, který je nutným předpokladem pro přenos informací mezi objektem vnějšího světa a zrakem.¹⁴¹

Smysl zraku je pro Komenského ve spojení se světlem zásadní, všímá si proto úlohy lidského oka. Světlo osvětluje předmět, ale samotný akt vidění vychází z činností zraku. Oko má však omezené zorné pole, ve kterém se nacházejí věci, jež mohou být v danou chvíli viděny. Oproti světelnému zdroji, který má centrální postavení (v oblasti působnosti světla), zaujímají oči místo na konci světelného záření, které přijímají. Oblast, kterou může oko spatřit, je tak podmíněna naší volbou.¹⁴²

Paprsky, které vycházejí ze zdroje, mají přímý směr. Komenský však upozorňuje na lomy světla při dopadu na zrcadlo. Lom paprsku totiž způsobuje nepřesný vjem (poznání), který se dostává k našemu zraku. Změna směru pohybu světelného paprsku má také vliv na zkreslení poznání. Komenský zmiňuje tři typy zrcadel (lomů paprsků) – přímé, vypouklé, zakřivené. Nezkreslený obraz objektu vnějšího světa poskytuje pouze přímé zrcadlo. Zkreslení obrazu je spojeno s pozorností (zraku, rozumu). Pokud se soustředíme na představu v naší mysli dokážeme určit její význam. V dalších případech je naše pozornost buď nedostatečná (vypouklé zrcadlo) nebo roztříštěná (zakřivené zrcadlo).¹⁴³

Komenský ve svých optických názorech dále zastává tezi o zvětšování světla spojením paprsků, které je možné realizovat jejich soustředěním do jednoho bodu. Instrukce pansofistické společnosti by tak měly shromažďovat poznatky na jednom místě.¹⁴⁴ Komenský také popisuje spojení metod a výše zmíněných zdrojů poznání.¹⁴⁵

Optické názory přebírá Komenský od svých předchůdců či současníků, přesto se v úvodu k *Přehledu fyziky* vymezuje proti kompilativnímu přístupu k této problematice.¹⁴⁶ Pro Komenského přírodovědné názory je důležitá jeho představa

---

¹⁴¹ Komenský, *Cesta světla*. 90–2; Skopal, „Problematika světla v kultuře sedmnáctého století“, 44.

¹⁴² ...*Jako světlo tak i zrak má okruh své působnosti, za nějž nesahá. (Oko vidí kuželovitě; základnou kužele je průměr viděného tělesa, vrcholem pak střed oka. Tak tedy na obvodu oka nebo panenky se vytváří obraz věci; je-li věc blízko, větší, je-li daleko, menší atd.)* ... [Komenský, *Cesta světla*, 104.; Komenský, „Panaugia“, 169.]

¹⁴³ Komenský, „Panaugia“, 184–5.

¹⁴⁴ univerzálních knihy, školy, sbor učenců. K tématu více v kapitolách 3.3. a 3.5. ...*více světél, pojících paprsky dohromady, zvětšuje světlo*... [Komenský, *Cesta světla*. 102.]

¹⁴⁵ Komenský, „Panaugia“, 201.

¹⁴⁶ ...*Podávám něco nového, co se zcela liší od obvyklého způsobu práce ve filosofii, a podávám to tak, že doufám, že na velmi málo listech, aniž bych kohokoli klamal nebo zatěžoval, vyložím zásady nejdůležitějších věcí*... [Jan Amos Komenský, „Přehled fyziky“, in *V. svazek Vybraných spisů Jana Amose Komenského.*, ed. Josef Brambora (Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968), 83.]

o harmonii univerza, ze které vychází i propojování přirozeného a vnitřního světla pomocí analogie. Zde se však Komenský rozchází s metodou novodobé vědy, jejíž základy můžeme vidět u jeho současníků. Příkladem může být mechanistické vnímání přírody Descarta či snaha popisovat přírodu podle zákonů matematiky a geometrie (Galileo, Kepler).¹⁴⁷

I u Komenského však vidíme tendence, které jsou blízké metodě novodobé vědy. Dagmar Čapková zmiňuje téma racionality, které je spojeno se zájmem o lidskou mysl a její proces poznání.¹⁴⁸ Komenský dále vybízí k mezioborové vědecké spolupráci a uvádí osm činností, které by měly vést k správnému popisu vnějšího světa (porozumění lidskému jednání, umění řeči, a „dovtipování se“ budoucích věcí (tvoření hypotéz).¹⁴⁹

3.6.1. Bacon a Komenský (dva způsoby popisu přírody)

Nejvýraznější vliv na Komenského teorii poznání měl Francis Bacon. Baconův návrh instituce pro mezinárodní spolupráci učenců zpracovává Komenský ve své představě univerzálního sboru světla.¹⁵⁰ Mezi komeniology vidíme spor o Baconův vliv na Komenského. Patočka však upozorňuje na četné zmínky Baconova jména v jeho spisech (předmluva *Přehled fyziky*) a také na podobnost projektů obnovy věd (metodologie popisu vnějšího světa).¹⁵¹ Čížek dále ukazuje podobnost vrcholných děl obou myslitelů – Baconova spisu *Instauratio magna* a *De rerum humanorum*. Komenský se na Bacona odkazuje již ve svých raných spisech (Bacon označován jako Verulámský).¹⁵²

Bacon mluví, podobně jako Komenský, o potřebě systematizace dosavadního vědění a definování jednotné metody pro zkoumání vnějšího světa. Touto metodou by měla být podle Bacona „pravá indukce“ vycházející ze zkušenosti, kterou člověk

---

¹⁴⁷ Floss, „Pohledy do dějin filosofického pojetí světla v kontextu západní tradice.“, 151.; Palouš, „Komenského harmonie a synkrize“, 33–6. a 40–1.

¹⁴⁸ Více k se tomuto tématu věnuji v kapitole 5. [Komenský, „Atrium“, 394–6.; Dagmar Čapková, „Vztah vědy a víry u Komenského“, *Studia Comeniana et historica* 24, č. 21 (1994): 93.]

¹⁴⁹ Jan Blahoslav Čapek, „Komenský a organizace vědeckého života“, in *Několik pohledů na Komenského*, ed. Dagmar Čapková (Praha: Karolinum, 2004), 144.

¹⁵⁰ Čížek, *Komenský a Bacon*, 180.

¹⁵¹ Popírání Baconova vlivu na Komenského dochází vlivem špatné interpretace studie Jana Kváčaly. Patočka upozorňuje na Stehlíkův článek, který si všímá podobnosti představení pansofického programu Komenského v *Předmluvě k pansofii* (*Pansophiae prodromus*) a Baconova díla *Novum organum*. [Patočka, „Komenský a Bacon“, 545–550]

¹⁵² Čížek také zmiňuje dopis Leszczynskemu, ve kterém Komenský Baconův vliv explicitně přiznává. [Čížek, *Komenský a Bacon*. 177–181.]

získává pozorováním. Bacon dává přednost experimentům, které jsou pro společnost dlouhodobě užitečné. V této souvislosti mluví o preferenci „světlnosných“ (luciferia) experimentů před „plodonosnými“. Dále můžeme u Bacona pozorovat nedůvěru k nekritickému citování předchozí tradice (autoritám) a k poznání skrze zření idejí či argumentaci pomocí Písma. Toto stanovisko vyjadřuje i známý citát „pravda je dcerou času“. Bacon dále prosazuje metodiku filozofie přírody, která by měla být aplikována i v ostatních vědních disciplínách.¹⁵³

Komenský popisuje tři zmiňované metody – analytickou, syntetickou a synkritickou.¹⁵⁴ Oproti Baconovi je pro něj zásadní důvěra v poznávací schopnosti lidského intelektu (smyslové a rozumové poznání). Oba způsoby poznání jsou však limitované. Za hranicemi možností smyslů a rozumu je potřeba důvěřovat Bohu (osvícení lidského intelektu).¹⁵⁵ Komenský tak počítá se třemi aktéry procesu poznání – příroda, člověk a Bůh. Zastává dále názor, že by se Písmo nemělo používat při filosofické argumentaci, přesto je však třeba respektovat jeho moudrost. V této souvislosti vidíme jeho snahu propojení výše zmíněných oblastí poznání, které nastupující novověká věda striktně odděluje.¹⁵⁶

Tuto triádu zdrojů poznání nacházíme i u Bacona. Čížek dále upozorňuje na neúspěch jejich návrhů přírodovědných metod. Synkritická metoda i indukce byly kritizovány již vědeckou obcí 17. století a nestaly se směrodatné pro další vývoj vědy.¹⁵⁷ Oba také zastávají shodnou představu o nutnosti obnovení (nové metodologie) věd. U Bacona má však tato motivace profánní (epistemologický) charakter. Komenský vychází ze svého přesvědčení o harmonii univerza, které je ovlivněno jeho náboženskou praxí.¹⁵⁸ Čížek také poukazuje na rozdílný vývoj noetických koncepcí. Zatímco u Bacona nacházíme jistou konzistentnost, prochází Komenského projekt pansofistické reformy vědění četnými revizemi.¹⁵⁹

Mohli jsme vidět, že Komenský ve své noetické koncepci vycházel z podobných tendencí jako jeho současníci. Jedná se zejména o představu nutnosti

---

¹⁵³ Patočka, „Komenský a Bacon“. 543–4.; Čížek, *Komenský a Bacon*. 126–132.

¹⁵⁴ K tématu více v kapitole 3.2. [Komenský, „Panaugia“. 170–1]

¹⁵⁵ *...Smyslové vnímání je totiž nejen začátkem poznání, nýbrž i jistoty a jasnosti.../...Avšak přece tam, kde selhávají smysly nebo rozum (jako je tomu při věcech vzdálených co do místa nebo času), vděčíme milosti boží, že nám odhalila svým slovem mnohé, co se vymyká poznání smyslovému a rozumovému, ...* [Komenský, „Přehled fyziky“. 95; Patočka, „Komenský a Bacon“. 543.]

¹⁵⁶ Komenský, „Přehled fyziky“. 87–8; Čapková. 101.

¹⁵⁷ Čížek, *Komenský a Bacon*. 173.

¹⁵⁸ Čížek. 158–161.

¹⁵⁹ Čížek. 149–155.

nápravy přístupu ke zkoumání vnějšího světa, která je spojena se snahou o nalezení jednotné (univerzální) metody poznání. Tato skutečnost se odráží i v jeho použití symboliky světla.

4. „Světlo myslí“ v noetické teorii Valeriána Magniho

Pro Komenského současníka kapucína Magniho představuje světlo centrální pojem v jeho myšlení (noetika, ontologie, fyzikální experimenty). Oproti iluministické tradici nerozlišuje Magni mezi zdrojem světa (lux) a jeho šířením (lumen). Pojem světla pak používá v několika významech. Rozlišuje přirozené světlo, které vnímáme smysly (lux sensibilis). Odrazem od neprůhledného tělesa vzniká porušené světlo. Nedojde-li k odrazu, šíří se světlo přímo. Toto světlo však podle Magniho nemá barvu ani tvar. Dále rozlišuje světlo živočišné (lux animalis) a světlo myslí (lux mentium).¹⁶⁰

Pro jeho noetiku je také důležitý pojem obrazu (imago), který Magni užívá obdobně jako scholastický pojem species. Podle scholastiky získáváme tyto obrazy (poznatky) o předmětech pouze z vnějšího prostředí. Magni však uvádí, že si obrazy o předmětech vytváří i sama mysl. Při aktu poznání podle Magniho dochází ke shodě mezi předmětem poznání a jeho obrazem.¹⁶¹

Symbol světla je Magni spojen s pojmem „Světlo myslí“. Tento pojem používá Magni nejčastěji v plurálu „Světlo myslí“ (Luce mentium), kterým chce vyjádřit univerzalitu Světla myslí jako principu každého aktu poznání. V práci však budu používat singulár „Světlo myslí“ (Lux mentis), který lépe odpovídá konotacím českého jazyka. Světlo myslí vnímá Magni jako výchozí bod pro poznání vnějšího světa. Ztotožňuje jej pak s Bohem (jeho intelektem).¹⁶²

Také u Magniho je se světlem úzce spojen pojem temnoty. Oproti tradičnímu vymezení temnoty jako negativního principu však u něj nacházíme významový posun. Temnotu (nevědomost) totiž vnímá jako součást procesu poznání, jelikož si nejsme plně vědomi základu této aktivity – „čistého já“ (Světla myslí). Dále popisuje „temný oblak“, který nám brání poznat Světlo myslí, pokud ho pokládáme za předmět našeho poznání.¹⁶³ Temnotu Magni charakterizuje jako konečný bod lidského poznání.

---

¹⁶⁰ Nejeschleba, „De Luce mentium Valeriána Magniho“, 18.; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 118.

¹⁶¹ Magnus, *O Světle myslí a jeho obraze*, 51, 65. a 125.; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 118–9.

¹⁶² Magni popisuje Světlo myslí často také jako Rozum. [Magnus, *O Světle myslí a jeho obraze*, 117.; Nejeschleba, „De Luce mentium Valeriána Magniho“, 18.]

¹⁶³ ...*Jakmile se pokusíš si o něm utvořit pojem, usuzovat o něm, anebo o něm něco vyvodit rozumovou úvahou, odsuneš je právě tím z dohledu zraku své myslí a ve svitu Světla myslí sklouzneš k přemítání o jiných jsoucnech ...* [Magnus, *O Světle myslí a jeho obraze*, 85.] Spojení univerzalizmu se Světlem myslí se dále zabývám v kapitole 5.

Temnota tak vymezuje hranice našeho poznání a tím částečně ztrácí svůj negativní charakter.¹⁶⁴

V Magniho noetice hraje důležitou roli i kritika aristotelismu. Sousedík poukazuje na motivy této kritiky, kterými byla jeho polemika s jezuitským řádem (předně Rodrigem de Arriagou). Nejeschleba poté upozorňuje, že kritický postoj k aristotelismu je spojen především s pozdním Magniho dílem.¹⁶⁵ Magni kritizuje Aristotela v souvislosti s koncepcí křesťanské filozofie. Aristoteles podle něj popisuje Boha jen jako jednu substanci světa a přehlíží ontologický rozdíl mezi Bohem a světem. Dále uvádí, že Aristoteles charakterizuje Boha pouze jako finální příčinu. Křesťanství naproti tomu vnímá Boha jako prvotní i působící příčinu.¹⁶⁶ Magni také vyčítá Aristotelovi orientaci na předmětné poznání. Svůj noetický projekt staví na protichůdné metodě – reflexi smyslových a rozumových aktů poznání.¹⁶⁷

Magni se vymezuje i proti Aristotelovým přírodovědným tezím, a to v souvislosti s důkazem existence vakua, který provedl 12. 7. 1647 na královském dvoře ve Varšavě.¹⁶⁸ Závěry z tohoto pozorování publikoval Magni ve spisu *Demonstratio ocularis loci sine locato*.

Experimentem sledoval především tři cíle. Prvním z nich byl již zmíněný důkaz existence prázdného prostoru. Aristotelická kosmologie popisovala svět jako univerzum, které je beze zbytku vyplněné tělesy. Tezí o existenci vakua se Magni přibližoval teorii atomistů, podle kterých je univerzum tvořené atomy, jejichž pohyb (vzájemné interakce) nelze kauzálně definovat jako vzájemnou výměnu míst. Dále Magni pozoroval pomalý pohyb (vyplňování vakua vodou, přelévání rtuti při obracení trubice), což odporovalo představě aristoteliků o kontinuálním pohybu, při němž dochází k stálému vyměňování míst mezi tělesy. Konečně třetí jev, který vyvrací Aristotelovy teze, je spojen se světlem. Magni chtěl tímto pokusem ukázat, že světlo (jeho pozorování) není vázáno na látku (těleso), oproti aristotelismu,

---

¹⁶⁴ ...Zdá se mi dále, že Bůh určil tento temný oblak jako konečný bod běžného chápání, jako by se veřejně řeklo: Až sem dospěješ a na tento temný oblak narazí vzduté vlny tvé mysli... [Magnus, *O Světle myslí a jeho obraze*. 77.]

¹⁶⁵ dopis *De Atheismo Aristotelis*, 1647, druhá část *De Peripatu* spisu (*Philosophiae Virgini Deiparae dicatae pars prima*, 1648) [Sousedík, 110–11; Nejeschleba, „Metaphysica Valeriani Magni: The Doctrine on God and the World for Those Who Love God“, 368–370.]

¹⁶⁶ Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 103–4.; Nejeschleba, „Metaphysica Valeriani Magni: The Doctrine on God and the World for Those Who Love God“, 368–370. a 374.

¹⁶⁷ Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 113–4.

¹⁶⁸ Magni pobýval na dvoře Vladislava IV. jako legát pro kongregaci *De propaganda fide* a diplomat habsburského dvoru. [Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*. 59–60]

který předpokládal spojení světla s látkou (hylemorfismus). Světlo tak nepotřebuje pro svůj vznik pralátku (materia prima) ani podklad (subiectum), který byl podle aristotelismu nutný pro látkovou změnu. Podle Magniho představuje světlo viditelnou formu, která však nevyžaduje látku.¹⁶⁹ Poukazuje také na klíčovou úlohu zraku ve smyslovém poznání, kterou více rozvádí v *De luce mentium et ejus imagine*.¹⁷⁰

Záhy po publikaci závěrů ze svého pozorování se však Magni musel vymezit proti četným námitkám. Oponenti poukazovali na možnost zkreslení a omylnosti smyslového poznání. Magni proti tomuto tvrzení argumentuje, že samotné vakuum je viditelné pouze zrakem mysli (*oculus mentis*), tělesný zrak pozoruje pouze trubici, která ohraničuje prázdný prostor.¹⁷¹

Hlavní metodu Magniho noetiky označuje Sousedík jako „návrat k sobě“. Naše poznání je podle Magniho dvojího druhu: přímé (bezprostřední) a nepřímé (reflexivní). Poznáváme vnější předmět nebo způsob, kterým tento předmět poznáváme. Reflexe může být podle Magniho také dvojího druhu. První spočívá v bezprostředním náhledu na věci. Druhou variantou je usuzování (rozvažování) o faktech, která nám poskytly naše smysly na základě bezprostředního poznání. Magni si pro svoji noetickou teorii volí právě druhý způsob reflexe, který se velmi podobá popisu aktů poznání ve fenomenologii. Před poznáváním jsoucna (objektů vnějšího světa) je podle něj nutné podrobit reflexi mysl a její proces poznání.¹⁷²

Bezprostřední reflexí poznáváme i Světlo mysli (Boha). Magni v této souvislosti popisuje tzv. zjevná poznání („per se notis“). Tyto poznatky získáváme díky Světlu mysli, které osvětluje náš proces poznání. „Per se nota“ definuje jako poznatky, které jsou zjevné sami o sobě. Rozlišuje dva druhy těchto poznatků, na které navazují dva způsoby bezprostřední reflexe. Jedná se o „per se nota“ přirozená (smyslové poznání) a intelektuální (rozumové poznání). Jako příklad prvního typu uvádí Magni pozorování pohybu Měsíce, při kterém pozorovatel díky Světlu mysli rozlišuje vztah mezi Měsícem a původcem jeho pohybu. Intelektuální zjevné poznatky popisuje Magni jako uvědomění si aktivity poznání (Světla mysli).¹⁷³

---

¹⁶⁹ Nejeschleba, „Valerian Magni o vakuu“, 140.

¹⁷⁰ Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*, 123–5.; Nejeschleba, „Valerian Magni o vakuu“, 141.

¹⁷¹ Nejeschleba, „Valerian Magni o vakuu“, 144–5.

¹⁷² Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*. 115–7.

¹⁷³ Nejeschleba, „Metaphysica Valeriani Magni: The Doctrine on God and the World for Those Who Love God“, 379–380.]

V návaznosti na spojení Světla mysli s Bohem přiznává Magni tomuto principu poznání i schopnost vycházet ze sebe a aktivní zájem o druhé jsoucno (charakter citu). V této souvislosti spojuje Magni duchové světlo s afektivní stránkou člověka.¹⁷⁴ Světlo mysli je tak základním bodem i pro mravní jednání. Magni však nepřiznává člověku svobodnou vůli. Člověk se má snažit co nejlépe poznat Světlo mysli, aby se mohl ve svém jednání podle něho řídit.¹⁷⁵

4.1. Filozofická tradice a její znaky v Magniho noetice

Svoji noetickou teorií navazuje Magni na myšlení sv. Augustina a svého rádového bratra sv. Bonaventury. Těmto autoritám věnuje závěrečné kapitoly spisu *De luce mentium*.¹⁷⁶

V knize *O učitelích*,¹⁷⁷ mluví sv. Augustin explicitně o Světlu mysli. Světlo mysli u něj symbolizuje poznání kognitivní aktivity mysli („vnitřního člověka“). Mysl je osvícována božským intelektem, který je zdrojem a arbitrem aktu poznání. Tento vztah také popisuje jako „přebývání“ Krista ve „vnitřním člověku“. Základní princip poznání tak není záležitostí našeho svobodného (volního) aktu, ale je nám dán (od Boha) skrze Světlo mysli.¹⁷⁸ Augustin v této koncepci upřednostňuje reflexi aktu poznání před vjemy vnějšího světa. Světlo mysli umožňuje podle Augustina rozeznávat objekty vnějšího světa.¹⁷⁹

Po vzoru Bonaventury chápe Magni světlo jako základní ontologický a noetický princip. Bonaventura popisuje mysl jako „nedělitelnou přítomnost“. Magni tento pojem nahrazuje představou inteligibilního prostoru. Bonaventura popisuje možnost mysli nazírat věčné světlo. Na tuto myšlenku navazuje Magni

---

...*Je Bůh jednoduchý? Neznám nic složeného, leda ve světle nejčistší jednoduchosti, a to je Bůh, na jehož jednoduchost se táži...* [Magni, *O Světle mysli a jeho obraze*. 89–91. a 111.]

¹⁷⁴ ...*To, že Světlo mysli je esenciální, věčnou a neměnnou láskou, musíš vyzorovat, zaměříš-li se na svou lásku, tak opřenou o lásku věčnou a neměnnou, jako se tvé chápání opírá o chápání věčné a esenciální...* [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 105]

¹⁷⁵ Sousedík, *Valerián Magni. 1586-1661*. 150.

¹⁷⁶ V kapitolách XXIII a XXIV Valerián ukazuje, že tito dva myslitelé měli přímý vliv na jeho teorii o Světle mysli. [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 146–161]

¹⁷⁷ Augustin, *De magistro*, XI, 38 (CCL 29, 195–6/PL 32, 1216, český překlad [Aurelius Augustin, „O učitelích“, in *Estetika svatého Augustina a její zdroje*, ed. Karel Svoboda (Praha: Karolinum, 2000), 233–78.]

¹⁷⁸ Augustin. 273; Pavel Floss, „Komparace gnoseologických názorů Valeriána Magniho a Komenského“, *Acta Comeniana et historica* 4, č. 8–9 (1974): 43.

¹⁷⁹ ...*přiznáváme, že si toto světlo bereme za rádce, pokud jde o viditelné věci, aby nám je ukázalo natolik, nakolik jsme schopni je rozeznat...* [Augustin, „O učitelích“. 273.] Magni popisuje Světlo mysli jako zdroj principů poznání, idejí věcí [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*, 117.]

svým konceptem bezprostřední reflexe Světla mysli. Ve shodě s Bonaventurou také spojuje Světlo mysli s afektivní stránkou lidské povahy. Světlo mysli má tak u obou myslitelů i etický význam.¹⁸⁰ U Bonaventury můžeme vidět snahu o propojení aristotelismu a platonismu. Aristotela vnímá jako autoritu v rámci přírodních věd, částečně i v oblasti metafyziky.¹⁸¹

V *De luce mentium* uvádí Magni jako stěžejní zdroj své nauky o světle (konceptu Světla mysli) Bonaventurovu knihu *Itinerarium mentis in Deum* (Putování mysli do Boha).¹⁸² Připouští přitom, že si je vědom podobnosti svých závěrů s Bonaventurovou teorií.¹⁸³ Zmiňuje však, že Bonaventura nauku o Světle mysli nepřenesl do veřejných škol. Z toho důvodu zůstává pro vzdělaneckou obec málo známá. Spisem *De luce mentium* chce přiblížit nauku o Světle mysli širšímu okruhu vzdělanců a veřejnosti.¹⁸⁴ Snahu o popularizaci ukazuje i adresování spisu bratru Františku Magnimu. Valerián také dává v úvodu spisu příslib, že poskytne vzdělanecké obci podrobnější výklad této noetické teorie. S tímto záměrem také psal své poslední (nedokončené) dílo *Opus philosophicum*.

Nejeschleba si pokládá otázku, zda můžeme Magniho filozofii zařadit do tzv. bonaventurismu. Rozlišuje tři hlavní interpretační pozice Bonaventurova díla. Jedna z nich spočívá ve striktním odmítnutí aristotelismu. Opačné stanovisko vidí aristotelismus jako metodologické východisko pro Bonaventurovo myšlení. Poslední varianta vnímá Bonaventurovu filozofii jako snahu o propojení platónské a aristotelské tradice.¹⁸⁵ Magni přejímá z Bonaventurova myšlení tendence platonismu a selektuje

---

¹⁸⁰ Bonaventura, Václav Ctirad Pospíšil ed., *Putování mysli do Boha: Itinerarium mentis in Deum*, 2. vyd. (Praha: Krystal OP, 2003). 78. a 84.; Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*, 143–5.

¹⁸¹ Nejeschleba, „Bonaventurismus jako svébytný filosofický systém? (K recepci středověké filosofické tradice v díle Valeriána Magniho)“, 140–2.

¹⁸² Bonaventura. *Itinerarium mentis in Deum*. 1259. Kniha vyšla ve dvou českých překladech (srov. Bonaventura. *Cesta duše k Bohu*, překl. J. Urban, Praha 1929, Bonaventura. *Putování mysli do Boha*, překl. C. V. Pospíšil, Praha 1997). Ve své práci budu vycházet z druhého výše zmíněného vydání Pospíšilova překladu.

¹⁸³ ...Najde se někdo, kdo může tvrdit, že svatý Bonaventura souhlasí s Valeriánem. Jiní si budou myslet, že Valerián pouze převzal názor tohoto učitele a užil jen jiná slova... [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 157.]

¹⁸⁴ ...Nehodlám však od této filosofie, odradit ty, jimž se nechce nebo kteří nemohou trávit čas duchovními cvičeními... [Magnus. 157. a 159.]

¹⁸⁵ Tomáš Nejeschleba, „Bonaventurismus jako svébytný filosofický systém? (K recepci středověké filosofické tradice v díle Valeriána Magniho)“, in *Studia Neoaristotelica (Pluralita tradic od antiky po novověk)* (České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, 2015), 135–6.

Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 137–140

jeho spisy, které jsou aristotelicky zaměřené.¹⁸⁶ Díky této anti-aristotelské pozici nemůžeme u Magniho o „bonaventurismu“ mluvit, nicméně Bonaventurův vliv zůstává u něj velmi silný.¹⁸⁷ Navzdory tomuto silnému vlivu však Sousedík upozorňuje na osobitý ráz jeho filozofie.¹⁸⁸

V souvislosti s Magniho kritikou aristotelismu je třeba zmínit i možný vliv Patriziho, který také přiznává důležitý status světlu v procesu poznání. Podobně jako Magni považuje i Patrizi světlo za základní přírodní princip.¹⁸⁹

4.2. „Sebevědomí“ jako výchozí bod poznání vnějšího světa

Za základní spojovací článek mezi vnějším světem a myslí považuje Magni intencionální obrazy, které si vytváříme o objektech vnějšího světa. Na základě připodobnění k poznávanému předmětu se potom mysl s těmito obrazy ztotožňuje. Tento akt popisuje Magni jako osvětlení naší myslí vnějším světlem.¹⁹⁰

Tomuto poznání však předchází tzv. vnitřní prosvětlení, které podle Sousedíka symbolizuje „sebevědomí“ poznávajícího. Na tomto sebeuvědomění se poté zakládá smyslové poznání, tedy přijímání světla z vnějšku a tvorba intencionálního obrazu o poznávaném objektu. Sousedík také zmiňuje tři roviny, které Magni v souvislosti se sebevědomím rozlišuje. Jedná se o nevědomý princip našeho poznání („čisté já“, „středový bod“), díky kterému může mysl přijímat světlo (poznání) o předmětech vnějšího světla. O „čistém já“ máme podle Magniho přímé poznání. Příchozí světlo, které osvětluje náš „středový bod“, tvoří druhou vrstvu sebevědomí. V poslední rovině se mysl stává obrazem poznávané věci.¹⁹¹ Sebevědomí je nutnou podmínkou i pro vnímání Světla myslí, které Magni s procesem sebeuvědomění spojuje. Vychází

---

¹⁸⁶ Jedná se o Bonaventurův komentáře k Sentencím Petra Lombardského. [Tomáš Nejeschleba, „Metaphysica Valeriani Magni: The Doctrine on God and the World for Those Who Love God“, *American Catholic Philosophical Quarterly* 93, č. 2 (b.r.): 367–8.]

¹⁸⁷ Nejeschleba, „Bonaventurismus jako svébytný filosofický systém? (K recepci středověké filosofické tradice v díle Valeriána Magniho)“, 142–3.

¹⁸⁸ Magnus, *O Světle myslí a jeho obraze*, 39.; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 94.

¹⁸⁹ Nejeschleba, „Bonaventurismus jako svébytný filosofický systém? (K recepci středověké filosofické tradice v díle Valeriána Magniho)“, 143.; Tomáš Nejeschleba, „The Role of Senses and Sense Perception in Valeriano Magni's Philosophy“, *Filosofický časopis* 65, č. Special Issue 2 (2017): 160.

¹⁹⁰ „... že tento svit vstupuje do duše tak, že se duše nějakým způsobem stává svitem, jež zachytila: že je-li onen svit (jako že je) navíc obrazem velmi podobným předmětu, který svit vysílá, stává se duše obrazem velmi podobným předmětu – zdroji svitu... [Magnus, *O Světle myslí a jeho obraze*, 125.; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 120–1.]

¹⁹¹ Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 124–5. a 128–9.

přítom z představy, že mysl se stává „živým obrazem“ Světla mysli (božského intelektu).¹⁹²

Světlo mysli vytváří imaginární prostor, který Magni nazývá nekonečnou (neomezenou) rozprostraněností. Světlo mysli stejně jako samotná mysl je součástí tohoto prostoru. Tento prostor však nemůžeme našimi smysly ani myslí dokonale zmapovat (poznat).¹⁹³ Činnost světla mysli, které je základem pro aktivitu poznání, si tak člověk neuvědomuje.¹⁹⁴

Vznik popisovaného imaginárního prostoru je spojen s neustálým (imanentním) pohybem „čistého já“. „Čisté já“ představuje pro Magniho základ našeho poznání (ztotožňuje se se Světlem mysli). Tento princip si však podle něj plně neuvědomujeme.¹⁹⁵ Díky neustálému (imanentnímu) pohybu je „čisté já“ živé (aktivní). Magni v tomto bodě podle Sousedíka přebírá nekriticky Aristotelovu tezi, že život vzniká imanentním pohybem.¹⁹⁶

V imaginárním prostoru si vytváříme intencionální obrazy objektů vnějšího světa. Magni přitom upozorňuje, že se jedná o aktivní proces, který nazývá „živým zpodoběním“ objektu. Tuto tvorbu představ Magni důsledně odlišuje od pasivního přijímání poznání skrze vnější osvětlení mysli a vlastnictví obrazu (představy).¹⁹⁷ Magni popisuje princip vytváření intencionálních obrazů jako rozpínání k jednotlivinám (hvězda) nebo k celku (hvězdné nebe).¹⁹⁸ Mezi hmotnými objekty vnějšího světa a obrazy v imaginárním prostoru mysli je jasná dělící linie. Toto rozdělení ukazuje na příkladu „vody v nádobě“. V mysli si podle Magniho

---

¹⁹² ...Je však nemožné, aby rozumová duše byla Světlem mysli: nemůže jej pochopit, pokud se nestala jeho obrazem.../...Ty a jim podobné řeším totiž bez vyvozování, když jenom nahlédnu Světlo mysli: a jsem si vědom jsoucnosti, jíž jsem já sám... [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 129. a 131.]

¹⁹³ ...Kraj, v němž přebývá Světlo mysli, tedy vidíš. Je okem i ostatními smysly neproniknutelný, ba dokonce ani lidské mysli není dost dobře známý, třebaže ona sama je tou oblastí, .../...Prostory tohoto kraje nemají místní rozsah a rozpínají se do nekonečna, a (jaký div) je v něm vidět celá věčnost shrnutá v jediný bod... [Magnus. 47]

¹⁹⁴ Magnus, 43–5., 77. a 125.

¹⁹⁵ ...V základu její přirozenosti se totiž skrývá cosi, čeho si je vědoma, i když si není vědoma tohoto vědomí: to je pak jako živý střed společný všem věcem... [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 125]

¹⁹⁶ Magnus, 125–7.; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 129.

¹⁹⁷ ...Tento svit ale není do duše přijímán tak, jako se například věší do sině obraz, podle nějž může někdo poznat člověka, jehož je to podobizna. Oproti tomu se duše po zachycení svitu stává živým zpodoběním věci, jež je zdrojem svitu, ... [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 127.]

¹⁹⁸ Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*. 132.

nepředstavujeme „vodu v nádobě“ jako obraz v duševním (imaginárním prostoru). Z toho podle Magniho vyplývá, že Světlo mysli (naše „já“) je duchovní povahy.¹⁹⁹

4.3. Poznání Světla mysli skrze reflexi aktu poznání

Světlo mysli (duchové světlo) považuje Magni za základní nástroj pro rozlišování objektů vnějšího světa. Toto rozlišení má přitom dvě úrovně: smyslovou a intelektuální. Na první úrovni poznáváme (prostřednictvím přirozeného světla) kvality objektů (například barvy), na druhé (skrze Světlo mysli) jejich jsooucnost.²⁰⁰ Podle Magniho získávají smysly protichůdná fakta o objektech vnějšího světa. Tyto poznatky proto musí být následně zpracovány a napraveny působením Světla mysli.²⁰¹

Na základě výše zmíněného rozdělení uvádí Magni dvě oblasti poznatelného světa – přirozenou (vnější svět) a inteligibilní. V první oblasti, do které patříme, poznáváme existující jsooucná prostřednictvím přirozeného světla. Inteligibilní oblast zahrnuje ideje existujících jsooucn. Díky idejím můžeme poznávat jsooucná v první oblasti. Poznatky o objektech vnějšího světa jsou nejprve přeneseny skrze smysly do mysli a následně jsou vystaveny Světlu mysli.²⁰²

V procesu poznání rozlišuje Magni tři základní fáze – vytvoření pojmu, soud a usuzování. Při vytváření pojmů vnímá jako stěžejní schopnost rozumu definovat (vymezit, ohraničit). Magni zde využívá koncepci platonismu participaci představy a ideje. Jedná se o vymezení pojmu (představy) z dokonalého vzoru (ideje). Intencionální obraz objektu našeho poznání se pak shoduje se svým vzorem. Ze získaných pojmů vytváří rozum premisy, které v třetí fázi poznání slouží k usuzování pomocí sylogismu.²⁰³

---

¹⁹⁹ ...Představuješ-li si například, že z jistého sudu popiješ víno, neubírá toto imaginární popíjení ze sudu skutečné víno, avšak v nitru toho, kdo má takovou představu, je víno vypité... [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 127.]

²⁰⁰ ...Vždyť viditelné světlo nevzniklo pro nic jiného než k rozlišování barev. Co jsem však předtím rozeznal na onom kameni, jsem neodlišil jako běl od černě či černě od červeně, a v důsledku toho ani jako těleso od tělesa, nýbrž jako jsooucná od jsooucná... [Magnus, 65.; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 136–7.]

²⁰¹ Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 65.

²⁰² Magnus. 67–71; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*. 139–40.

²⁰³ ...Naopak jak obraz, který zastupuje zobrazovaný předmět, tak ten, ke kterému přirovnáváme jím zobrazovanou věc, se předmětu podobají natolik věrně, že se zástupný obraz může brát jako věc sama a obraz, s nímž ji porovnáváme, je jakoby přesně odpovídající ideou poznávané věci... [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 57; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*. 137–8.]

Pojmy, pomocí nichž popisujeme vnější svět, jsou podle Magniho odvozeny od dokonalého jsoucna (vzoru), které ztotožňuje se Světlem mysli (Bohem). Sousedík ukazuje protichůdnost tohoto postoje s aristotelsko-scholastickou noetikou, která naše představy o objektech (mentální adaptace) odvozuje od poznání objektů vnějšího světa.²⁰⁴ Magni podle Sousedíka ukazuje dva způsoby poznání Světla mysli. První z nich je poznání skrze ideje věcí, které rozlišujeme v každém aktu poznání. Tímto způsobem poznáváme Světlo mysli bezprostředně avšak nedokonale, protože jej klademe za předmět poznání.²⁰⁵

Světlo mysli však můžeme poznat i tak, jak je nám dáno samo o sobě (v jeho „nahotě“). Tento způsob je však podle Magniho velmi obtížný, protože nám v tom brání záře, která se jeví našemu zraku jako temný oblak.²⁰⁶ Problém poznání Světla mysli popisuje Magni i myšlenkovým experimentem. Uvádí příklad člověka, který by v uzavřené místnosti viděl pomocí světla předměty. Nemohl by však vnímat světlo, které mu toto poznání umožňuje.²⁰⁷ V této souvislosti můžeme mluvit o nemožnosti úplné reflexe aktivity poznání (v Magniho terminologii dokonalého poznání Světla mysli). Magni však upozorňuje na možnost tohoto poznání díky naší mysli.²⁰⁸ Řešení tohoto problému vidí v reflexi rozumového poznání, při které se nezaměřujeme na ideje, ale na jejich zdroj (Boha). Toto „přenesení“ pozornosti je spojeno s hlubším vhledem, díky kterému můžeme Boha v jeho absolutnosti poznávat.²⁰⁹

Magni dále popisuje problém poznání duchového světla, pokud jej položíme za předmět tázání. V tomto případě nemůžeme Světlo mysli bezprostředně nahlížet (pochopit). Jeho činnosti si přitom nemusíme být při procesu poznání vědomi.²¹⁰ Světlo mysli tedy předchází našemu tázání a usuzování).²¹¹ Jeho poznání musí podle Magniho vycházet z reflexe aktivity poznání. Metaforicky popisuje tuto reflexi jako

---

²⁰⁴ Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 113; Sousedík, 138.

²⁰⁵ Magnus, 71.; Sousedík, 139.

²⁰⁶ Magnus, 75.; Sousedík, 141.

²⁰⁷ Magnus, 79.

²⁰⁸ *...Duch svatý však to vědění vrývá do vědomí těch, již se plněji obírají Bohem. Přesto netvrdím, že se Světlo mysli nedá pochopit díky přirozeným schopnostem...* [Magnus, 77.]

²⁰⁹ *...Nejinak se to přichází tomu, kdo pohlíží na Světlo mysli – čím dále či bedlivěji naň kdo hledí, tím jasněji je chápe, a přece ne díky důkazům, nýbrž přesnějšimu pozorování...* [Magnus, 87.; Sousedík, Valerián Magni. 1586–1661, 142.]

²¹⁰ *...Tvrdím, že tímto způsobem chápeš Světlo mysli, třebaže nevíš, že je chápeš ...* [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 45]

²¹¹ *...Vždyť hned po otázce, co je Světlo mysli, sklouzneš nekonečně daleko od toho Světla k temnotě jsoucna... Vždyť při jakékoli otázce je nejvyšším důvodem pochyb Světla, jež každý dotaz předchází...* [Magnus. 85.]

„odvrácení“ zraku od nebe a „uchýlení“ se do svého nitra. Sousedík vidí v této koncepci jistý druh noetického subjektivismu. Subjektivismus je však pro Magniho jen výchozím bodem pro objektivní poznání vnějšího světa. Poznání Světla myslí pak podle Magniho nahrazuje dosavadní metafyziku a je nutným základem aktu poznání.²¹²

Sousedík však v Magniho noetické teorii nachází i argumentační nekonzistentnost. Problém představuje ztotožnění našeho nitra (duše) se Světlem myslí (Bohem). Podle teologické teorie, ke které se Magni v rámci své křesťanské filozofie hlásí, je duše Bohem stvořená a nemůže tak být zároveň totožná se Světlem myslí (být jeho zdrojem).²¹³ Magni tento paradox řeší pomocí přirovnání duše k božimu obrazu, který je v ní inteligibilně přítomen. Role Božího intelektu zůstává pro akt poznání zásadní, mysl je však jen jeho obrazem.²¹⁴ V tomto případě by však duchové světlo nemohlo být ztotožňováno s Bohem. Mezi tímto principem poznání a Bohem by byla myslitelná jen podobnost. Magni podle Sousedíka tento závěr připouští, když mluví o duši jako živém obrazu Boha (Světla myslí).²¹⁵

Pokud by však bylo duchové světlo obrazem Boha, nemohli bychom v této souvislosti mluvit o jeho bezprostředním poznání, ale pouze o reflexi. Sousedíka upozorňuje, že Magni zastává dvě protikladné noetické teorie – ontologickou a idealistickou. První koncepce odpovídá bezprostřednímu poznání duchového světla, skrze které následně poznáváme vnější svět.²¹⁶ Idealismus, který výrazně ovlivnil podobu novověké (kontinentální) filozofie, přiznává bezprostřední poznání jen obsahům naší myslí (intencionálním obrazům). Objekty vnějšího světa (včetně Boha) mohou být poznány jen zprostředkovaně (pomocí reflexe).²¹⁷

---

²¹² Magnus. 43; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661.* 145–6

²¹³ Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661.* 150.

²¹⁴ *...Boha chápu bez vyvozování, ale prostřednictvím podoby, již (odpusť soloecismus)? Jsem já sám. Zbývající jsoucna, jejichž zástupné podoby či obrazy ve mně zůstávají, poznávám díky této jejich podobě a díky vyvozování...* [Magnus, *O Světlem myslí a jeho obraze.* 135.]

²¹⁵ *...Ten však, kdo chápe Světlo myslí, musí nutně nějak být Světlem myslí, aby je mohl chápat, vždyť chápat znamená být pochopenou věcí. Je však nemožné, aby rozumová duše byla Světlem myslí, nemůže je pochopit, pokud se nestala jeho živým obrazem...* [Magnus. 129.]

²¹⁶ Magniho zdroje této epistemické teorie můžeme vidět v myšlení sv. Augustina, sv. Bonaventury a Magniho současníka Malebranche. [Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661.* 151–2]

²¹⁷ Sousedík. 152–3.

5. Užití světla v noetických koncepcích Magniho a Komenského

Světlo plní u obou myslitelů roli centrálního pojmu, který propojuje jednotlivé oblasti jejich myšlení (přírodní filozofie, noetika, ontologie). Těmto oblastem odpovídá i dělení světla. U Magniho je to světlo přirozené a inteligibilní, v případě Komenského světlo vnější, vnitřní a věčné. U Magniho tyto druhy světla vycházejí z jednoho zdroje – Boha (Světla mysli).²¹⁸ Komenský je porovnává pomocí principu analogie. Světlo také popisují jako podmínku pro poznání vnějšího světa. U každého z nich však nacházíme rozdílný výchozí bod naší poznávací aktivity. Pro Magniho je stěžejní reflexe našeho poznávacího aktu. Komenský upřednostňuje poznání celku (harmonie univerza).²¹⁹

Oba dále shodně přebírají některé ze základních významů světla z noetické tradice. Společně využívají metaforu Slunce pro popis základních vlastností rozumového světla. Světlo oba vnímají jako základní fyzikální princip univerza. V tomto směru navazují na Patriziho iluministické názory. Dále navazují na Augustinovu myšlenku osvětlení mysli božským intelektem. Po vzoru platonismu zdůrazňují zkoumání procesu poznání. Tuto tendenci nacházíme i u Kusánského.²²⁰ Světlo také spojují s aktivitou a životním principem.²²¹ Oba dále upřednostňují zrak před ostatními smysly. Pro Magniho hraje zrak důležitou roli při přírodovědném pozorování (důkaz existence vakua). Komenský používá metaforu brýlí (*beryllo*), kterou přebírá od Kusánského.²²²

V rámci tradice iluminismu oba spojují temnotu s pasivitou a omylným poznáním (nevědomostí). U Komenského nacházíme ostrý protiklad mezi světlem a temnotou, který není u Magniho tolik patrný.²²³ Pro Magniho není temnota čistě

---

²¹⁸ Nejeschleba, „De Luce mentium Valeriána Magniho“, 18.

²¹⁹ Porovnání těchto výchozích pozic pro noetiku se věnuji v následující kapitole.

²²⁰ Floss, „Komparace gnoseologických názorů Valeriána Magniho a Komenského“, 42–3.; Tomáš Nejeschleba., „The Platonic Framework of Valeriano Magni's Philosophy“, 348–49.

²²¹ Nejeschleba, „De Luce mentium Valeriána Magniho“, 87.; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 118.; Komenský, „Pansofia“, 476.

²²² Magni ... *Všechno by to viděl a rozeznával díky svitu vycházejícímu z jeho vlastních očí, a přesto by nemohl spatřit to světlo, jež sídlí v jeho očích, nýbrž jen věci, které se díky němu stanou viditelnými...* [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*, 79.]

Komenský ... *obecně vzato je světlo zář, která se rozlévá po věcech, ukazuje a odkrývá je, aby těm, kdo se dívají, byly patrné tvary ...* [Komenský, *Cesta světla*. 78.]

²²³ ... *Tak je nemožné odstranit ze světa stín a tmu. Všude, kde vniká světlo, ustupuje tma a kde světlo zaniká, tam hned místo něho tma nastupuje...* [Komenský, *Cesta světla*. 84–5]

negativním principem. Temnotu chápe jako symbol, který vymezuje hranice našeho poznání. Z toho důvodu nemůžeme dokonale poznat Světlo mysli (Boha). Magni dále popisuje, že si nejsme vědomi „čistého já“ (Světla mysli), které je základem pro akt poznání. Princip nevědomosti je tak nutnou součástí našeho poznání.²²⁴

Komenský v návaznosti na iluministickou tradici rozlišuje mezi zdrojem světla (lux) a jeho šířením (lumen). Zmiňuje tři zdroje světla v souvislosti se způsoby poznání. Světlo vyzařují objekty vnějšího světa a v podobě paprsků, které směřují skrze smysly do rozumu (panpsychismus). Rozum přijímá informace o vnějším světě a stává se zdrojem. Díky aktivitě rozvažování opět vyzařuje vnitřní světlo. Posledním zdrojem je Bůh (věčné světlo), který osvětluje (působí na) mysl paprsky vrozených pojmů, puzení a schopností. K dosažení všeobecného světla je potřeba podle Komenského propojit zmíněné zdroje poznání. Magni ztotožňuje světlo s Bohem (Světlem). V tomto spojení chápe světlo jako ontologický i epistemologický princip. Světlo mysli u něj symbolizuje zdroj i akt poznání.²²⁵

Pro aktivitu našeho intelektu používá Magni výhradně pojem „Světlo mysli“. U Komenského se setkáváme s více symboly pro tuto aktivitu (vnitřní, rozumové, univerzální světlo, světlo mysli). Pavel Floss si všímá užití tohoto pojmu ve spisech *De luce mentium* a části Pansofie *De luce mentium usu (O užitku světla mysli)*. Floss poukazuje na ovlivnění této části *Obecné porady* Magniho spisem, se kterým se Komenský s největší pravděpodobností seznámil prostřednictvím Bartoloměje Nigrina.²²⁶

„Světlo mysli“ chápou oba myslitelé jako princip, pomocí kterého můžeme poznat okolní svět. Tento způsob je spojen s Bohem. V souladu s augustiniánskou tradicí popisují mysl jako Boží obraz. Magni přitom ztotožňuje Světlo mysli s idejí

Jan Patočka, „Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům.“, in *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 3, Nepublikované texty*. (Praha: Oikoymenth, 2003), 472.]

Nejeschleba, „De Luce mentium Valeriána Magniho“. 85.

²²⁴ Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*, 77. a 125.; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 125. a 141.

²²⁵ ...Světlo není osvětlováno, ale osvětluje. Co osvětluje, to se poznává samo o sobě... /...uvědom si, že všechny věci, které jsou jakkoli ozařovány, rozlišovány či rozpoznávány Světlem mysli, patří do oblasti existujících jsoucen... [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*, 41. a 71.; Nejeschleba, „De Luce mentium Valeriána Magniho“, 18.]

²²⁶ Floss, „Komparace gnoseologických názorů Valeriána Magniho a Komenského“, 41–2.; Brabec, *Polemika Jana Amose Komenského (Ulricha de Neufeld) s Valerianem Magni.*, 14.; Sousedík, „Valerián Magni (Jeho život a vztahy k J. A. Komenskému)“, 48–52. a 62.

„Jsoucna jako jsoucna“.²²⁷ Oba myslitelé spojují světlo mysli s aktivitou²²⁸ a rozumem (intelektem). Magni ztotožňuje Světlo mysli přímo s Rozumem (Bohem), Komenský nazývá lidskou mysl (světlo mysli) dílnou rozumu.²²⁹ Shodují se také na tom, že světlo mysli není závislé na hmotném světě. Tuto představu můžeme přirovnat k pojetí idejí u Platóna. Magni připisuje světlu mysli atributy věčnosti a neměnnosti. Světlo mysli tak nepodléhá kategoriím prostoru a času. Komenský popisuje světlo mysli jako paprsek, který v sobě nese možnost poznání. Toto poznání je však realizováno až poté, co je „odraženo“ myslí. Schopnost přijímat poznatky o vnějším světě považuje za specifickou vlastnost člověka.²³⁰ Světlo mysli je také u obou myslitelů spojeno s inteligibilním prostorem, který zahrnuje celek pochopitelných a myslitelných jsoucen a ideje.²³¹

Pro Magniho dále představuje světlo mysli schopnost rozlišovat mezi jednotlivými jsoucnými a jejich vztahy. Uvádí přitom dva způsoby, kterými můžeme tuto schopnost získat – vyvozováním a bezprostředním poznáním.²³² Komenský uvádí tři hlavní činnosti mysli – chápání, vůli a konání. Dále je mysl vybavena třemi nástroji: nadání, úsudku a paměti (vnímání, rozsuzování, vštěpování). První dva nástroje popisuje Komenský jako pozornost a představivost. V souvislosti s vůlí mluví o svobodě rozhodování, čímž přiznává člověku důležitou roli v procesu poznání. Konání popisuje jako možnost (moc) podílet se na utváření podoby vnějšího světa a společnosti.²³³ Světlo mysli má tak u Komenského i důležité místo v oblasti morálky. Etický přesah má Světlo mysli i u Magniho, který je spojuje s „věčnou a neměnnou“ láskou. V souvislosti s poznáním Světla mysli uvádí i schopnost citu (lásky).

---

²²⁷ Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 85.

...*Duše člověka je obrazem Boha, jenž si ji formuje jako svého zástupce mezi tvory...* [Komenský, „Pansofia“. 475.]

²²⁸ Magni ...*Světlo mysli dává lidské mysli žít jejím intelektem...* [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 87.] Komenský ...*Mysl nikdy nezahálí, neodpočine si ani během spánku...* [Komenský, „Pansofia“. 476]

²²⁹ Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 95–101.; Komenský, „Pansofia“. 479.

²³⁰ Magni...*září pravím věčně a neměnně. Opravdu svítí tak činně, třebaže já jsem jím trpně osvícen...* [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 93.]

Komenský ...*To, co má člověk ve srovnání se zvířaty navíc, je odražené světlo poznání, tj. usuzování...* [Komenský, „Pansofia“. 483–4]

²³¹ Magni ...*Uvědom si, že všechny věci, které jsou jakkoli ozařovány, rozlišovány či rozpoznávány Světlem mysli, patří do oblasti existujících jsoucen. Světlo mysli je pak nejvlastnější říší jsoucen pochopitelných...* [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*, 71.; Srov. tamtéž 67. a 103.]

Komenský ...*Od přirozenosti jsou v naší mysli obrysy celého veškerenstva a celé harmonie věcí...* [Komenský, „Pansofia“, 481.]

²³² Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*. 85–7.

²³³ Komenský, „Pansofia“. 477–8 a 479–80.; Komenský, „Atrium“, 396–7.

Na základě připodobnění duše k Světlu mysli (Bohu) přiznává i Magni člověku svobodu v rozhodování.²³⁴

V důrazu na zkoumání aktu poznání, který nacházíme u obou myslitelů, vidíme podobnost s metodou introspekce. Introspektivní přístup nacházíme již v tradici platonismu (sv. Augustin). V raném novověku tento přístup dále rozvíjí ve své noetice Descartes.²³⁵ Magni ukazuje, že sebereflexí poznáváme Světlo mysli, které je nutným a přirozeným základem procesu poznání. Komenský mluví (v rámci biblického narativu) o „očišťování“, tedy zdokonalování zkoumání našich kognitivních procesů. Zkoumání mysli pro něj představuje nástroj pro nalezení základních principů, podle nichž můžeme popisovat vnější svět.²³⁶ Komenský i Magni však vnímají introspekci odlišným způsobem.

Pro Magniho je introspekce základním principem pro vytváření pojmů a následně soudů. Tato činnost není závislá na smyslovém poznání, které nám pouze zprostředkovává informace o objektech vnějšího světa, díky kterým si můžeme vytvořit jejich obrazy. Tvorba pojmů, definic a úsudků, vychází z činnosti Světla mysli. Magni mluví o „bezprostředním pozorování“ Světla mysli, které je garantem poznání vnějšího světa. S výše zmíněnou činností Světla mysli úzce souvisí tzv. zjevná jsoucná, která nemusí být deduktivně dokazována, protože je vidíme pomocí introspekce našeho poznávacího procesu, když „nazíráme“ Světlo mysli.²³⁷ S popisovanou introspekci je spojeno sebeuvědomění kognitivního agenta. Zde Magni vychází z premisy, že při procesu poznání se stáváme poznávanou věcí (ztotožníme se s jejím intencionálním obrazem).²³⁸ Mysl se tak při sebereflexi připodobňuje Světlu

---

²³⁴ Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*, 105–111.; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 150.; Jiří Beneš a Stanislav Sousedík, „Valerianus Magni, De humani arbitrii libertate“, *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* 19, č. 2 (b.r.): 71–88.

²³⁵ Eric Schwitzgebel, „Introspection“, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, 2019, <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/introspection/>; Nejeschleba, „The Platonic Framework of Valeriano Magni’s Philosophy“, 349.

²³⁶ Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*, 129–131.

...Proto, budeš-li mít toto světlo v sobě správně očistěné a správně jím vyplníš celý prostor své mysli, budeš si vždycky jistý pravdou a budeš zabezpečen před omyly... [Komenský, „Pansofia“, 291.]

...Dobře si však pamatuj, že všechno, co nalézáme v sobě, je třeba hledat i mimo nás, a věř, že právě to, co nalezneme v sobě, bude nám sloužit jako klíče, jako formy a normy všech věcí mimo nás... [Komenský, 294.]

²³⁷ Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*, 109–15; Tomáš Nejeschleba, „The Platonic Framework of Valeriano Magni’s Philosophy“, 352–3.

²³⁸ Princip připodobnění věcem vnějšího světa je součástí Magniho popisu smyslového poznání. Více v kapitole 4.2.

(Bohu). Magni popisuje po vzoru platonismu osvětlení našeho poznání božským intelektem.²³⁹ Světlo mysli však nemůžeme poznat pomocí činnosti rozumu (uvažování).²⁴⁰ Magni tak poukazuje na limity introspektivního poznání. V procesu poznání vidí důležitou úlohu člověka, nicméně i přes zmínky o jeho aktivitě (sebeutváření) mu nepřiznává svobodu a originalitu v procesu poznání. Mysl podle něj představuje nástroj k poznání božího intelektu, který je jediným měřítkem (garantem) poznání.²⁴¹

Komenský naproti tomu přiznává mysli určitou míru kreativity. Upozorňuje na seberealizaci, která je spojena s výchovou. Tuto tendenci nacházíme i v principech (vědět, chtít, moci), které také označuje jako světlo mysli (vrozené poznání každému člověku).²⁴² Komenský považuje reflexi našeho kognitivního procesu a usuzování za charakteristické vlastnosti člověka.²⁴³ Podobně jako Magni počítá s Božím intelektem (věčným světlem), který je nutným předpokladem poznání.²⁴⁴ Z tohoto světla čerpá mysl základní principy pro aktivitu poznání. Dále však je podle Komenského mysl v procesu poznání samostatná. Aktivita rozumového poznání je totiž podmíněna existencí člověka. Pomocí světla mysli tak spoluvytváříme prostor možného světa, jehož principy pochází od Boha.²⁴⁵

Tímto způsobem uvažování se Komenský podle Flosse více přibližuje Descartovu „cogito ergo sum“ a metodě introspekce.²⁴⁶ Podle Magniho předchází

---

²³⁹ Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*, 117–9.

²⁴⁰ *...I když se je však pokoušíš pochopit pomocí utváření pojmu, usuzování a rozumových úvah, pak jakmile to zkoušíš, nahrazuješ je modlou, jež nepředstavuje Světlo mysli, ale temnoty, jež ono Světlo nepohltily...* [Magnus, 121.; Nejeschleba, „The Platonic Framework of Valeriano Magni’s Philosophy“, 353.]

²⁴¹ *...Jsem si zcela zřejmě vědom, že to, čím jsem, nejsem v tom smyslu, že jsem snad já chtěl být, čím jsem, a předem jsem pochopil ideu sebe samého, s níž bych měl být v souladu, a že jsem snad byl činně schopen učinit neboli stvořit sám sebe. Oproti tomu chápnu, že jsem tím, čím jsem díky Tvůrci, který chtěl, abych byl v souladu s předem danou ideou a s její činnou možností...* [Magnus, *O Světle mysli a jeho obraze*, 131.]

²⁴² Komenský, „Pansofia“, 299.; Komenský, „Atrium“, 395.

²⁴³ *...Člověk tedy přemýšlí, mluví, koná něco a odráží v sobě sama sebe a posuzuje své myšlenky, slova, činy. Nerozumné zvíře má jen obraznost, vrčí či hučí a něco dělá, ale neusuzuje...* [Komenský, „Pansofia“, 476.]

²⁴⁴ *...Naše mysl je nejen oblastí světla, nýbrž i světlem samým, a je i okem, které na světlo hledí. V tom to případě se nejvíce projevuje jako obraz Boží, který sám sobě je všechno...* [Komenský, 297.]

²⁴⁵ *...Jak z předpokládaných částí moudrosti, z myšlení, mluvení a jednání (Božího i našeho) vzniká plnost pansofie a uspořádání částí a jaké přijímají zákony...* [Komenský, 297–8.; Komenský, „Atrium“, 394.]

²⁴⁶ *... A hle, zde máme již něco, co je opravdu reálné. Jsme to my sami, kteří o těchto věcech přemýšlíme a mluvíme. Kdybychom totiž nebyli, nemohli bychom myslit a tím méně mluvit, protože co je nic, nic nekoná atd...* [Komenský, „Pansofia“, 293.]

²⁴⁶ Floss, „Komparace gnoseologických názorů Valeriána Magniho a Komenského“. 43.

Světlo myslí našemu tázání, protože jej není možné zkoumat jako předmět. V této tendenci vidí Sousedík také podobnost s noetickým subjektivismem (Descartes).²⁴⁷ Floss však uvádí, že Magnimu jde především o popsání výchozího principu poznání (Světla myslí). Komenský se podle něj více zaměřuje na zkoumání samotného aktu poznání.²⁴⁸

U obou myslitelů dále nacházíme snahu o definování univerzální metody zkoumání vnějšího světa. Komenský na myšlence univerzalizmu staví svůj pansofistický projekt.²⁴⁹ Magni popisuje Světlo myslí jako univerzální metodu poznání vnějšího světa. Podle obsahu jeho posledního (nedokončeného) díla *Opus philosophicum* můžeme předpokládat, že i on pracoval s představou pansofie.²⁵⁰

5.1. Porovnání způsobů zkoumání vnějšího světa

Komenský i Magni se také shodují na představě harmonie univerza. Magni využívá tradiční scholastické přirovnání světa k Božímu obrazu. Komenský mimo tento symbol popisuje svět jako „školu Boží moudrosti“. Rozvíjí dále myšlenku panpsychismu, tedy působení univerza na člověka. Oba také přikládají důležitou roli přirozenému světlu, které vnímají jako „prostředníka“ mezi vnějším světem a smysly. S touto tendencí je spojeno i upřednostňování smyslu zraku a zájem o zkoumání schopnosti poznání lidského oka.²⁵¹

Vidění (pozorování) vnímá Komenský jako základní metodu pro zkoumání vnějšího světa. Vnější svět poznáváme bezprostředně pomocí smyslů. Pokud se k našemu oku dostává přirozené světlo bez zakřivení, zobrazuje přímo danou věc.²⁵² U Magniho se také setkáváme s pojmem „bezprostřední“, který však vztahuje pouze na poznání intencionálních obrazů v naší mysli. K poznatkům o věcech vnějšího světa nemáme přímý přístup.²⁵³ Tyto rozdílné představy o poznatelnosti vnějšího světa mají zásadní vliv i na noetické teorie obou myslitelů.²⁵⁴

---

²⁴⁷ Magnus, *O Světle myslí a jeho obraze*, 85.; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 157–8.

²⁴⁸ Floss, 43.

²⁴⁹ Propojení vzdělání s noetickým (pansofistickým) projektem se blíže věnuji v kapitole 3.4.

²⁵⁰ Nejeschleba, „De Luce mentium Valeriána Magniho“, 24.

²⁵¹ Tomáš Nejeschleba, „The Role of Senses and Sense Perception in Valeriano Magni’s Philosophy“, *Filosofický časopis* 65, č. Special Issue 2 (2017): 150–3.

²⁵² Komenský, „Panaugia“, 167.; Patočka, „J. A. Komenský a vyučování přírodním vědám“, 293–5.

²⁵³ Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 120–3.

²⁵⁴ Porovnáním noetických přístupů Komenského a Magniho se zabývám v předchozí kapitole.

V rámci této kapitoly je třeba zmínit i Komenského polemické názory vůči Magniho závěrům z pozorování vakua. Komenský se drží tradiční aristotelské teze o neexistenci prázdného prostoru. Oproti Magnimu uvádí, že světlo je vázáno na látku (zdroj, ze kterého vychází a objekt, který osvětluje). Přesvědčení o neexistenci vakua se odráží i v představě nutnosti poznat vnější svět jako (harmonický) celek. Částečné poznání vede k nepravdivému poznání (omylům).²⁵⁵

Komenský dále pracuje s pojmem obrazu. Zobrazování věcí je u něj spojeno s výukou přírodní filozofie. Díky využití principu harmonie (paralelismu) mluví Komenský o reálném zobrazení věcí. Obrazy tak mohou být využity i při výuce. Propojení zkoumání vnějšího světa a pedagogiky je pro jeho vnímání přírodních věd klíčové. Komenský podle Patočky popisuje přírodovědné názory především v souvislosti se svým pedagogickým dílem. Rané Komenského dílo *Physicae synopsis (Přehled fyziky)* je tak třeba vnímat jako učebnici. Patočka také ukazuje, že četné poznámky k přírodním vědám uvádí Komenský i ve svých lingvistických dílech (*Janua lingvarum, Vestibulum, Atriu, Orbis pictus a Schola ludus*).²⁵⁶

U Komenského se také setkáváme s představou vnějšího světa (přírody), jako prostoru, který vzdělává člověka. Tato tendence je velmi blízká panpsychismu. Panpsychismus platil za velmi rozšířenou představu v renesančním (novoplatónském) myšlení. Nacházíme jej také u většiny myslitelů, kteří měli na Komenského vliv.²⁵⁷ Patrizi uvádí společně pojmy panaugie („všeobecné záře“) a panpsychii. I přesto, že toto spojení Komenský explicitně nepoužívá, mluví o duši světa jako základním ontologickém principu. Duch dává látce formu a společně se světlem vytváří životní princip.²⁵⁸ Obdobně popisuje Komenský i člověka jako spojení – těla, ducha, duše. Tělo Komenský přirovnává k „temné“ látce, duše je odvozena od božského intelektu (věčného světla), který umožňuje naši aktivitu poznání (vnitřní světlo).²⁵⁹ Komenský také přiznává určitou míru vnímání objektům vnějšího světa. Vychází z představy,

---

²⁵⁵ ... Světlo má svůj subjekt, z něhož vyzařuje, objekt, který ozařuje a prostředí, jímž prochází... [Komenský, *Cesta světla*, 89.; Komenský, „Panaugia“, 145.; Floss, „Komparace gnoseologických názorů Valeriána Magniho a Komenského“, 41.]

²⁵⁶ Patočka, „J. A. Komenský a vyučování přírodním vědám“, 284–9.

²⁵⁷ Campanella, Patrizzi, Kusánský a Alsted. [Jan Čížek, „Encyklopedismus J. H. Alsteda jako jedna z inspirací Komenského pansofismu?“ 282–3.]

²⁵⁸ Komenský, „Přehled fyziky“, 96–7. a 101–2.; Čížek, *The conception of man in the works of John Amos Comenius.*, 44–47 a 56–7.; Nejeschleba, „Formy panpsychismu v renesanční filosofii“, 70–2.

²⁵⁹ Komenský, „Pansofia“, 473–4.; Čížek, *The conception of man in the works of John Amos Comenius.*, 105–7.

že každá věc vyzařuje světlo (je jeho zdrojem nebo je světlem osvětlena), které umožňuje její poznání.²⁶⁰

Magni spojuje objekty vnějšího světa a mysl prostřednictvím intencionálních obrazů. V této souvislosti můžeme mluvit o tzv. problému poznatelnosti vnějšího světa, který nacházíme explicitně u Descarta jako důsledek metodologické skepse. Sousedík ukazuje, že Magni nenabízí jednoznačnou odpověď na tuto otázku. Možný návrh řešení můžeme vidět v koncepci Světla mysli. Spojení intelektuálního (duchovního) poznání s vnějším světem však Magni podrobněji nepopisuje.²⁶¹ Nejeschleba dále upozorňuje na hodnotu, kterou Magni připisuje intelektuálnímu poznání (Světlu mysli). Světlo mysli považuje za zásadní pro formulaci pravdivých přesvědčení.²⁶²

Oba myslitelé vycházejí při zkoumání vnějšího světa z odlišných metod. U Komenského se setkáváme s metodou synkrize, která odpovídá jeho představě harmonického uspořádání univerza. Za využití principu analogie propojuje (paralelní) části univerza. Magni staví poznání vnějšího světa na reflexi procesu poznání. Sousedík popisuje tuto metodu jako „návrat k sobě“.²⁶³

U Komenského i Magniho je zájem o přírodní vědy spojen s náboženskou praxí. V případě Komenského vidíme silný vliv mosaické fyziky. Přírodovědné zkoumání je u něj úzce spojeno s náboženstvím (tzv. biblismem). Tuto tendenci dokumentují časté citáty z Písma v souvislosti s přírodní filosofií.²⁶⁴ Magni stojí se svojí koncepcí „křesťanské filosofie“ osamocen. Nenavazuje totiž na předchozí scholastickou tradici, u které kritizoval zastávání aristotelismu.²⁶⁵ Filozofické úvahy by se podle něj měly řídit argumentačními pravidly. Pravdy víry však mají ukazovat věřícímu mysliteli směr a cíle jeho úvah. Z toho důvodu neměl Magni v úmyslu opouštět tradiční křesťanské hodnoty (autority). Důležité pro něj bylo i spojení „křesťanské filosofie“ se přírodovědnými poznatky.²⁶⁶

---

²⁶⁰ Komenský, *Cesta světla*, 89.; Komenský, „Panaugia“, 179.

²⁶¹ Více v kapitole 4.2. Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 121–4.

²⁶² Podrobněji se tomuto tématu věnuji v kapli 4. [Nejeschleba, „The Role of Senses and Sense Perception in Valeriano Magni's Philosophy“, 160–2.]

²⁶³ Palouš, „Komenského harmonie a synkrize“, 36–40.; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 115– 6.]

²⁶⁴ Jan Čížek, „Encyklopedismus J. H. Alsteda jako jedna z inspirací Komenského pansofismu?“, 279.; Patočka, „Fyzika a její principy“, 316–320.; Komenský, „Přehled fyziky“, 88–9. a 96.

²⁶⁵ Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 93–4.

²⁶⁶ Sousedík, 92–4.

6. Kontakty Magniho a Komenského

Pro zpracování tohoto tématu nemáme k dispozici potřebnou pramennou základnu (soubor korespondence). Tento stav je důsledkem odlišných korespondenčních okruhů, ve kterých se oba myslitelé pohybovali. Navzdory tomu však měli o sobě navzájem povědomí a znali svá díla. Sousedík předpokládá, že se Komenský setkal s Magniho jménem dříve. Magni byl totiž výraznou osobou v rámci rekatolizace českých zemí. Komenský naproti tomu nebyl v širším společenském povědomí do vydání spisu *Janua linguarum reserata* (1631) známou osobností.²⁶⁷ Jejich vztahy můžeme sledovat skrze tzv. prostředníky. Jedná se vzdělance, kteří se pohybovali v rámci korespondenčních okruhů obou učenců a měli možnost se s nimi osobně setkat.

Takovou osobou vidíme v Bartoloměji Nigrinovi, který byl v kontaktu s Komenským od jeho exilového pobytu v Lešně. S Magnim se Nigrin poprvé setkal v Gdaňsku, kde proti sobě stáli v disputaci ohledně Magniho „pravidel víry“ (*regula credenti*). Následně navázal s Magnim kontakt a roku 1641 ho navštívil na zámku jeho bratra ve Strážnici, kde mu Magni ukazoval doplněné vydání svého prvního teologického spisu. Řešili zde také otázku uspořádání irenického kongresu, který by vedl k dialogu a smíření mezi církvemi. Valerián udržoval s Nigrinem kontakt i v rámci své misijní činnosti. Nigrin se tak stává pro Komenského hlavním informačním zdrojem ohledně Magniho díla.²⁶⁸ Brabec i Sousedík uvádějí, že se Komenský prostřednictvím Nigrina seznámil s jeho hlavními spisy (rozšířením prvního teologického spisu *Judicium de regula credenti* a filozofickou prvotinou *De luce mentium*). Upozorňují také na patrný vliv druhého spisu pro zpracování *Panaugie*.²⁶⁹ Dále je možné pozorovat paralely mezi popisem světla mysli obou myslitelů. Komenský se tímto pojmem blíže zabývá v *Pansofii*. Zde také uvádí odkaz na kapitolu o usuzování v jeho polemickém spisu proti Magnimu.²⁷⁰

---

²⁶⁷ Stanislav Sousedík, „Valerián Magni (Jeho život a vztahy k J. A. Komenskému)“, *Studia Comeniana et historica* 9, č. 21 (1979): 47.

²⁶⁸ Sousedík, 32. a 60–1.; Brabec, *Polemika Jana Amose Komenského (Ulricha de Neufeld) s Valerianem Magni.*, 11.; Blekastad, *Comenius*, 237–9. a 245.]

²⁶⁹ Brabec, *Polemika Jana Amose Komenského (Ulricha de Neufeld) s Valerianem Magni.*, 13–4.; Sousedík, „Valerián Magni (Jeho život a vztahy k J. A. Komenskému)“, 49.; Blekastad, *Comenius*, 341. a 364–5.]

²⁷⁰ Komenský, „Pansofia“. 379–384. a 481.

Nigrin také zprostředkoval osobní setkání obou myslitelů, k němuž mělo dojít roku 1650. Toto setkání uvádí v sekundární literatuře poprvé Sousedík, přičemž vychází z korespondence Samuela Hartliba.²⁷¹ Podle tohoto pramene se měl Komenský setkat s Magnim během své cesty z Polska do Uher (Blatného Potoka). Z této informace Sousedík vyvozuje, že setkání pravděpodobně proběhlo ve Strážnici.²⁷² Obsah debaty rozděluje Sousedík na dvě části. Pramennou oporu však máme pouze o teologické polemice.

Komenský o debatě s Magnim vydává pod pseudonymem *Ulrichus de Neufeld* zprávu *Judicium de judicio Valeriani Magni*.²⁷³ V tomto spise používá smířlivější tón, oproti předchozímu odmítavému postoji.²⁷⁴ Přesto se však s Magniho výše zmíněnými „regula credenti“ neztotožňuje. Magnimu také vyčítá označení protestantů jako „biblisté“, kterým podle něj nezohledňuje rozdíly mezi protestanskými církvemi.²⁷⁵ Navzdory těmto názorovým překážkám vidíme u obou myslitelů snahu o dialog mezi církvemi. Tento požadavek vychází z mírových snah a tolerantních postojů, které se odráží v jejich noetických projektech, kde jsou spojeny s myšlenkovou nápravou společnosti a sjednocení jednotlivých skupin a církví.

Na základě porovnání spisu *De luce mentium* a *Panaugie* ukazuje Sousedík i na filozofickou stránku této diskuse. V této souvislosti uvádí i vliv Komenského na Magniho, který se mohl nechat inspirovat jeho myšlenkou pansofie. Na podporu tohoto tvrzení uvádí podobné rozvržení vrcholných děl obou myslitelů (jeden z oddílů Valeriánova spisu *Opus philosophicum* nese název *Rudimenta pansophine*).²⁷⁶

Odkazy na Magniho osobu nacházíme i v další Komenského korespondenci. Jedná se o známý dopis astronomu Johannu Heveliovi, kde Komenský popisuje

---

²⁷¹ Jedná se o dopis Johann Morian, který referuje Hartlibovi o tomto setkání. [Greengrass, M., Leslie, M. and Hannon, M., „Letter, Johann Morian To Hartlib, In German (july 1650)“, The Hartlib papers, viděno 18. duben 2020, https://www.dhi.ac.uk/hartlib/view?docset=main&docname=37C_163&term0=transtext_valerianus#highlight.]

²⁷² Sousedík, „Valerián Magni (Jeho život a vztahy k J. A. Komenskému)“, 51.

²⁷³ Johann Amos Comenius (Huldrici Neufeld), *Judicium De Judicio Valeriani Magni Mediolanensis Super Catholicorum Et Aatholicorum Credendi Regula. Sive Absurditatum Echo*, 1644; Cygan, *Valerianus Magni (1586–1661): „Vita prima,“ operum recensio et bibliographia*, 175.

²⁷⁴ Brabec, *Polemika Jana Amose Komenského (Ulricha de Neufeld) s Valerianem Magni*. 14.

²⁷⁵ Brabec. 14–5.

²⁷⁶ Sousedík, „Valerián Magni (Jeho život a vztahy k J. A. Komenskému)“, 51–2.

Magniho experiment s vakuem. Zpochybňuje však závěry, které Magni z tohoto pozorování vyvozuje.²⁷⁷

Sousedík si také všímá shodného postavení obou myslitelů v rámci společenských skupin, ve kterých se pohybovali. Upozorňuje na jejich nonkonformní postoj vůči hlavním názorovým proudům. U Komenského zmiňuje pansofistické a všenápravné představy, které nekonvenovaly s myšlenkovým proudem protestantské ortodoxie. Magni se dostával do střetu se skupinami v rámci katolické církve (konflikt s jezuitským řádem) díky své vyhraněné antiaristotelské pozici a prosazování myšlenky irenismu.²⁷⁸

6.1. Idea tolerance jako společné téma Magniho a Komenského

S idejí tolerance úzce souvisí snaha o mír, která je u obou myslitelů spojena s představou o nutnosti nápravy soudobé společnosti. Komenský tuto myšlenku rozpracovává v rámci projektu pansofistické společnosti. Pojem tolerance můžeme vidět i v Magniho rekatolizačním postupu a misijní činnosti, ve které se snaží o sblížení protestantských církví s katolíky.²⁷⁹

Pojem tolerance prošel u Komenského značným vývojem. V jeho raných dílech se s myšlenkou tolerance téměř nesetkáváme. O toleranci Komenský mluví až v souvislosti s pansofistickým projektem, kde zdůrazňuje rovné postavení církví a tradic myšlení v rámci všenápravného projektu.²⁸⁰ V pansofických spisech je idea tolerance spojena s univerzalismem a nápravou společnosti. Lidé by měly směřovat

---

²⁷⁷ 18 září 1647, Komenský – Hevelius [Jan Kvačala (ed) *Briefe des Comenius und seiner Freunde aus der Elbinger Zeit*, in: *Analecta Comeniana*. (Jurjev, 1909), no. 12.; Mirjam Bohatcová a kol. (ed.) *‘Přehled korespondence Jana Amose Komenského’*, in: *Časopis Národního muzea: řada historická*, 147, 1–2 (1978), p. 43; Floss, „Komparace gnoseologických názorů Valeriána Magniho a Komenského“, 41.]

O Magniho experimentu se dozvídáme i ze dvou dopisů z Hartlibova korespondenčního okruhu [Greengrass, M., Leslie, M. and Hannon, M, „Letter, John Dury To Hartlib (20 August 1642)“, The Hartlib papers, viděno 18. duben 2020,

https://www.dhi.ac.uk/hartlib/view?docset=main&docname=2B_09_13&term0=transtext_valerianus#highlight; Greengrass, M., Leslie, M. and Hannon, M, „Letter, Cyprian Kinner To Hartlib, English Translation Of Latin Original (5 August 1648)“, The Hartlib papers, viděno 18. duben 2020. https://www.dhi.ac.uk/hartlib/view?docset=additional&docname=1C_33_044T&term0=transtext_valerianus#highlight.]

²⁷⁸ Sousedík, „Valerián Magni (Jeho život a vztahy k J. A. Komenskému)“, 53.

²⁷⁹ Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*. 63–6.

²⁸⁰ Martin Steiner, „K pojetí tolerance u J. A. Komenského“, in *Studia Comeniana et historica*, roč. 39, 81–82 (Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského, 2009), 56 a 60.

k jednotě na základně dobrovolného rozhodnutí.²⁸¹ Uwe Voigt poukazuje na propojení pokroku poznání (rozšiřování rozumového světla) s idejemi míru a tolerance. Představu tolerance u Komenského symbolizuje také světlo.²⁸²

V otázce tolerance hraje důležitou roli vzdělání. V rámci pansofistické společnosti by mělo být dosaženo tolerance mezi národy díky univerzální výuce a mezinárodní komunikaci v rámci učeneckých sítí. Od spolupráce mezi učenici si Komenský slibuje odstranění národních předsudků a stereotypů (narrativů), které brání myšlence míru.²⁸³

Jiří Beneš však poukazuje na limity jeho vnímání tolerance. Pro nápravu společnosti na pansofickou je totiž Komenský ochotný použít i donucovacích prostředků. Jedním z těchto represivních nástrojů může být instituce sboru světla, který má kontrolu nad vydáváním knih (jejich selekcí) a výběrem pedagogů pro univerzální školy. V rámci ideje univerzalizmu tak Komenský omezuje svobodu jedince ve prospěch (pansofistické) společnosti. Pokud bychom jeho všenápravný projekt porovnali s novodobým liberalismem byl by rozporu s tzv. otevřenou společností.²⁸⁴

Ve svém prvním spisu *De acatholicorum credendi regula iudicium*,²⁸⁵ Magni upozorňuje na potřebu dialogu mezi protestanskými církvemi a katolíky. Jako vhodný nástroj vidí diskuse na ekumenických koncilech (irenický koncil roku 1645 v Toruni).²⁸⁶ V těchto diskusích by měla být využita logická argumentace. Důraz na racionální argumentaci propojuje jeho teologické polemiky s noetikou (metoda sylogismu).²⁸⁷

---

²⁸¹ Komenský, *Cesta světla*, 197.; Dagmar Čapková, „Svoboda svědomí a tolerance předpokladem k mírovému soužití“, in *Studia Comeniana et historica*, roč. 39, 81–82 (Uherský Brod: Muzeum J. A. Komenského, 2009), 184.]

²⁸² Uwe Voigt, „The Way of Light as Way towards Peace.“, *Studia Comeniana et historica* 26, č. 55–56 (1996): 118–9.

²⁸³ Lyudmila Chulkova, „Comenius idea of pedagogical communication and peace“, in *Jan Amos Komenský (odkaz kultury vzdělávání)*, ed. Markéta Pánková (Praha: Academia, 2009), 165–7.

²⁸⁴ Komenský, „Pampaedie“, 54–6.; Komenský, „Pansofia“, 301–4.; Beneš, „Obecná porada o nápravě věcí lidských – pokus o smír mezi tolerancí a řádem“, 79–80.; Jan Čížek, „Comenius’s Emendation of Society and its Limits“, *Studia Comeniana et historica* 47, č. 97–98 (2017): 76–9.

²⁸⁵ Tento spis byl vydán (v rámci reakce na následné polemiky) v mnoha vydáních včetně anglického překladu. Poslední vydání doplněné o polemické reakce vyšlo roku 1641. [Valeriano Magni, *Valeriani Magni Iudicium de catholicorum regula credendi: ad studia universalis Bibliotarum*, 1641; Cygan, *Valerianus Magni (1586–1661) : „Vita prima,“ operum recensio et bibliographia*, 168–9.]

²⁸⁶ Brabec, *Polemika Jana Amose Komenského (Ulricha de Neufeld) s Valerianem Magni.*, 10–3.

²⁸⁷ Nejeschleba, „Hranice mezi katolictvím a nekatolictvím. Myšlenkové jádro teologických polemik Valeriána Magniho.“ 16 a 21; Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 137–8.

Dále se u Magniho setkáváme s tolerančními tendencemi v souvislosti s jeho přístupem k rekatolizaci. V této otázce prosazoval silnou pozici církve (arcibiskupa) proti císařskému dvoru. V souvislosti s otázkou českých nekatolíků mluví Magni o toleranci. Popisuje vytvoření takových podmínek, za kterých by protestanté mohli zůstat v zemi a neodcházeli do nucené emigrace. Jako jeden z hlavních důvodů uvádí možnost získat tyto skupiny zpět do katolické církve. Zmíněný pojem tolerance však má u Magniho jiný význam než u představitelů liberalismu (Spinozy, Locka). Magni totiž nechápe svobodnou volbu jako přirozené právo člověka. Rozhodující je pro něj pravda, která se člověku dostává od Boha (skrže Světlo myslí). K přijetí této pravdy však nesmí být člověk nucen vnějším tlakem.²⁸⁸ Magni tak spojuje pojem tolerance s představou nenásilné rekatolizace, která měla vytvořit prostor pro dialog s protestanty (biblisty).²⁸⁹

Téma tolerance, které nacházíme u Komenského a Magniho, je podmíněno dobovým historickým kontextem (třicetileté války). U obou myslitelů se setkáváme s tolerantními názory, které spojují se snahami o sjednocení jednotlivých skupin společnosti. Jejich pojetí tolerance však nemůžeme spojovat s významy, které tomuto pojmu dává novodobý liberalismus.

6.2. Exkurz: Komenský a Magni v učeneckých sítích 17. století

Téma kontaktů obou myslitelů spadá do problematiky *Republic of letters* (*Res publica literaria*), která je spojená s humanistickými ideály, jež se začaly projevovat v učenecké společnosti raného novověku. Učenci v tomto období sdílejí představu vycházející z antické tradice o nutnosti nadnárodní spolupráce vzdělanců.²⁹⁰ V práci můžeme vidět, že se tato myšlenka projevuje i v encyklopedismu a v hledání jednotné metody zkoumání vnějšího světa. U Magniho i Komenského se myšlenka mezinárodní spolupráce mezi učenci odráží v ideji univerzalizmu. Více tuto představu popisuje Komenský v rámci svého pansofického projektu (tvorba jednotného jazyka, sbor světla). V své korespondenci také řeší témata, která mají přesah do jejich

---

²⁸⁸ Stanislav Sousedík, „Idea tolerance v údobí tzv. temna“, in *Problém tolerance v dějinách a perspektivě*, ed. Jan Blahoslav Čapek (Praha: Academia, 1995), 88–92.

²⁸⁹ Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*. 42.; Nejeschleba, „Hranice mezi katolictvím a nekatolictvím. Myšlenkové jádro teologických polemik Valeriána Magniho.“ 15; Dominico Caccamo, „Šíření víry, česká církev a dobově podmíněná tolerance Valeriana Magniho“, in *Baroko v Itálii – baroko v Čechách = Barocco in Italia, Barocco in Boemia: setkávání osobností, idejí a uměleckých forem: sborník příspěvků z italsko–českého sympozia, Praha 19.–21. dubna 1999* (Praha: Filosofia, 2003), 179–81.

²⁹⁰ J. Patric Lambe, „Critics and Sceptics in the Seventeenth-Century Republic of Letters.“, *The Harvard Theological Review* 81, č. 3 (1988): 273.

noetických projektů. U Komenského jsou to plány pansofických spisů a institucí. V případě Magniho máme v jeho korespondenci zaznamenanou polemiku ohledně závěrů z pozorování vakua.

Výzkum se zaměřuje na vazby mezi učením. Vychází přitom ze souborů jejich dochované korespondence. Zájem o tuto problematiku souvisí také se snahou o zhodnocení významu klíčových osobností pro formování novověkého myšlení. V současnosti se badatelé soustředí na modelaci učeneckých sítí a publikaci dopisů v online databázích.²⁹¹

V případě Komenského máme díky dlouhodobé práci komeniologů k dispozici uspořádaný soubor korespondence v edicích.²⁹² Většina jeho korespondence je dostupná v databázi *Early modern letters (EMLO)*. Databáze umožňuje sledovat nejčastější příjemce korespondence, korespondenční aktivitu mezi obdobími jeho exilových pobytů či vazby na korespondenční síť jiných vzdělanců.²⁹³

Do mezinárodní učenecké sítě se Komenský dostává díky kontaktům s anglickými vzdělanci, především se Samuelem Hartlibem.²⁹⁴ Jeho kontakty s Hartlibem tvoří jeden z největších souborů jeho korespondence. Komenský s Hartlibem konzultoval plány pansofických spisů.²⁹⁵ Další korespondenční okruhy tvoří jeho spolubratři v rámci Jednoty bratrské a mecenáši (Bohuslav Leszczyński a Louis de Geer). Komenský se také snažil udržovat kontakty

---

²⁹¹ Vladimír Urbánek ve své studii uvádí nejznámější databáze/projekty – Electronic Enlightenment Project [<https://www.e-enlightenment.com/>], Circulation of Knowledge and Learned Practices in the Seventeenth-Century Dutch Republic [<http://ckcc.huylgens.knaw.nl/>], Mapping the Republic of Letters [<http://republicofletters.stanford.edu/>], Cultures of Knowledge: Networking the Republic of Letters, 1550–1750 (součástí projektu je zmiňovaná databáze EMLO) [<http://www.culturesofknowledge.org/>], Reassembling the Republic of Letters, 1500–1800 [<http://www.republicofletters.net/>] [Vladimír Urbánek, „Raně novověká republika učenců a www: digitální metody zkoumání učeneckých korespondenčních sítí.“, in *Acta universitatis carolinae*, roč. 58, 2, 2018, 38–41.]

²⁹² Edice zmiňují v úvodu práce (poznámka č. 9) v souvislosti s představením primární literatury.

²⁹³ V současnosti tvoří sbírku 563 napsaných, 151 přijatých dopisů a 204 dopisů ve kterých je zmíněno Komenského jméno. Výraznější korespondenční aktivita je spojená až z jeho odchodem do exilu. Pro období v Lešně (1628–1641) je to 72 dopisů, pro krátký pobyt v Anglii (1641–1642) 41 dopisů, pro exil ve Švédsku (1642–1648) je to 154 dopisů, v následujících letech objem korespondence klesá, ale pro nizozemský exil (1656–1670) máme evidovaných největší soubor korespondence 235 položek. [„Komenský, Jan Amos, 1592–1670.“.]

²⁹⁴ Urbánek, 41–3.

²⁹⁵ Korespondence je zpracovaná v rámci EMLO (126 adresovaných a 152 přijatých dopisů) či The Hartlib Papers [Miranda (ed.) „Correspondence of Jan Amos Komenský.“ In: *Early Modern Letters Online*. <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/profile/person/edb080aa-312f-4e4b-ae3d-0cf4f1eb7a67>] „The Hartlib Papers“, viděno 26. březen 2020, https://www.dhi.ac.uk/hartlib/search?return=home&main=yes&additional=yes&pamphlets=yes&form_transtext=Comenius.]

Dagmar Čapková, „The Comenian Group in England and Comenius Idea of the Universal Reform“, in *Acta Comeniana*, roč. 25, 1, 1969, 25–34.

s učenici, kteří kolem sebe sdružovali rozsáhlé korespondenční okruhy (Mersenne, Andreae, Johannes Hevelius).²⁹⁶ Urbánek poukazuje na orientaci jeho korespondenční sítě na učence z protestantského prostředí a také na význam exilových pobytů pro jeho zařazení do evropské intelektuální sítě.²⁹⁷

U Magniho nemáme oporu v podobě kritických edic a databáze. Můžeme si tak vytvořit jen rámcový přehled jeho korespondence a možných kontaktů díky katalogu Jerzyho Cygana, informacím ze sekundární literatury nebo zmínek Magniho jména v korespondenčních souborech jiných učenců (Hartlib, Komenský).

Magniho korespondenční okruhy jsou spojené s diplomatickou aktivitou ve službách Habsburského dvora a misionářskou činností v rámci jeho členství v kongregaci *de Propaganda fide*.²⁹⁸ Pro téma práce je důležité Magniho působení na polském dvoře od třicátých let 17. století. Zde se Magni dostává do kontaktu i s učenici protestantského exilu, který byl v Polském království početně zastoupený. Pro toto období evidujeme Magniho korespondenci, která souvisí s obhajobou originality pozorování vakua a s jeho teologickými polemikami. Mezi Magniho adresáty nacházíme i významné učence (Mersenna, Hevelia).²⁹⁹

Korespondenční okruhy obou myslitelů mají spíše lokální charakter (středoevropský prostor). V případě Komenského hrají důležitou roli v učeneckých kontaktech jeho exilové pobyty. U Magniho jsou hranice učenecké sítě vymezeny diplomatickou a misijní činností. Mezi Komenským a Magnim nemáme v současnosti zmapovaný dlouhodobější kontakt. Vazby obou myslitelů však můžeme pozorovat díky korespondenci učenců, kteří byli součástí jejich korespondenčních okruhů.

---

²⁹⁶ Urbánek, „Raně novověká republika učenců a www: digitální metody zkoumání učeneckých korespondenčních sítí.“, 41–4.; „Komenský, Jan Amos, 1592–1670“, Early modern letters online, viděno 21. duben 2020, <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/forms/advanced?people=Comenius>.

²⁹⁷ Vladimír Urbánek, „The Network of Comenius' Correspondents“, in *Acta Comeniana*, roč. 36, 12, 1997, 68–70.

²⁹⁸ Sousedík, *Valerián Magni. 1586–1661*, 29–50.

²⁹⁹ Karolina Targosz zmiňuje jedenáct dopisů. (mezi nimi čtyři Robervalovi, dva Mersennovi, jeden Heveliovi). [Karolina Targosz, „Correspondance du P. Marin Mersenne religieux minime“, T. 15, Paul Tannery, Paris 1983: [recenzja]“, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 30, č. 1 (1985): 159.]

7. Závěr

Cílem práce bylo porovnat využití symbolu světla v noetických teoriích Valeriána Magniho a Jana Amose Komenského. Snažil jsem se také o propojení jejich noetických projektů s filozofickým kontextem raného novověku. V tomto období vidíme zvýšený zájem o tematiku světla v přírodních vědách (optice). Optická pozorování jsou provázána s využitím světla jako symbolu pro poznání v noetických teoriích. Oba myslitelé pracují se symbolem světla velmi obdobně a zařazují se tak do dobových noetických tendencí.

U Komenského vidíme těsné spojení světla s univerzalismem (všeobecné světlo), které je podmíněno jeho vnímáním vnějšího světa jako harmonického celku. Tento postoj se odráží v propojování jednotlivých druhů světla (způsobů poznání) pomocí principu analogie. Magni staví svoji noetiku na pojmu Světlo mysli. Světlo mysli také vnímá jako univerzální prostředek k poznání vnějšího světa. U Komenského však nacházíme myšlenku univerzalismu více rozpracovanou v rámci popisu pansofistického projektu. Podobně jako Komenský využívá i Magni princip podobnosti mezi přirozeným světlem (osvětlení zraku) a Světlem mysli (aktivita poznání). Obě světla však vycházejí ze Světla mysli. Komenský naproti tomu rozlišuje mezi zdrojem světla a jeho šířením. Mysl tak Komenský vnímá jako zdroj poznání (světla), které člověk šíří svojí prací s přijatými poznatky. Z toho důvodu dává Komenský oproti Magnimu větší důraz na prostředky k vytvoření všeobecného světla, které spojuje předně se vzděláním.

Za výchozí bod poznání vnějšího světa považují oba myslitelé reflexi aktu poznání. Magni popisuje sebeuvědomění člověka, které je základem pro tuto reflexi (poznání Světla mysli). Komenský více zdůrazňuje osobní vklad člověka do procesu poznání. Poukazuje na sebeutváření člověka prostřednictvím vzdělání. Každý člověk by se podle něj měl aktivně podílet na vytvoření všeobecného světla a nápravě společnosti. Komenského noetický projekt je tak propojen s dalšími tématy jeho myšlení (pedagogika, eschatologie).

V noetických teoriích obou myslitelů také vidíme podobnost s introspektivní metodou. Komenský poskytuje podrobnější popis lidské mysli a jejich nástrojů k poznání vnějšího světa. Pro Magniho je mysl prostředkem k poznání Světla mysli, které je základním a jediným principem procesu poznání. V tomto bodě souhlasím s Pavlem Flossem, podle něhož staví Komenský svoji noetiku více na poznání

kognitivních procesů v mysli. Magni oproti němu vnímá mysl jako nástroj pro nalezení pevných základů aktivity poznání a jejích hranic.

Introspektivní přístup nacházíme i v myšlení jejich současníků, především u Descarta. S metodou introspekce souvisí i tzv. problém poznatelnosti vnějšího světa. Oba myslitelé přitom v této otázce zastávají rozdílná stanoviska. Podle Magniho máme bezprostřední poznání pouze o intencionálních obrazech, které si o objektech vnějšího světa vytváříme v mysli. Komenský naproti tomu vychází z představy, že prostřednictvím obrazů poznáváme objekty vnějšího světa pravdivě. Z toho důvodu také doporučuje využití obrazu jako prostředku ve vzdělávání.

Oba myslitelé se pohybovali v rámci odlišných korespondenčních okruhů. Jejich korespondenční okruhy měly spíše lokální charakter. Do širší učenecké sítě se Komenský dostává díky kontaktům se Samuelem Hartlibem. V dopisech Hartliba a Komenského nacházíme i zmínky o Magnim. Zpracování Magniho korespondence a jeho zařazení do učeneckých sítí, vidím jako prostor pro další výzkum, který může přinést cenné informace k vazbám mezi oběma mysliteli.

Představované téma by bylo možné rozšířit o další myslitele, kteří využívají symbol světla ve svých noetických teoriích. Dále se nabízí otázka propojení noetického symbolu světla se zvýšeným zájmem o zkoumání přirozeného světla v raném novověku. Pro dějiny noetiky by bylo také přínosné zhodnocení významu zraku v souvislosti s využitím světla jako symbolu pro poznání. V neposlední řadě lze porovnat hlavní znaky noetických teorií Komenského a Magniho (univerzalismus, reflexe aktu poznání) s dalšími mysliteli 17. století (Descartes, Bacon).

Přínos práce podle mého názoru spočívá v představení tématu, které je v rámci komeniologie i dějin myšlení raného novověku stále okrajovým předmětem zájmu. Mým záměrem bylo dané téma zmapovat a poukázat na další možnosti jeho rozšíření. Práce také může být doplňkem k tématům, která jsou u obou myslitelů v současném bádání řešena.

Bibliografie

Primární prameny

- Augustin, Aurelius. „O učitelích“. In *Estetika svatého Augustina a její zdroje*, editoval Karel Svoboda, 233–78. Praha: Karolinum, 2000.
- Bonaventura. *Putování mysli do Boha: Itinerarium mentis in Deum*, editoval Pospíšil, Ctirad Václav. 2. vyd. Thesaurus, sv. 1. Praha: Krystal OP, 2003.
- Comenius (Huldrici Neufeld), Johann Amos. *Judicium De Judicio Valeriani Magni Mediolanensis Super Catholicorum Et Aatholicorum Credendi Regula. Sive Absurditatum Echo*, 1644.
- Greengrass, M., Leslie, M. and Hannon, M. „Letter, Cyprian Kinner To Hartlib, English Translation Of Latin Original (5 August 1648)“. The Hartlib papers. Viděno 18. duben 2020.
https://www.dhi.ac.uk/hartlib/view?docset=additional&docname=1C_33_044T&term0=transtext_valerianus#highlight.”
- . „Letter, Johann Morian To Hartlib, In German (july 1650)“. The Hartlib papers. Viděno 18. duben 2020.
https://www.dhi.ac.uk/hartlib/view?docset=main&docname=37C_163&term0=transtext_valerianus#highlight.
- . „Letter, John Dury To Hartlib (20 August 1642)“. The Hartlib papers. Viděno 18. duben 2020.
https://www.dhi.ac.uk/hartlib/view?docset=main&docname=2B_09_13&term0=transtext_valerianus#highlight.
- . „The Hartlib papers - Comenius“. The Hartlib papers. Viděno 18. duben 2020.
https://www.dhi.ac.uk/hartlib/search?return=home&main=yes&additional=yes&pamphlets=yes&form_transtext=comenius.
- Komenský, Jan Amos. „Atrium“. In *V. svazek Vybraných spisů Jana Amose Komenského.*, editoval Josef Brambora, 307–62. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968.
- . *Cesta světla*. Přeložil Jaromír Kopecký. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1992.
- . *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii Opera omnia. 19/I, De rerum humanarum emendatione consultatio catholica. Část 1*. Praha: Academia, 2014.
- . *Dílo Jana Amose Komenského. 14 = Johannis Amos Comenii Opera omnia*. Praha: Academia, 1974.
- . *Labyrint světa a ráj srdce*. Editoval Miroslav Huptych. Praha: Práh, 2013.
- . *Obecná porada o nápravě věcí lidských. I. svazek*. Editoval Marta Bečková a kol. Praha: Svoboda, 1992.
- . „Objasnění pansofických pokusů sepsané kvůli kritikům“. In *Předehra pansofie; Objasnění pansofických pokusů.*, přeložil Markéta Klosová, 117–57. Praha: Academia, 2010.
- . „Pampaedie“. In *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, 11–165. 3. sv. Praha: Svoboda, 1992.
- . „Panaugia“. In *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. 1. sv. Praha: Svoboda, 1992.
- . „Panorthosia“. In *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, 257–461. 3. sv. Praha: Svoboda, 1992.
- . „Pansofia“. In *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. 1. sv. Praha: Svoboda, 1992.
- . „Předehra pansofie“. In *Předehra pansofie; Objasnění pansofických pokusů.*, editoval Markéta Klosová, 31–113. Praha: Academia, 2010.
- . „Přehled fyziky“. In *V. svazek Vybraných spisů Jana Amose Komenského.*, editoval Josef Brambora, 503. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968.
- . *Spisy o první filosofii*. Přeložil Věra Schifferová a Vojtěch Balík. Praha: OIKOYMENH, 2017.

- . *Sto listů Jana Amose Komenského*. Editoval Bohumil Ryba. Praha: Jan Laichter, 1945.
- . „Světlu Evropy“. In *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, 51–67. 1. sv. Praha: Svoboda, 1992.
- . „Velká didaktika“. In *I. svazek Vybraných spisů Jana Amose Komenského.*, editoval Jan Patočka, 431. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958.
- . *Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Sv. 8: Autobiografická vyznání. Plány a dopisy*. Editoval Josef Brambora. 1. vyd. Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Praha: SPN, 1975.
- Early modern letters online. „Komenský, Jan Amos, 1592–1670“. Viděno 24. březen 2020. <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/profile/person/edb080aa-312f-4e4b-ae3d-0cf4f1eb7a67>.
- Early modern letters online. „Komenský, Jan Amos, 1592–1670“. Viděno 21. duben 2020. <http://emlo.bodleian.ox.ac.uk/forms/advanced?people=Comenius>.
- Magnus, Valerianus. *Demonstratio ocularis*, 1648. <https://books.google.it/books?id=w4syO59RNZAC&printsec=frontcover&hl=it#v=onepage&q&f=false>.
- . *Lux in tenebris lucens. Quam tenebrae non comprehendunt*. Straubingae: Excud Simon Gallus, 1634. https://books.google.cz/books?id=ZJhLAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=cs&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
- . *O Světle mysli a jeho obraze = De luce mentium et ejus imagine*. Editoval Tomáš Nejeschleba a Markéta Klosová a kol. svazek 90. Praha: OIKOYMENH, 2016.
- . *Opus Philosophicum Valeriani Magni Fratris Capuccini*. Lithomisslij: Typis Joanis Arnolti, 1660.
- . *Valeriani Magni Iudicium de catholicorum regula credendi: ad studia universalis Biblistarum*, 1641.
- . *Valeriani Magni Mediolanensis Fr. Ord. Min. Seraphici P. S. Francisci nuncupatorum Capucinatorum Iudicium de Aatholicorum et Catholicorum Regula credendi*. Viennae: Formis Matthaei Cosmerovii, 1641.
- Patrizi, Francisco. *Nova de universis philosophia*. Mamarellus, 1591. <https://books.google.cz/books?id=3-RPAAAAcAAJ>.

Sekundární literatura a zdroje

- Beneš, Jiří. „Obecná porada o nápravě věcí lidských – pokus o smír mezi tolerancí a řádem“. In *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*, editoval Věra Schifferová, 71–80. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009.
- Beneš, Jiří, a Stanislav Sousedík. „Valerianus Magni, De humani arbitrii libertate“. *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* 19, č. 2 (b.r.): 71–88.
- Blekastad, Milada. *Comenius*. Oslo, 1969.
- Brabec, Ladislav. *Polemika Jana Amose Komenského (Ulricha de Neufeld) s Valerianem Magni*. Praha: L. Brabec, 1992.
- Brambora, Josef. „Přehled fyziky (předmluva)“. In *V. svazek Vybraných spisů Jana Amose Komenského.*, 73–79. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968.
- Caccamo, Dominico. „Šíření víry, česká církev a dobově podmíněná tolerance Valeriana Magniho“. In *Baroko v Itálii – baroko v Čechách = Barocco in Italia, Barocco in Boemia: setkávání osobností, idejí a uměleckých forem: sborník příspěvků z italsko-českého symposia, Praha 19.-21. dubna 1999*, 159–86. Praha: Filosofia, 2003.
- Cygan, Jerzy. „Theologische Themen im Dialog von Johann Amos Comenius und Valerianus Magni“. In *Comenius als Theologe: Beiträge zur Internationalen wissenschaftlichen Konferenz „Comenius“ Erbe und die Erziehung des Menschen für das 21.*

- Jahrhundert“ (Sektion VII): anlässlich des 400. Geburtstages von Jan Amos. “*, 1998. vyd., 184–203. Praha: Nadace Comenius, b.r.
- . *Valerianus Magni (1586–1661): „Vita prima,“ operum recensio et bibliographia*. Subsidia scientifica Franciscalia 7. Romae: Institutum Historicum Capuccinum, 1989.
- Čapek, Jan Blahoslav. „Komenský a organizace vědeckého života“. In *Několik pohledů na Komenského*, editoval Dagmar Čapková, 143–150. Praha: Karolinum, 2004.
- Čapková, Dagmar. „K některým podnětným principům díla J. A. Komenského“. In *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*, 17–30. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009.
- . „Svoboda svědomí a tolerance předpokladem k mírovému soužití“. *Studia Comeniana et historica*, 39, č. 81–82. (2009): 180–86.
- . „The Comenian Group in England and Comenius Idea of the Universal Reform“. In *Acta Comeniana*, 25, 25–34. 1, 1969.
- . „Vztah vědy a víry u Komenského“. *Studia Comeniana et historica* 24, č. 21 (1994): 91–103.
- Čížek, Jan. „Comenius’s Emendation of Society and its Limits“. *Studia Comeniana et historica* 47, č. 97–98 (2017): 73–82.
- . „Filosofie Franceska Patriziho a Jana Amose Komenského ve světle jejich vrcholných děl.“ *Studia Comeniana et historica*, č. 40 (2010): 21–45.
- . *Komenský a Bacon: dvě raně novověké cesty k obnově vědění*. Hermés, svazek 13. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017.
- . „On the eschatology of Consultatio catholica“. *Studia Comeniana et historica* 44, č. 91–92 (2014): 19–30.
- . „Patricius – Alstedius – Comenius. A Few Remarks on Patricius’ Reception in Early Modern Central Europe“. In *Francesco Patrizi: Philosopher of the Renaissance: Francesco Patrizi: Philosopher of the Renaissance 2014 Olomouc.*, 370–84. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014.
- . „Encyklopedismus J. H. Alsteda jako jedna z inspirací Komenského pansofismu?“ *Studia Neoaristotelica* 15, č. 7 (2018): 263–95.
- . *The conception of man in the works of John Amos Comenius*. European studies in theology, philosophy and history of religions, vol. 15. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016.
- Darrigol, Olivier. *A History of Optics from Greek Antiquity to the Nineteenth Century*. OUP Oxford, 2012.
- Floss, Pavel. „Komparace gnoseologických názorů Valeriána Magniho a Komenského“. *Studia Comeniana et historica* 4, č. 8–9 (1974): 39–45.
- . *Nástin života, díla a myšlení Jana Amose Komenského*. Přerov, 1973.
- . „Pohledy do dějin filosofického pojetí světla v kontextu západní tradice.“ In *Meditace na rozhraní epoch.*, editoval Magdaléna Milatová, 143–155. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012.
- Garber, Daniel, a Michael Ayers. *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy*. Cambridge University Press, 2003.
- Havelka, Tomáš. *Skrytý tajemství Božích poklad: biblické citace v českých spisech Jana Amose Komenského*. Vydání první. Strategie AV21. Špičkový výzkum ve veřejném zájmu. Praha: NLN, 2019.
- Chulkova, Lyudmila. „Comenius idea of pedagogical communication and peace“. In *Jan Amos Komenský (odkaz kultuře vzdělávání)*, editoval Markéta Pánková, 164–67. Praha: Academia, 2009.
- Jozef Pšenák, ed. *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica a odkaz Jana Amosa Komenského pre tretie tisícročie*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2001.
- Kvačala, Ján, ed. *Korrespondence J.A.K.-Listy Komenského a vrstevníků jeho*. 1. sv. Praha: Státní nakladatelství, 1898.
- Lambe, J. Patric. „Critics and Skeptics in the Seventeenth-Century Republic of Letters.“ *The Harvard Theological Review* 81, č. 3 (1988): 271–296.
- Lukáč, Eduard. „Zbor svetla – jeden z nástrojov všenápravných snáh u J. A. Komenského“. In *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica a odkaz Jana Amosa*

- Komenského pre tretie tisícročie*, editoval Jozef Pšenák, 53–57. Bratislava: Univerzita Komenského, 2001.
- Marek, Jiří. „Jan Marek Marci a optika“. In *Jan Marek Marci 1595–1667. Život, dílo, doba. Sborník přednášek k 400. výročí narození.*, 20–27. Lanškroun: ROSA, 1995.
- . „K historii složenosti bílého světla“. *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* 8, č. 1 (1967): 87–102.
- Michalík, Jiří. *Robert Fludd a Johannes Kepler: dvě podoby platónské tradice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014.
- Nejeschleba, Tomáš. „Bonaventurismus jako svébytný filosofický systém? (K recepci středověké filosofické tradice v díle Valeriána Magniho)“. In *Studia Neoaristotelica (Pluralita tradic od antiky po novověk)*, 135–46. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, 2015.
- . „De Luce mentium Valeriána Magniho“. In *O Světle myslí a jeho obraze = De luce mentium et ejus imagine*, 7–26. Knihovna novověké tradice a současnosti. Praha: OIKOYMENH, 2016.
- . „Formy panpsychismu v renesanční filosofii“. *Studia Comeniana et historica* 46, č. 95–96 (2016): 70–85.
- . „Hranice mezi katolictvím a nekatolictvím. Myšlenkové jádro teologických polemik Valeriána Magniho.“ *Studia Comeniana et historica* 47, č. 97–98 (2017): 9–22.
- . „Light and Void. The Philosophical Background of Valerian Magni’s Vacuum Experiments“. *Perspectives on Science* 27, č. 6 (2019): 767–86. https://doi.org/10.1162/posc_a_00324.
- . „Metaphysica Valeriani Magni: The Doctrine on God and the World for Those Who Love God“. *American Catholic Philosophical Quarterly* 93, č. 2 (b.r.): 361–383.
- . „The Platonic Framework of Valeriano Magni’s Philosophy“. In *Platonism and its Legacy*, editoval John F. Finamore, 345–56. Lydney: The Prometheus Trust, 2019.
- . „The Role of Senses and Sense Perception in Valeriano Magni’s Philosophy“. *Filosofický časopis* 65, č. Special Issue 2 (2017): 149–63.
- . „Valerian Magni o vakuu“. *Dějiny Vědy a Techniky* 48, č. 3 (2015): 135–50.
- Palouš, Radim. „Komenského harmonie a synkrize“. In *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského.*, 31–46. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014.
- Pánková a kol., Markéta, ed. *Jan Amos Komenský – odkaz kultuře vzdělávání: příspěvky z mezinárodní konference Odkaz Jana Amose Komenského kultuře vzdělávání (Praha, 15.-17. listopadu 2007. 1. vyd. Praha: Academia, 2009.*
- Pasnau, Robert. „Divine Illumination“. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, editoval Edward N. Zalta, Spring 2015. Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2015. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/illumination/>.
- Patočka, Jan. „Cesta světla, předosvícenská brána k osvícenským ideálům.“ In *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 3, Nепublikované texty.*, 464–78. Praha: OIKOYMENH, 2003.
- . „Fyzika a její principy“. In *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 3, Nепublikované texty.*, 311–327. Praha: OIKOYMENH, 2003.
- . „J. A. Komenský a vyučování přírodním vědám“. In *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 1, Texty publikované v letech 1941–1958.*, 284–99. Praha: OIKOYMENH, 1997.
- . „Komenský a Bacon“. In *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 3, Nепublikované texty.*, 542–53. Praha: OIKOYMENH, 2003.
- . „Koncepce pěti světů u Campanelly a sedmi reálných světů Komenského“. In *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 3, Nепublikované texty.*, 586–87. Praha: OIKOYMENH, 2003.
- . „Triády Cusánovy a triády Komenského“. In *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 2, Texty publikované v letech 1959–1977*, 280–300. Praha: OIKOYMENH, 1998.

- . „Vývoj pedagogického myšlení Komenského“. In *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 2, Texty publikované v letech 1959–1977*, 70–107. Praha: OIKOYMENH, 1998.
- . „Význam filosofického úsilí Komenského“. In *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském. Díl 3, Nepublikované texty.*, editoval Věra Schifferová, 20–31. Praha: OIKOYMENH, 2003.
- Pavlas, Petr. *Definovat a kombinovat: Komenského projekt posledního jazyka*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2018.
- . „Jan Patočka’s Transcendentalia and Categories on Jan Amos Comenius’s Triadic System and Its Cusan Inspiration“. In *Acta Comeniana*, 54:187–200. 30. Praha: Academia, 2016.
- . *Trinus liber Dei: Komenského místo v dějinách metaforiky knihy*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015.
- Petrů, Eduard. „Eschatologie Komenského a barokní kazatelé“. *Studia Comeniana et historica* 32, č. 67–68 (2002): 77–83.
- Popelová, Jiřina. „Komenského filozofie ve vztahu k filozofickým systémům 17. století“. *Studia comeniana et historica* 15, č. 36 (1985): 16–20.
- Prázný, Aleš, a Věra Schifferová, ed. *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009.
- Přivratská, Jana. „Komenského model jazykové komunikace“. In *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica a odkaz Jana Amosa Komenského pre tretie tisícročie*, editoval Jozef Pšenák, 2001. vyd., 86–92. Bratislava: Univerzita Komenského, b.r.
- . „The importance of foreign language communication in J. A. Comenius work.“ In *Jan Amos Komenský (odkaz kultúre vzdělávání)*, editoval Markéta Pánková, 556–62. Praha: Academia, 2009.
- Ronchi, Vasco. *Nature of Light: An Historical Survey*. Harvard University Press, 1970. <https://archive.org/details/TheNatureOfLight/page/n5/mode/2up>.
- Schifferová, Věra. „Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského“. In *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského.*, 57–69. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014.
- . „K otázce barokní povahy Komenského filosofie: O komeniologické koncepci Dietricha Mahnkeho“. In *Bene Scripsisti: filosofie od středověku k novověku: sborník k sedmdesátinám Stanislava Sousedíka.*, editoval Jiří Beneš, 263–284. Praha: Filosofie, 2002.
- . „Ke Komenského pojetí světa. Komenský jako myslitel celku.“ In *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*, editoval Aleš Prázný, 181–90. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009.
- . „Per tenebras iter intutum est.’ K pojetí světla v díle Jana Amose Komenského.“ *PAIDEIA: philosophical e-journal of Charles University* 11, č. 1 (2004): 127–139. <https://ojs.cuni.cz/paideia/issue/archive>.
- Schifferová, Věra, Aleš Prázný, a Kateřina Šolcová. *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského*. Vyd. 1. Červený Kostelec: Pardubice: Pavel Mervart; Univerzita Pardubice, 2014.
- Schmidt-Biggemann, Wilhelm. „Apocalyptic political concepts: Comenius collection of prophecies Lux in tenebris.“ *Studia Comeniana et historica* 38, č. 79 (2008): 132–52.
- Schwitzgebel, Eric. „Introspection“. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, editoval Edward N. Zalta, 2019. <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/introspection/>.
- Skopal, Jan. „Problematika světla v kultuře sedmnáctého století: Jan Amos Komenský a síť českých vzdělanců“. Bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2017. https://theses.cz/id/0pdm54/Problematika_sv_tla_v_kultu_e_sedmnctho_stolet_Jan_Amos_K.pdf.

- Soudilová, Věra. „Patočkova interpretace Komenského“. In *K filosofii Jana Amose Komenského Příspěvky z filosofického semináře*, editoval Zdeněk Jeník, 50–60. Krnov: Střední pedagogická škola, 1992.
- Sousedík, Stanislav. „Idea tolerance v údobí tzv. temna“. In *Problém tolerance v dějinách a perspektivě*, editoval Jan Blahoslav Čapek, 86–93. Praha: Academia, 1995.
- . „Univerzální jazyk v české filozofii 17. století“. *Studia comeniana et historica* 20, č. 40 (1990): 42–72.
- . *Valerián Magni. 1586–1661*. Vyd. 1. Praha, 1983.
- . „Valerián Magni (Jeho život a vztahy k J. A. Komenskému)“. *Studia Comeniana et historica* 9, č. 21 (1979): 5–62.
- Steiner, Martin. „LABYRINTHUS – EMENDATIO – PARADISUS Několik poznámek o ráji v didaktických spisech Komenského“. *Studia Comeniana et historica* 32, č. 67–8. (2002): 85–88.
- Targosz, Karolina. „Correspondance du P. Marin Mersenne religieux minime‘, T. 15, Paul Tannery, Paris 1983: [recenzja]“. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 30, č. 1 (1985): 157–60.
- Urbánek, Vladimír. „Počátky Komenského chiliasmu a chiliastická očekávání u Simeona Partlicia a Pavla Skály“. In *Pojetí světa v díle Jana Amose Komenského*, 133–150. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009.
- . „Raně novověká republika učenců a www: digitální metody zkoumání učeneckých korespondenčních sítí.“ *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* 58, č. 2 (2018): 37–49.
- . „The Network of Comenius’ Correspondents“. In *Acta Comeniana*, 36:63–78. 12, 1997.
- Voigt, Uwe. „The Way of Light as Way towards Peace.“ *Studia Comeniana et historica* 26, č. 55–56 (1996): 116–22.
- Wade, Nicholas J., a Marco Piccolino. *Galileo’s Visions: Piercing the Spheres of the Heavens by Eye and Mind*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Werner, Hüllen. „The european culture of foreign language teaching and learning“. In *Jan Amos Komenský (odkaz kultury vzdělávání)*, editoval Markéta Pánková, 548–55. Praha: Academia, 2009.

Shrnutí

Práce se zabývá užitím světla jako symbolu poznání v noetických teoriích Jana Amose Komenského a Valeriána Magniho. Přirozené světlo je předmětem zkoumání přírodních věd (optiky). V noetice bylo světlo chápáno jako symbol pro proces poznání. Tyto dvě roviny zkoumání světla jsou patrné i v myšlení obou autorů. V práci představuji možné vlivy, ze kterých při práci se symbolem světla Komenský i Magni vycházejí. Zároveň se snažím jejich noetické projekty zasadit do kontextu myšlenkových tendencí v raném novověku.

Práce je rozdělena na pět částí. V první z nich popisuji možné významy symbolu světla v noetické tradici. Dále upozorňuji na zájem o problematiku světla v raném novověku v přírodních vědách. V následujících dvou oddílech se věnuji noetickým koncepcím obou myslitelů. Komenský spojuje světlo se svým pansofistickým projektem a idejí univerzalizmu. Symbol světla se objevuje i v jeho pedagogickém díle a eschatologických představách. Ve svém myšlení pak často využívá princip triadismu. Magni staví svůj noetický projekt na konceptu Světla mysli. Výchozím bodem pro poznání je u obou myslitelů reflexe procesu poznání naší mysli. Důraz na zkoumání kognitivních procesů v mysli ukazuje na podobnost jejich noetických přístupů s metodou introspekce. V další části práce porovnávám hlavní znaky jejich noetických teorií a metody zkoumání vnějšího světa. Zaměřuji se na srovnání pojmu „světlo mysli“ ve vrcholných dílech obou autorů. Poslední oddíl práce se soustředí na jejich možné kontakty a zařazení do učeneckých korespondenčních sítí.